

Mediterrán és Balkán Fórum

KELET-MEDITERRÁN ÉS BALKÁN TANULMÁNYOK KÖZPONTJA

XIV. ÉVFOLYAM 1-2. SZÁM

ISSN 1788-8026

KEDVES OLVASÓ!

A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által újtárra indított Mediterrán és Balkán Fórum a Balkán, a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségét érintő kutatások eredményeit közli. Az elektronikus formával célunk az, hogy a témában érdekelteket és érdeklődőket gyorsabban tájékoztassuk a friss háttérelmzésekkel.

A Mediterráneum és Balkán rovatokban tudományos elemzések közlésére vállalkozunk, a Mozaik címszó alatt ismeretterjesztő, kulturális jellegű írásoknak adunk helyet.

A Mediterrán és Balkán Fórum lehetőséget biztosít minden tudományos igényességgel elkészített, a térséget érintő munka közlésére. A tanulmányok magyar, ill. angol nyelvűek lehetnek, terjedelmük a 20 000 karaktert (képekkel, térképekkel, ábrákkal) nem haladhatja meg. A szakmai folyóirat csak a szerkesztőbizottság által lektorált írásokat jelenteti meg.

Tartalom:

Köszöntő.....	1
Juan Bautista Poggio Monteverde Kanári-szigeteki költő verskoszorúja Budavár 1686-os visszavételéről	2
A harsány-hegyi csata egyes emlékezeti vonatkozásai	10
A török geopolitikai gondolkodás alakulása az Oszmán Birodalom válságától az ezredfordulóig.....	37
A líbiai polgárháború érdekellentéteinek kialakulása és jelentősége az Arab tavaszt követő évtizedben	54

Főszerkesztő:

Dr. Reményi Péter

Főszerkesztő-helyettes:

Dr. Kitanics Máté

Zagyi Nándor

Szerkesztőség:

7624 Pécs

Ifjúság útja 6.

Telefon: 72/503-600

Fax: 72/501-531

Web: <http://www.mbforum.hu>

ISSN 1788-8026

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Békési László, Dr. Eyüp Artvinli

Dr. Csüllög Gábor, Dr. Gábli Cecília,

Dr. Melek Çolak, Dr. Gulyás László,

Dr. Hóvári János, Dr. Carlos Flores Juberías

Dr. Juhász József, Dr. Kocsis Károly,

Dr. Jaime Nicolas Muniz,

Dr. Pap Norbert (elnök), Dr. M. Császár Zsuzsa

Dr. N. Rózsa Erzsébet,

Dr. Dejan Šabić, Dr. Kókai Sándor,

Dr. Siposné Kecskeméthy Klára,

Dr. Edita Stojić-Karanović,

Dr. Szilágyi István, Dr. Tonk Márton,

Dr. Végh Andor, Dr. Yamamoto Akiyo

Lapszerkesztő:

Sümeghy Dávid

Olvasószerkesztő:

Ambrus Andrea, Simon Bertalan, Sümeghy Dávid,

Szabó Róbert

Felelős kiadó:

PannonCastrum Kft.

Dr. Pap Norbert

7635 Pécs, Csóka dűlő 19

Juan Bautista Poggio Monteverde Kanári-szigeteki költő verskoszorúja Budavár 1686-os visszavételéről

Szilágyi István¹

1. Abstract

The reconquest of Castle of Buda (Budavár) on 2 September 1686, which meant the utter ruin of the „Turkish crescent” in Hungary, became a universal celebration of the Christian Europe. The information about the heroic struggle of the Hungarians and Hungary as the stronghold of Christianity got through to the remote continents and captivated the imagination of the writers and made them record the events.

The poet Juan Bautista Poggio Monteverde, who lived on one of the Canary Islands, surprised the Spanish readers with a volume „Sonnets about the noble heroes of Hungary and her illustrious events.”

He sang the events of a three-year old period of the victorious war of 1683-1697, when the Christian armies fought against the Turkish Empire. The poet set the reconquest of Buda in the focal point of the events between 1683–1686.

The paper introduces the piece of literature and intends to analyse the poems.

Keywords: Reconquest of Buda, military related poetry, Juan Bautista Poggio Monteverde

2. Bevezetés

Magyarország államiságának és nemzeti létének elmúlt több mint ezer évében kulturális, művészeti, tudományos, politikai, gazdasági, államszervező és hadi sikereinek következtében gyakran került a nemzetközi figyelem középpontjába. A keresztény világban a III. Calixtus pápa által 1456. június 29-én elrendelt déli harangszó, mely a híveket szólította imára a magyarországi kereszties seregek törökök feletti győzelméért, Hunyadi János 1456. július 22-i nándorfehérvári diadala után vált a kereszténység egyetemes hálaadásának és a győzelmi megemlékezésnek a jelképévé. Jellegében és jelentőségében, a kereszténység és a magyarság életében, történelmében hasonló eseményt jelentett Budavár 1686. szeptember 2-i visszafoglalása a száznegyvenöt éves török uralom alól. Az ostromról, az azt megelőző hadjáratról, a keresztény Európa fejedelmeinek, uralkodóinak, népeinek és a katolikus egyház vezetőjének a hit védelmében megvalósított összefogásáról, ennek tényeiről, eredményeiről, körülményeiről, következményeiről és hatásáról bőszeges forrásanyaggal és feldolgozással rendelkezik a hazai és a nemzetközi történeti szakirodalom.

Budavár ostromával kapcsolatban ezért talán elegendőnek tűnik Ifj. Barta János, Nagy László és Sugár István magyar nyelvű monográfiáira felhívni a figyelmet (Barta J. 1985; Nagy L. 1986; Sugár I. 1979, 1983).

A történelmi sorsfordulók irodalmunk nemzeti klasszikusait is megihlették. Jókai Mór 488 oldalas monumentális művében Budavár visszafoglalásának önálló fejezetet szentel (Jókai M. 2008).

Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Herczeg Ferenc és Passuth László is szívesen és gyakran dolgoztak fel műveikben történelmi témákat. Nem feledkezhetünk meg a magyar

---

¹ Egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem TTK Földrajzi és Földtudományi Intézet

romantikus történelmi festészet vezető képviselőinek: Benczúr Gyulának, Madarász Viktornak, Székely Bertalannak és Than Mórnak a munkásságáról sem. Témánk szempontjából különleges jelentőséggel bír Benczúr Gyulának az 1896-os milleniumi évfordulóra készült Budavár visszavétele című festménye (1. ábra).

1. ábra: Benczúr Gyula: Budavár visszavétele a töröktől 1686-ban (részlet) 1896.

Olaj, vászon, 356x705 cm, Magyar Nemzeti Galéria.

Forrás: <https://mek.oszk.hu/04200/04278/html/nagykep.jpg>

Budavár visszafoglalása, a török félhold magyarországi végromlásának kezdete, 1686. szeptember 2-át a keresztény Európa egyetemes ünnepévé tette. XI. Ince pápa a törökellenes szövetség, a Szent Liga megteremtője e napot Szent István magyar király tiszteletére, valamint az 1684–1686-os, Buda visszafoglalására indított hadjáratban elesett több tucat tábornok és mintegy 43–45.000 katona emlékére ünnepé nyilvánította.

3. Juan Bautista Poggio Monteverde irodalmi beszámolója Budavár visszavételéről

Budavár visszavételének, a magyarság hősiességének, Magyarországnak, mint a kereszténység védőbástyájának híre az országtól távoli tájakon, messzi földrészekre élő kortársakhoz is eljutott, külföldi irodalmárok fantáziáját is megragadta és őket is a történelem megörökítésére indította. Ezeknek a művészeknek a sorába tartozott a Kanári-szigeteken élő Juan Bautista Poggio Monteverde nevű költő, aki 1688-ban egy nyolc szonettből álló kötetet lepte meg a spanyol olvasóközönséget. A kis könyv a Szonettek Magyarország nemes hőseiről és jeles eseményeiről címet viselte. A szerző művét Don Juan Francisco Manrique y Arana gyalogsági kapitánynak ajánlja, aki a keresztény hadak spanyol különítményének tagjaként részt vett Buda felszabadításában (2. ábra).

SONETOS

*A los Heroes Ilustres, y successos Insignes de
Vngria Escritos por Don Iuan Bautista
Poggio y Monte Verde Natural de
la Palma en las Canarias*

**Dedicados al Maestro de Campo de In-
fanteria Española Don Iuan Francisco
Manrique y Arana del Consejo de
Guerra de su Magestad en estos
Estados. Año 1688.**

2. ábra: Juan Bautista Poggio Monteverde 1688. évi szonettkötetének címlapja

A kötetben kronologikus sorrendben szereplő eseményekről, a megénekelte személyekről és csoportokról olvasva kiderül, hogy Juan Bautista Poggio Monteverdének pontos és megbízható értesülései voltak a történésekről. A La Palma-i születésű Poggio Monteverde a korabeli spanyol királyság művelt elitjének tagjaként az Európa periferiáján zajló törökellenes hadjáratra a kereszténység barbárokkal szemben folytatott küzdelmeként tekintett. A szultán csapatainak veresége a madridi királyi udvart az oszmán birodalommal szemben 1571-ben Lepantónál aratott spanyol diadalra emlékeztette. Az 1683–1697 között zajló háborúban másrészt egyfajta, az Ibériai-félszigeten 711 és 1492 között jelen lévő arab hódítók kiűzésével végződött visszahódításhoz hasonló közép-európai reconquistát láttak. A kanári-szigeteki kormányzat ezért is tartotta fontosnak 1993-ban az 1688-as kiadás faksimile megjelenítését (3. ábra).

Juan Bautista Poggio
Monteverde

Sonetos
*a los héroes ilustres
y sucesos insignes
de Hungría*

Introducción
de
ANDRÉS SÁNCHEZ ROBAYNA

EDICIÓN FACSIMIL

GOBIERNO DE CANARIAS
VICECONSEJERÍA DE CULTURA Y DEPORTES

3. ábra: Monteverde szonettkötete fakszimile kiadásának címlapja

A rendelkezésünkre álló források szerint Juan Bautista Poggio Monteverdének személyes oka is volt a szonettkoszorú megírására. A költő barátjának, a kis kötet címlapján szereplő már említett Don Juan Francisco Manrique y Arana gyalogsági kapitánynak és hadi ügyekben jártas tanácsadónak ajánlotta művét.

Spanyol források arról is tudósítanak bennünket, hogy az európai összefogással 1683-ban megindított törökellenes hadjáratról Hispánia földjén már 1685-ben születtek világi és vallásos tárgyú irodalmi alkotások. Az említett évben napvilágot látott Szent dicsőítés (Loa Sacramental) című könyv szerzői Juan Bautista Poggio Monteverde stílusában az eseményekről és a történetekről nem mint az európai hatalmak törökök elleni harci sikereiről, hanem mint a kereszténység szent háborújának győzelmeiről írnak (Armas, J. D. 1993). Művészeti, irodalmi színvonala és gondolati értékei miatt ezeknek a műveknek a sorából emelkedik ki a kanári-szigeteki költő munkája.

Juan Bautista Poggio Monteverde 1632-ben született és 1707-ben halt meg. Alkotó periódusának első felében petrarcai ihletésű és anekdotikus témákat megéneklő szonetteket írt. Legjelentősebb költeményeiben azonban – ahogyan azt életével és költészetével kapcsolatos monográfiákban, összefoglaló munkákban és egybegyűjtött műveinek kiadásában olvasható (Hernández, R. F. 1991, 1992; Monteverde, J. B. P. 1992) –, a morális témák, a moralitás kérdései domináltak. Ez a megközelítés a Szonettek Magyarország nemes hőseiről és jeles eseményeiről című

kötetből sem hiányzik. Az említett kortársakra jellemző vallásos tónust azonban nem találjuk a kis könyvben és a költemények egy része sem kifejezetten Budavár visszavételében jeleskedő magyar és más országbeli szereplőkről szól. Az utolsó szonettet a szerző az 1685-ben Madridban lemondásra kényszerített miniszterelnök, Medinacelli herceg és a spanyol állam közötti dialógusnak szenteli.

A verseskönyv első költeménye a Sorssal folytat párbeszédet. A keresztény hadak Bécs falainál 1683-ban aratott győzelme kapcsán felteszi a különböző történelmi korokban egyaránt aktuális kérdést: vannak-e még tiszteletreméltó hősök? Olyan hősök, akik túlépnek személyes érdekeiken és önzetlenül a népek javáért cselekszenek. Ilyen személyiségnek tekinthető-e Sobieski János, Lotharingiai Károly és Badeni Lajos? Vagy a hősök kora a Scipiókkal és a Fabiusokkal leáldozott? A költő kérdésére a sors válasza: Aki fontos volt a világból, az Bécsnél jelen volt. Az ő hőstetteikben mindannyiunk hősiessége megtestesült. A következő szonettben a költő a törökök 1684 folyamán Magyarországon bekövetkezett romlását és a franciák Flandriában aratott győzelmeit köszönti. Sors nem te vagy az, akinek közbenjárására született meg a vérszomjas ottomán birodalom? – kérdezi Juan Bautista Poggio Monteverde. Nem te vagy-e ugyanakkor az is, aki most levettéd róla védő kezéd? Elhagytam a törököt és Franciaországba siettem – válaszolt a Sors. Nem Te voltál az – kérdezi a költő – aki a mohamedánok haragját ellenünk fordítottad? Forgandó vagyok, és az állhatatlanságot keresem – hangzik a válasz. Miért taszítottad annyi fiadat romlásba? – kérdez ismét a költő. Mert tanulmányoztam őket és tanulmányoztam a franciákat is. Tehát a nemzeteket váltogatod. Nem csak az igazságtalanságot – hangzik a válasz.

A kötet legérdekesebb verse a Thököly Imre ellen írott *Invectiva* (Szidalom) című költemény, mely a Thököly Imre herceghez, Magyarország 1683-as lázadóójához alcímet viseli (4. ábra). Ebben Juan Bautista Poggio Monteverde egy halott hit nevében elkövetett kötelességszegő árulónak nevezi a kuruc királyt. Olyan hitszegőnek, aki királyi ambícióról álmodott, uralkodói álmokat dédelgetett, de aki hajótörökként vesztegel egy kikötőben. Sok nagyhatalom, fejedelemség és ország vezetőjét megtévesztve megszerezte elismerésüket.

*„Lángba borította Németország hófödte tájait
Felébresztvén királyságról szóló hatalmi álmait...
Dalok bevítették és a jó borokat itta
Trákia földjén a világot megmozgatta
És a felkavart Föld szertelen miatta”*

– olvashatjuk a költemény jelen írás szerzője által magyarra fordított sorait. Csodálta Brandenburg, lázba hozta Franciaországot, megforgatta Dániát, elbűvölte a cárokat és elvakított másokat – írja Poggio Monteverde. A kanári-szigeteki költő versében közvetett módon elismeréssel adózik Thököly Imrének, a Porta szövetségeseinek. Elismeri kivételes képességeit. Sokat tud a konkrét történelmi körülményekről, de mit sem sejt a három részre szakadt Magyarország kivételes helyzetéről; arról a körülményről, hogy a három részre szakadt ország Budavár felszabadulásának időpontjában nem csupán és nem elsősorban a török kiűzéséért, hanem a „két pogány közt” a nemzeti függetlenség visszaszerzéséért és az országegyesítés megvalósításáért is küzdött.

Thököly (5. ábra) kivételes személyisége és képességei miatt kéri Poggio Monteverde költeményének záró soraiban a légtér mitologikus urának segítségét a kuruc király elveszejtéséhez.

*„Ó, Te fenséges, hős és erős sas madár,
Szélsőbes íveit szárnyaidnak kitérőd,
És hegyes csőröd szigonya maga a halál”*

(7)

INVECTIVA

*A Emerico Conde Teckeli Rebelde de
Vngria Año 1683.*

SONETO.

P Reviricò el traydor en la Fé Muerto :
 Maquinò desleal al Rey aleus :
 La Alemania encendio : Ardio su Nieve :
 Y Ambicioso Soñò Reynos despierdo :
 En el Visir hallo Naufrago pierdo :
 Encantos le liquida . y el los beve :
 por los Ejes de Tracia el Globo mueve :
 y el Orbe Turba , que Vacila yncierto :
 Encanta a Brandenburg , que Auxilios Niega :
 Veneno en Francia , y Dinamarca Vierte :
 Adormece los Zares : à otros Ciega :
 O ! tu Aguila Augusta , Heroyca , y fuerte.
 Veloz el arco de tus alas Juega,
 Y el harpon de tu pico sea su muerte:

4. ábra: A szonettkötet Thököly ellen írott Szidalom (Invicta) című költeménye

5. ábra: Thököly Imre mellszobra a vajai várban. Forrás: saját felvétel

A kötet nyolcadik, valójában a sorban a negyedik költeménye² a Sírvers címet viseli. Ebben a költő „A legnagyobbak között is legnagyobb úr”, Vejar hercege Budavár ellen 1686. július 13-án intézett támadás során bekövetkezett haláláról szól. A Németországban, Flamandföldön és Magyarországon is táborba szállt főnemes elestét Poggio Monteverde az Isten oltárára helyezett áldozatnak tekinti.

A kötet soron következő verse is 1686. július 13-ról szól. A Dicsőítésben a költő Buda ostrománál megsebesült spanyol grandok és nemesek hősiességéről énekel.

Budavár ostromának kritikus, egyben sorsdöntő epizódját jelentette Szulejmán török nagyvezír felmentő seregének megjelenése a keresztény hadak hátában, majd 1686. augusztus 14-i csatavesztése. A Lotharingiai Károly által vezetett koalíciós hadak győzelme megpecsételte a hetven esztendő Abdurrahman pasa által irányított budai vár védelmének sorsát. 1686. szeptember 2-án száznegyvenöt év után újra magyar zászlót lengetett a szél a vár fokán. Juan Bautista Poggio Monteverde tizedik szonettje Szulejmán nagyvezír 1686. augusztus 14-én bekövetkezett csatavesztéséről szól. A költő hiteles értesüléssel rendelkezett az összecsapásról. Versében a történeteknek megfelelően elmarasztalta a nagyvezír tétova és halogató taktikáját. Az időmúlás a felfejlődő keresztény seregeknek kedvezett. Ezért is írhatta teljes joggal Poggio Monteverde az alábbi sorokat:

*„Az időt, mit nem használtál ki, elvesztegetted
A lépéseket, miket nem tettél meg, vissza nem szerezheted
A gyáva önmérséket szomorú futásodhoz vezetett.”*

A kötet utolsó verse az 1687. augusztus 12-i siklói csatának állít emléket, és a Thökölyről, valamint a török nagyvezírről szóló vershez hasonlóan a Szidalom címet viseli. Ebben a költő a török szolgálatba állt, hitüket megtagadó franciákat marasztalja el. Juan Bautista Poggio Monteverde költeményében az összecsapás dátumát egy évvel korábbra, 1686-ra teszi. Valójában a költemény az ötvenezer fős keresztény és magyar hadaknak a hatvanezer főt számláló török sereg fölött Nagyharsány–Siklós–Mohács térségében aratott stratégiai jelentőségű győzelméről, a „második mohácsi csata” egy mozzanatáról szól.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Juan Bautista Poggio Monteverde költeményeinek kis könyve a keresztény seregek török birodalom ellen, 1683–1697 folyamán vívott tizenöt éves győzelmes háborúja 1683–1686 közötti négy éves szakaszának eseményeit énekelte meg. Művének középpontjába Buda visszafoglalását állította. A szonettkoszorú Magyarország – és közvetve a kereszténység – dicsőségét zengte. Poggio Monteverde költeményeivel hozzájárult az ország nemzetközi jó hírének növeléséhez, hírnevének öregbítéséhez, a hazánk iránt empatikus módon megnyilvánuló nemzetközi érdeklődés felkeltéséhez.

A Buda győzelmes visszafoglalásáról szóló spanyol nyelvű kötetnek ugyanakkor nemzetpolitikai üzenete és tanulsága is van. A kesergő önsajnálát önmarcangoló attitűdjével szemben a reális tényeken alapuló optimista történelemszemlélet, az „Él magyar, áll Buda még!” önbizalommal teli büszkeségét sugallja.

² A költemények tényleges száma és a sorszámozás közötti eltérés azért lehetséges, mert a nyolc szonettből álló vers-koszorú különös módon az ötös számmal indul, és a tizenkettessel végződik.

Irodalomjegyzék

- ARMAS, J. D. (1993): El estilo dramático de Juan Bautista Poggio en la Loa sacramental de 1685. *Estudios Canarios* 36–37, pp. 169–188.
- BARTA J. (1985): *Budavár visszavétele*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 253 p.
- HERNÁNDEZ, R. F. (1991): *Juan Bautista Poggio Monteverde: un autor de La Palma en el siglo XVII*. La Laguna
- HERNÁNDEZ, R. F. (1992): *Juan Bautista Poggio Monteverde (1632-1707). Estudio y obra completa*. Santa Cruz de Tenerife
- JÓKAI M. (2007): *A magyar nemzet története. Regényes rajzokban*. Facsimile kiadás. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen, 488 p.
- MONTEVERDE, J. B. P. (1992): *Celeste zona*. La Laguna
- NAGY L. (1986): *A török világ végnapjai Magyarországon*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 412 p.
- SUGÁR I. (1979): *A budai vár és ostromai*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 284 p.
- SUGÁR I. (1983): *Lebonyatlik a török félhold*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 494 p.

A harsány-hegyi csata egyes emlékezeti vonatkozásai

Szabó Róbert¹

1. Abstract

This topic is about the remembrance of the second Battle of Mohács. In 1687 the Sacra Ligua defeated the Ottoman forces. Due to this victory, the whole southwestern part of the Hungarian Kingdom was liberated from almost 150 years of Ottoman rule.

Despite the victory, the Hungarian remembrance does not consider it as a remarkable achievement. The reason for it is complex. The Hungarian political mentality defines itself against Habsburgs' imperial ideology. It also included that the Hungarian artists have never chosen the second Battle of Mohács as a central topic of their artworks. It means that the battlefield where the united European army won against the Ottomans become underrated. That is the reason why until the end of the 19th century we cannot find any memorial that propagates the importance of the victory of the Battle of Harsány Hill. Finally, the event of reconquering the Hungarian Kingdom at the end of the 17th century never became part of the national identity. Even today, the remembrance of this battle is not too widespread but the folk tradition still preserves the memory of the liberation. Moreover, in the 21st century, the old battlefield has been honored by few statues. The inauguration ceremonies also meant international meetings between different nations' public dignities. Furthermore, this battle is an exciting part of the theory of the clash of civilizations which also affects our present day politics.

Keywords: second Battle of Mohács, identity, symbolic space, politics of memory, geopolitics

2. Bevezetés

Személyes érdeklődésem felül elmondható, hogy máig nem került mélyebb vizsgálódások középpontjába az általam felvetett kérdés, azaz hogy milyen a harsány-hegyi csata emlékezeti térben betöltött szerepe, a helyi (lokális) és a nemzeti emlékezeti térben? Előljáróban kijelenthető, hogy az 1687-ben lezajlott harsány-hegyi csata katonai és geopolitikai jelentősége meghatározó volt a korszak Európájára és Magyarországra nézve. Mégis, napjaink hazai emlékezeti terében nem képez számottevő erőközpontot, „kihasználtsága” szegényesnek mondható. Az alábbiakban arra teszek próbát, hogy rámutassak azokra az elemekre, amelyek megvannak, illetve hiányoznak ahhoz, hogy e csatából valamely közösség, vagy politikai kurzus frekvenciált emlékezeti helye lehessen. Amit vizsgálni szeretnék, az a tér antropológiája, a politikai diskurzus és a narratív térformálás hármában található (Gergely A. 2015).

De, miért is nyúl hozzá egy történelmi esemény vizsgálatához egy földrajzos? Pierre Nora, francia történész úgy véli, emlékezeti terekről és emlékezeti helyekről beszélhetünk (Nora, P. 1984). Ezek az emlékezeti terek nem feltétlen egzakt földrajzi helyekben foghatók meg, hanem műalkotásokban, propagandatermékekben, használati tárgyakban, szimbólumokban, képekben, térképekben, népdalokban, katonanépekben, regényekben, versekben jelennek meg.

Földrajzusként feladatunk a tér vizsgálata, még akkor is, ha ez a tér nem feltétlenül egzakt. Jelen esetben a harsány-hegyi csata tere megfogható terepként tárul elénk. A csata eseménye, mint emlékezeti hely a magyar, vagy a nemzetközi emlékezeti térben viszont már egy sokkal

---

¹ PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola

komplikáltabb kérdés. S még komplikáltabb, ha az emlékezetének időbeni változásait szeretnénk szemügyre venni. Az emlékezetben elfoglalt tér nagyságát nagyban befolyásolták az idők során szintén változó politikai irányvonalak. Ugyanúgy érdekes kérdés az, hogy egy hely miért lesz az identitás része itthon, avagy külföldön, vagy éppen, hogy miért nem lesz annak része? Magyarországon eddigi olvasataim után úgy vélem, inkább az utóbbi tézis érdemes a vizsgálatra.

A tér szimbolikus birtoklására utalnak az államhatárok felirata, a határkövek, az állami intézmények táblái, a nemzeti (párthoz vagy egyházhoz kapcsolódó) jelképek, zászlók, címerek, írja Békési László A politika földrajza című munkájában (Békési L. 2004). Nemes Nagy József szerint a tér nem csak objektív egyedi, hanem szubjektív fenomenológiai értelemben is létezik. Ha megkíséreljük értelmezni ezt, rájövünk, hogy több, egymástól elkülönülő jelentéssík különböztethető meg. Megkülönböztethetünk egymástól helyszínt (locale), helyzetet (location) és a hely tudatát, értelmét (sense of place). Ez azt jelenti, hogy az adott helynek emocionális, kulturális, történelmi stb. jelentéstartalma lehet, amelynek mérete tág skálán mozoghat. Egyesek szerint a hely egy önálló, tulajdonságokkal rendelkező entitás. Hamvas Béla filozófus szerint a helynek nem csak fizikája, hanem metafizikája is van, tehát nem csak látványa van a térnek, hanem génusza is (Nemes Nagy J. 2009). Rose szerint a helyek befolyással rendelkeznek az identitás fölött. A hellyel lehet azonosulni, de éppen lehet vele nem azonosulni is, illetően az adott hely irreleváns az identitás szempontjából. Arról nem is beszélve, hogy ezek a helyek városi, régiós, országos, vagy akár kontinens szintű identitáshoz is kötődhetnek. De emellett, adott esetben egyazon helyen élők is különböző érzéseket táplálhatnak ezekkel az identitást megtestesítő helyekkel kapcsolatban. Amellett, hogy a helyhez tartozás egy alapvető emberi ösztön, észre kell vegyünk azt, hogy a hatalmakat megalapozó rendszerek szüleményei is. A kulturális különbségek hangsúlyozásával tudatosan fokozható a helyérzet kifejlődése. A különbségek pedig csak még tovább erősödnek azzal, hogy egyik csoport a másik csoport területét elfoglalja. Adott helyérzet az identitás kifejezésére törekvő politika eredményének is betudható (Rose, G. 1995). Az 1970-es évektől kezdve a tértudományokban felerősödtek a posztpozitivisták, a posztstrukturalisták, a posztmodern és a posztmarxista irányzatok. A fókusz a fizikai tér vizsgálatáról átkerült a társadalmi jelenségek kutatására. Egyre nagyobb figyelmet kapott a tér konstruálhatósága és annak folyamata. A társadalmi folyamatok hozzák létre a térbeliséget (spatiality). Maga a társadalmi tér az, amiben a dolgok és az emberi tényezők értelmeződnek, amelyeket egymáshoz fűződő viszonyaiban térként ragadunk meg (Faragó L. 2015). A tér a társadalomnak nem a visszatükröződése, hanem a kifejeződése. Tehát, a tér maga a társadalom (Castell, M. 2005.).

A szimbolikus terek vizsgálatának relevanciájára jó példa a Balkán térsége. A délszláv háború során a harcoló csoportok az ellenséget nem szimplán legyőzni akarták, hanem a gonoszt látták bennük, akit le kell győzniük. Ennek megfelelően az ellenség vallási kegyhelyeit lerombolták, hiszen ezek voltak azok a helyek, amelyek az ellenség identitását megtestesítették. A háborút követően persze az elsőként lerombolva, elsőként felépítve elvet követve elindult a nemzeti identitást szimbolikusan megtestesítő lerombolt épületek újraépítése. Ez a folyamat egyértelmű geopolitikai folyamatokat tükröz, hiszen jól nyomon követhető, ahogyan külföldi hatalmak segítik a saját délszláv köreiket, így szerezve legalább szimbolikus befolyást egy „elfoglalt” térség felett. A lélektani háború, amiben a szimbólumok, különösen a vallási szimbólumok nagy szerepet játszanak, még a mai napig sem ért véget, s talán az sem mondható el, hogy lendületük lanygulna (Reményi P. 2014). Értelemszerűen a harsány-hegyi csata esetében nem beszélhetünk ilyen szintű kiélezett identitásharcról. Sőt, inkább az mondható, hogy, egy parlagon hagyott győzelemről beszélhetünk, amit a Szársomlyó-hegy oldalába állított kereszt a keresztény szimbolikus térfoglalás győzelmeként aposztrofál, ugyanakkor még a győztes hadvezérek hazájában élők mentális terében sem valószínű, hogy jelentős lenyomata van a vizsgált csatának.

Kutatástörténet, szakirodalom

A csata kutatásához számos primer forrás áll rendelkezésünkre. Lotaringiai V. Károly herceg kéziratban fennmaradt hadinaplójának ismertebb neve Journal, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv Lothringisches Hausarchivban található meg. Ebben a csatához kapcsolódó politikai kommentek és történeti földrajzi adatok is fellelhetőek. Ugyanitt, François Le Bègue lotaringiai nemes hadinaplója is fellelhető. Ezen források felkutatására és rendszerezésére az 1933-as Bécs ostromának jubileuma adott apropót. Egy másik papírkódex, amely a herceg nevéhez köthető, és Mollay Károly adta ki az 1986-os esztendőben, napjainkban a budapesti Hadtörténeti Levéltárban található meg. A herceg tollából származó, 1687-re vonatkozó feljegyzések jó része a párizsi Bibliothèque Nationale de France-ban lelhetőek fel. Ez a dokumentum 248 számozott lapon keresztül bemutatja az 1687-es hadjárat német, francia és olasz nyelvű dokumentumainak másolatát (Tóth F. 2019).

Az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltárának (ÖStA Kriegsarchiv) Alte Feldakten nevű egysége harsány-hegyi csatára vonatkozó forrásai hiányosak. A bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) kéziratára és régi könyvgyűjteménye viszont tartalmazza Savoyai Eugén herceg könyvtárát és kéziratgyűjteményét, amely több, e csatához köthető vonatkozással is bír. Savoyai Eugén második mohácsi csatához köthető iratai torinói, római, mantovai és velencei levéltárakban fellelhetőek. Kiemelendő a herceg és a Vatikán levelezéseit tartalmazó vatikáni titkos levéltár (Archivio Segreto Vaticano) dokumentumai. Általánosan kijelenthető, hogy Savoyai Eugén, Lotaringiai Károly herceg, Bádeni Lajos és II. Miksa Emánuel magyarországi hadjáratokról szóló levelezései gazdag forrásbázist hagytak maguk után Európa levéltáraiban (Tóth F. 2019).

Franciaországban a (Párizs melletti) La Courneuve-ben található Francia Diplomáciai Levéltár (Archives Diplomatiques) gyűjteményének politikai levelezései (Correspondance politique – série CP) tartalmaz a témára vonatkozó magyar, török, osztrák és lengyel vonatkozású iratokat. Ezen felül, a Mémoires et documents – série MD részleg lehet segítségünkre a téma felkutatásában. Szorosabban véve, az osztrák politikai levelezés 61-63. kötetei tartalmazzak konkrét utalást az 1687-es hadjáratról. Ugyanakkor rendelkezésre áll számunkra a Service Historique de la Défense (Francia Hadtörténeti Levéltár). Ennek A1 szekciója szólhat Savoyai Eugén tevékenységéről. A Bibliothèque Nationale de France kéziratára és nyomtatványára nem csak Lotaringiai Károly kéziratát tartalmazza, hanem a második mohácsi csatáról készült metszetek nagy részét itt tárolják, ugyanúgy, mint a konstantinápolyi francia nagykövet szinte teljes levelezését is. Ezekon felül, a Francia Akadémia könyvtára is tartalmaz számos magyar vonatkozású dokumentumot (Tóth F. 2019).

A második mohácsi csata tudományos diskurzusát elsőként Németh Béla 1897-ben nyitotta meg. Munkájának egyik nagy értéke abban áll, hogy rögzítette a 19. században még látható török sáncok helyét. Bár ezek 19. századi megléte kérdéses. 1937-ben a csata 250. évfordulójára Lakatos Géza közölt egy publikációt a Magyar Katonai Szemlében a csata eseménytörténetéről, melyben részletes elemzést végez a harcoló alakulatok nagyságáról. Újabb elemzésre 1941-ben került sor, amelyet Breit József végzett el, A magyar nemzet hadtörténetében. Ám, Lakatoséhoz hasonlóan, ez is az események leírására helyezte a hangsúlyt. Fő forrása Philipp Wilhelm Friedrich Karl Röder 1859-es (Karlsruhe) megjelenésű Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken című munkája, továbbá Villers memoárja. A csatával kapcsolatos igazán nagy forrásgyűjtő munkára a 300. évforduló nyújtott apropót. Szita László nagy gyűjtőmunkája révén kiadásra került a Budától Belgrádig című kötet (Szita L. 1987). A kutatás alapját a Horváth Kázmér 1930-as években végzett bécsi, karlsruhei és müncheni forrásgyűjtő körútján szerzett adatbázis adta, amelyet 1978-ban a Baranya Megyei Levéltárnak adományozott. A gyűjtemény egyik legnagyobb hiányossága az, hogy nélkülözi a török forrásokat. Ez alól kivételt képez a Káldy-Nagy Gyula fordításában 1968-ban megjelent Szilahtár Findiklili Mehmed aga (1658?-1723) udvari történetíró krónikája 1687-es vonatkozásai, továbbá Hóvári János 1989-es munkája, amelyben Szilahtár

Mehmed és Mehmed Rasid krónikájának az 1687. évi hadjáratra vonatkozó forráshelyeket vetette össze. Az összecsapásról utoljára Jászay Magda közölt forrásközleményt 2002 folyamán a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain. Ebben, Giovanni Francesco Gemelli Careri 1689-es *Relazione delle campagne d'Ungheria 1689* című írását tárta a magyar közvélemény elé, benne a harsány-hegyi diadalról közölt részekkel. 1989-ben Szita László, Nagy Lajos és Veress D. Csaba munkássága nyomán kötetet öltöttek a csata had- és diplomáciatörténetének új eredményei, *A török elleni visszafoglaló háborúk történetéből* címmel (Polgár B. 2014).

A historiográfiai munkák többségének fő kutatási témája a csata lokalizációja volt. Lakatos Géza a Nagyharsány-Villány-Lapáncsa háromszögbe helyezte a csatateret. Nagy Lajos – elég nagy valószínűséggel – tévesen a Harsány-hegytől északra lokalizálta az összecsapást. A csata környezetének egy máig vitatott pontja Kistótfalu elhelyezkedése. Nagy Lajos, tévesen Siklóstól északra helyezte. Ennek a településnek a helyes beazonosítását végül Timár György végezte el 1989-ben megjelent *Királyi Sziget* című monográfiájában, ebben Villány környékére helyezte a kérdéses falut, amelynek neve akkoriban Tótfalu volt (Polgár B. 2014). A lokalizációt kutatók több korábbi kutatás eredményét is felhasználták, például Glaser Lajos 1929-ben bemutatott tanulmányát, amiben a középkori Dunántúl úthálózatát mutatta be, okleveles forrásokra alapozva (Polgár B. 2014).

A csata további eseményeinek forrásait Veress D. Csaba rendezte, és ily módon rekonstruálta az összecsapás menetét. Forrásai között volt a II. Miksa Emánuel seregének vonulási rendjét ábrázoló metszetsorozat, továbbá Carlo Juwigny, Johannes Franck de Langgrafen, Ludwig Nicolas D'Hallart és Michael Wenig metszetei. A rendelkezésre álló információk alapján Veress a csata első fázisát Villány belterületére helyezte, míg a második szakaszt, az oszmánok táborát, a perecskei ferences kolostor térségébe lokalizálta. A harmadik kérdés, hogy pontosan hol helyezkedtek el a török sáncok? A válaszadást megnehezíti, hogy a korabeli terepviszonyok mára már nagymértékben megváltoztak, például az 1793-as Albert-csatorna megépítése folytán, hiszen a Karasica mocsaras vidéke nagyban leszűkült ennek hatására. Az egykori csataterén azóta is folyamatosan zajló mezőgazdasági munkálatokról már nem is beszélve (Polgár B. 2014).

Kistótfalu elhelyezkedésének kérdésessége mellett Perecske az a település, amely az egyik jellegzetes, konkrét pontja volt az eseményeknek. Az ábrázolások szerint a török tábor vette körül a perecskei ferences kolostor romjait. Pontos helyének beazonosítása azonban bizonytalan. Györffy György szerint valahol Magyarbólytól nyugatra és a Villánytól délre eső terület keresztmetszetében találhatóak meg az építmény maradványai. Karácsony János a „Pölöcske” nevet viselő pusztával azonosítja a kolostor egykori helyszínét. Egy 1960-as pécsi múzeumi jelentés szerint a kolostor épületét széthordták és beépítették a magyarbólyi evangélikus templom és a helyi termelőszövetkezet istállójának falazatába (Polgár B. 2014).

A csatát illetően, a 20. század folyamán számos had- és politikatörténeti munka látott napvilágot. A második mohácsi csata régészeti kutatásával ugyanakkor nem igazán foglalkoztak, kivéve Polgár Balázst, aki napjainkban hiánypótló elemzésekkel gazdagítja e keresztény győzelem régészeti kánonját. Vizsgálódásait 2012-ben kezdte meg. A kutató által alkalmazott módszertanban felfedezhető Tim Sutherland és Malin Holst elméletei mellett Glenn Foard modellje is. Míg az előbbi két tudós a régészeti kutatás részének tekintette az eseményrekonstrukciót, addig az utóbbi szerint a régészetnek csupán az írott és képi források hitelesítését kell elvégeznie. Az analízise középpontjában a keresztény sereg balszárnya ellen vezetett török lovasroham lokalizációja állt (Polgár B. 2020).

A 2000-es években nagy lendületet kapott a történelmi eseményekkel kapcsolatos helyek vizsgálata, a „military landscape” fogalmának megjelenésével. Jelenkorunk egyik legkiemelkedőbb kutatója Chris Pearson, aki egy 2011-es munkájában úgy határozta meg a military landscape fogalmát, mint azok a helyek, amelyeket részben vagy teljesen katonai céloknak vetettek alá. A témakörbe tartozó kérdések megfejtését több diszciplína bevonásával érte el. Ezek közül kiemelkedő a földrajz, a történelem, a földtudományok és a régészet szerepe (Chris, P. 2012). A történelem és a földrajz összefonódásaként több kérdést és területet megvizsgált az alábbi

munkáiban: *The age of wood: Fuel and fighting in French forests, 1940–1944* (2006); *Scarred Landscapes: War and Nature in Vichy France* (2008); *A ‘watery desert’ in Vichy France: The environmental history of the Camargue wetlands, 1940–1944* (2009); *Militarised Landscapes: From Gettysburg to Salisbury Plain* (2010); *Revealing Militarised Landscapes* (2010). Rachel Woodward a *Progress in Human Geography* 2013-as februári számában közölt cikkében (*Military landscapes: Agendas and approaches for future research*) hosszan taglalja a military landscape, mint tudományterületnek a múltját, jelenét és jövőjét. A kutató szerint e tudományterület konkrét körülhatárolása még nem történt meg, s éppen ezért nyitva áll a vitákra. Azonban néhány fix talppont mégis akad. Ezek közül az egyik az, hogy a vizsgált táj megjelenésének elemzése során a katonai tevékenység nyomait keressük. Egyszerűbben fogalmazva: hogyan befolyásolta a katonai tevékenység a tájképet, a helyhasználatot a vizsgált területen? Ugyanakkor, nem szükséges a szorosán vett csata, katonai tevékenység tájat formáló hatásának vizsgálata. Alternatív módon az egykori csatahely mai látképéhez hozzátartoznak az emlékművek. Ezek vizsgálata szintén a military landscape kérdéskörébe tartozik, hiszen az egykori katonai tevékenységet az adott tér megtestesíti, akár annak árán is, hogy ezzel behatol az emlékezeti terébe (Rachel, W. 2013).

A török korról kapcsolatos emlékezeti helyek kutatásához fontos módszertani keretet dolgozott ki Simon Bertalan és Szalai Gábor, akik az 1526. évi mohácsi csata emlékezetét dolgozták fel *”Az 1526. évi mohácsi csata emlékezete a köztereken, különös tekintettel a Mohácsi teraszos síkra”* című tanulmányukban (Simon B.–Szalai G. 2019). A szerzők, a törökellenes harcok emlékezetét nagytárségi, országos, regionális és kistérségi keretek között vizsgálták. Meglátásuk szerint a vizsgált terek elnevezései tudatos emlékezetpolitikai döntések nyomán alakultak ki. A csatához köthető konkrét személynevek és földrajzi helyek nevei homogén, vagy több gócterülettel rendelkező emlékezeti teret hoznak létre. Vizsgálatuk során olyan adatbázist hoztak létre, amelyben nemcsak utcanéveket és emlékműveket vettek számba, hanem intézményeket, egyesületeket, emlékműveket, melyek elnevezésében, illetve elhelyezkedésében a mohácsi csatához köthető szimbolikus tartalom fedezhető fel. Az emlékezeti hely vizsgálatához a Pesti János vezetésével elkészített Baranya megye földrajzi nevei című kiadvány második kötetét és az Open Street Map adatbázisát használták fel a Mohácsi-teraszos-sík területére korlátozódva. A vizsgálat újszerűségét többek között a térinformatika alkalmazása adta. Emellett, Varga Szabolcs is végzett kutatásokat a Zrínyi-kultusszal kapcsolatban (Varga Sz. 2016a).

A török háborúk magyarországi aspektusainak jelenkori földrajzi, politikai földrajzi vizsgálatának ötlete már korábban megszületett Pap Norbert révén. Fodor Pállal közösen szerkesztett kötetükben (Szulejmán szultán Szigetváron) rávilágítottak Szigetvár 1566-os ostromának politikai, geopolitikai, társadalmi és identitásra ható tényezőire. A munkálatok legnagyobb hányadát Szulejmán szultán türbéjének beazonosítása, és napjainkban is folyó feltárása tette, illetve teszi ki, amellett, hogy az ostrom rekonstruálása is párhuzamosan zajlik. E kötet jól szemlélteti a kutatás sokszínűségét, módszertani cizelláltságát. Egyszerre van jelen a természettudományi vizsgálatok lefuttatására alkalmas legkorszerűbb eszközapparátus és a történettudományi forráskritikai aspektusa is. Mindezek mellett jó alapot tekinthetőek a kötet emlékezetpolitikával, identitással, szimbolikus térhasználattal foglalkozó elemei is (Pap N. et al. 2017).

Közel hasonló tematikával folyik Veszprémy László Szabácsra (1475–1476), Pálosfalvi Tamás Nándorfehérvárra (három ostrom), Négyesi Lajos ugyancsak Nándorfehérvárra (1456) és Zrínyi-Újvárra (17. sz.), Domokos György egri várra (1552), Dusnoki-Draskovich József Gyulára (1566), és B. Szabó János Szulejmán szultán 1555–1556-os hadjáratára vonatkozó kutatása (Hermann R. 2017).

Gyula vára török kori szerepének feltárása napjainkban is zajlik. A korábbi kutatások eredményei 2016 során nyilvánosságra kerültek *„A kereszténység védőoszlopa”* – Gyula 1566 című (2016) kötetben. Figyelemre méltó, hogy a vizsgálatok itt is komoly természettudományos módszereken alapultak, amellett, hogy a történeti források mély elemzésére is sor került. Az 1566-os ostrom rekonstruálása érdekében Páll Dávid Gergely, Liska András, Sipos György és Alexandru

Hegyi földtudományos módszereket alkalmaztak a kívánt cél elérésének érdekében. (Páll D. G. et al. 2016).

Az általam fentebb leírt módszertani és kutatási előzmények úgy érzem, nagyban hozzájárulhatnak személyes szűken vett kutatási témám megalapozásához, a harsány-hegyi csata emlékezetpolitikai jelentőségének megírásához.

3. A csata rövid ismertetése

1687-ben a Párkányból kiinduló keresztény csapatok azzal a szándékkal indították el hadjáratukat a török ellen, hogy visszafoglalják Belgrádot. A mintegy 50 ezer fős sereg fővezére V. Lotaringiai Károly herceg, Bádeni Lajos örgróf, II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem és Savoyai Eugén herceg volt. A 60 ezer fős török sereget Szári Szulejmán nagyvezír vezette. A keresztények útvonala a Duna mentén haladt, déli irányba. Eszék sikertelen ostromát követően, július 20-án megkezdték visszavonulásukat a Dráva bal partjára. A törökök a sáncaikat hátrahagyva az európai csapatok nyomába eredtek. Augusztus 10-én este már a Szársomlyó-hegy közelében táborozott a keresztény hadsereg. Augusztus 12-én Kistótfaluból elindulva Villányon át, Siklós célállomással kezdődött a menet. A vonulás két vonalban történt. Az első vonalban 14 ezer lovas és 26 ezer gyalogos, míg a második vonalban 7 ezer lovas és 13 ezer gyalogos volt felsorakoztatva. A két vonal között nagyjából 200-300 méter volt a távolság (Nagy L. 1987).

A török főszereg bal szárnyán a ruméliai hadtest vonult észak felé. Őket, Oszmán-pasaoglu Ahmed pasa beglerbég irányította. A jobbszárnyukon pedig, az anatóliai hadtest helyezkedett el, s lendült elsőként támadásba a keresztény hadsereg bal szárnya ellen, a Karasica lapályán keresztül. A két török hadtest mindegyike 15-15 ezer lovassal vonult fel az első vonalban. Őket követte a szintén 15-15 ezer gyalogos katona és mintegy 80-85 ágyú. A gyalogság a Karasica és a Dárda-Siklós út közti területen, mintegy 4 km hosszúságban kettős sánc építésébe kezdett, a Mohács-Siklós közti úttól 2 km-re délre (Veress D. 1987).

Amikor a keresztény sereg Nagyharsány és Villány települések között tartózkodott, a török lovasság a szokásos félhold-alakzatban megtámadta a menetelők balszárnyát, azzal a szándékkal, hogy a keresztény hadrend két vonala közé betörjön. Ez a török kísérlet kudarcba fulladt, miután a muskéták tüze megtörte a török rohamot. Második rohamukat a hegyoldal irányából hajtották végre, de Lotaringiai Károly még időben ide csoportosított át számos egységet, így képezve gátat a rohamozó szpáhik előtt. Az oszmánoknak nem maradt más választásuk, mint a visszavonulás, mégpedig a Karasica és a bozótos erdőszél közt elterülő tölcse-szerűen dél felé szűkülő területre (Nagy L. 1987).

A török támadás visszaverését követően átmenetileg beállt nyugalmi helyzetet Commercy ezredes önkéntes lovasrohama törte meg. A kísérlet végül balul sült el, a kivágató lovasokkal a török erők hamar végezni tudtak. Bár az ezredes élve vissza tudott jutni a keresztény vonalakig, ezrede 160 főt veszített e vakmerő, ám sikertelen akció következtében. Ezalatt, a keresztény csapatok fővezérei azon vitakoztak, hogy felvállalják-e a törökkel való további küzdelmet, avagy kedvezőbb alkalom reményében máskor és máshol kerítsenek sort erre. Kezdetben, Lotaringiai Károly fővezér a csata elnapolása mellett tusakodott, mondván, a kiépült török sáncrendszer áttörésére úgyszem sok esély mutatkozik. Bádeni Lajos és Miksa Emánuel viszont meg tudta győzni a fővezért a csata folytatásáról. A Karasica és a Karasicától nyugatra elterülő erdőszeg közötti 500 lépésnyi széles terület északi felén indulhatott meg a keresztények ellentámadása, déli irányba, az oszmán sáncok felé, Miksa Emánuel bajor csapataival az élen, Savoyai és Rabutin lovas dandárjaival (Veress D. 1987).

Az összetorlódott török lovasság és a janicsárok helyzete egyre kétségesebbé vált a támadó muskétások miatt, akik ezrével lőtték ki rájuk lövedékeiket. A lapáncsai úton elinduló török katonákat azzal indították el, hogy törjék át a keresztények vonalait, de már idő előtt útjukat állták Truchess, Götz és Pace vértesei, továbbá, a kelet felé menekülni igyekvő törököket Piccolomini ezredes fogadta, megakadályozva, hogy a keresztények bal szárnya mögé ellenség kerüljön. Ezt

követően Truchess, Götz és Pace megkezdték a Karasica mocsara és a lapáncsai úttól nyugatra fekvő erdő közti terepen úzni a törököket. A lovasságot követte a gyalogság. A hevenyészett török sáncok nem képeztek komoly akadályt a keresztény erőknél (Bonomo szerint csak árkokból és az árkok elé kidobott földből álltak ezek a védművek). A visszavonuló török lovasságot hátulról a keresztények tüze zavarta, míg előttük a sáncokban levő janicsárokat és topcsikat zavarták a tüzelésben. Kitört a pánik a török seregben. A keresztény sereg félkör alakban állt fel a Karasica és a nyugati erdősáv közötti területet elzárva. A végső rohamra délután 5 órakor került sor, amely végül a keresztény csapatok győzelmét eredményezte. A csatát követő szégyen miatt az Oszmán Birodalomban fokozódott a politikai válság, IV. Mehmedet letaszították trónjáról, Lotaringiai Károly pedig bevonult Erdélybe (Nagy L. 1987).

A vert oszmán sereg egyik töredéke Baranyaváron át Eszékre menekült, 78 darab lövegüket hátrahagyva, a táborukban lévő élelmiszer- és lőszerkészlettel együtt. A becslések szerint a török erőkből 8000 fő a csataterén lelte halálát, míg sokuk a Karasica és a Dráva mocsaraiban jutott ugyanerre a sorsra. 2000 oszmán hadifogoly került a keresztény csapatok kezére (Bánlaky J. 2001).

4. A harsány-hegyi csata identitásfaktor-analízise

A döntő erejű és keresztény dicsőséggel végződő csata mégsem része a magyar identitásnak, sőt, feltételezhetően a horvátok, bajorok, vagy bádeniek identitásában sem játszik nagy szerepet. Felmerül a kérdés, hogy a tipikusan hangoztatott és egyébként nyilvánvaló okok mellett, melyek lehetnek azok a tényezők, amelyek hiányoztak a második mohácsi csatánál ahhoz, hogy valamelyik harcoló keresztény fél magáénak tudja be a győzelem érdemeit? Világos, hogy a magyar identitás kevésbé tartja magáénak e győzelmet, hiszen a török kiűzése hatalmas szenvedések árán ment csak végbe, továbbá a történelem során a Habsburgokkal való együttélés sem volt teljesen zökkenőmentes, ami azt eredményezte, hogy a Habsburgokhoz köthető katonai érdemek hazai kidomborítása elmaradt.

Alapvető kérdésem az, hogy mi kell ahhoz, hogy egy csata emlékezete a köztudat részévé, az identitásunk elemévé váljon? A harsány-hegyi csata miért nem válhatott a dicsőséges magyar történelmi tudat részévé, sorsdöntő és sikeres kimenetele ellenére sem?

Az 1. és 2. táblázatban olyan faktorokat gyűjtöttem össze, amelyek meglétük esetén befolyásolták, avagy befolyásolhatták volna a csaták emlékezeti térben betöltött helyzetét. A harsány-hegyi csatát 8 faktor mentén, azaz vizsgálati szempont alapján hasonlítottam össze a mohácsi csatával és a zentai csatával. Minden egyes faktornál az identitásra, illetve az emlékezetre való befolyás képességét feltételeztem. Esetenként, az egyes faktorok elemzésénél a három csatától eltérően más csatákat is az elemzésbe foglaltam, amelyekkel az egyes faktorok jelentőségének szeretnék nyomatékokot szerezni.

A harsány-hegyi csatát egyrésztől célszerűnek tartottam összehasonlítani a mohácsi csatával, hiszen e két csata helyszíne kis híján megegyezik. Katonai jelentőségük vitán felül áll. Szimbolikus páros, amely a magyarországi török háborúkat foglalja keretbe. Nyitányt és lezárást képeznek. A zentai csata elemzésben való részvételét az indokolta, hogy a mohácsi és a harsány-hegyi csatákhoz hasonlóan itt is egy nyílt csatáról volt szó, azaz, a hadi esemény jellegét tekintve mindhárom csata megegyezik egymással. A zentai csata, ugyanakkor, a törökellenes felszabadító háború egyik legjelentősebb csatája volt, így a történelmi és katonai kontextusa megegyezik a harsány-hegyi csatáéval. Emlékezeti vonatkozásaiban is hasonló utat jár be, mint a harsány-hegyi csata.

Az 1. táblázatban a mohácsi csatával, míg a 2. táblázatban ugyanezekkel a kritériumokkal dolgozva, a zentai csatával vettem egybe a második mohácsi csatát.

1. táblázat: A mohácsi és a harsány-hegyi csata összehasonlítása.

Tényezők	Mohácsi csata (1526)	Harsány-hegyi (második mohácsi) csata (1687)
1. Jelentős személyiség(ek) halála	x	
2. A csata helyszíne – a település eszmei súlya		
3. Közismert irodalmi alkotás örökíti meg	x	
4. Közoktatásban hangsúlyozott	x	
5. Közismert játékfilm		
6. A csata sorsdöntő, a többi csatánál nagyobb értékű	x	x
7. Kapcsolódó közterek mennyisége nagy, illetve frekvenciált helyen fordulnak elő (közintézmény elnevezése, utcák, terek, egyesületek stb.)	x	
8. Művészeti alkotások sokasága figyelhető meg (szobrok, festmények)	x	x

Forrás: saját szerkesztés**2. táblázat: A harsány-hegyi és a zentai csata összehasonlítása**

Tényezők	Harsány-hegyi (második mohácsi) csata (1687)	Zentai csata (1697)
1. Jelentős személyiség(ek) halála		
2. A csata helyszíne – a település eszmei súlya		
3. Közismert irodalmi alkotás örökíti meg		
4. Közoktatásban hangsúlyozott		
5. Közismert játékfilm		
6. A csata sorsdöntő a többi csatától nagyobb értékű	x	x
7. Kapcsolódó közterek mennyisége nagy, illetve frekvenciált helyen fordulnak elő (közintézmény elnevezése, utcák, terek, egyesületek stb.)		
8. Művészeti alkotások sokasága figyelhető meg (szobrok, festmények)	x	x

Forrás: saját szerkesztés***Jelentős személyiség(ek) halála***

Az 1526-os mohácsi csata során II. Lajos az életét vesztette. Hazánk belpolitikai élete radikálisan megváltozott. A magyar trónért vívott küzdelem során Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János polgárháborús viszonyokat teremtett Magyarországon. Ennek következtében az ország török elleni védekezőképessége még tovább romlott (Pálffy G. 2009). A harsány-hegyi csatában nem esett el országos vagy nemzetközi jelentőségű személy. Igaz, hogy a török vereséget követően IV. Mehmed szultánnak távoznia kellett a trónról és helyét II. Szulejmán vette át, aki első néhány intézkedése között kivégeztette Szári Szulejmán nagyvezírt, a második mohácsi csata török fővezérét. Ugyanakkor, a csata végkimenetele a második mohácsi csata esetében is belpolitikai küzdelmeket

indított el, az Oszmán Birodalom válsága sokkal kiélezettebbé és nyilvánvalóbbá vált, mint a csata előtt (Nagy L. 1987). Kijelenthető, hogy a harsány-hegyi csatában nem esett el egyetlen egy nagyhírű, országos vagy nemzetközi jelentőséggel bíró személyiség, ennél fogva a vizsgált csata emlékezeti beépültsége is szegényesebb.

Az 1697-es zentai csata emlékezeti térben betöltött helyzete nem feltétlenül nevezhető jobbnak, vagy sokkal jobbnak, mint a harsány-hegyi csatáé, annak ellenére, hogy e csata is döntő jelentőségűnek mondható a visszafoglaló háborúk sorában. Bár keresztény oldalon nem került sor jelentős személyiség halálára, addig az oszmán oldalon Elmas-Mohammed, az oszmán csapatok nagyvezíre is életét vesztette, és rajta kívül számos anatóliai és boszniai beglerbég, de a janicsárok agája is a csatatéren esett el.²

Ugyanakkor, megkérdőjelezhető az is, hogy a jelentős személyiség halála mennyiben formálhatja a csaták, ostromok későbbi emlékeztétét, ugyanis, arra is akad példa, hogy a király halála sem jelenti a csata emlékeztetének élénk továbbélését. 1044-ben Aba Sámuel magyar király a ménfői csatában vesztette életét III. Henrik német-római császárral szemben. De I. Ulászló is életét vesztette az 1444-es várnai csatában, az oszmánokkal vívott csatájában. Mégsem övezi kitüntetett emlékezet ezeket a csatákat (Fodor P.–Varga Sz. 2019).

Figyelemreméltó a mohácsi csata, a harsány-hegyi csata és a zentai csata utolsó fázisaiban zajló esemény, a vert sereg menekülése. Mindhárom esetben a menekülők sokasága a csatatér közelében fekvő vízfolyásban lelte halálát. Mohácsnál a Dunába, a Szársomlyó-hegynél a Dráva és a Karasica vízfolyásaiba és annak mocsaraiba, míg Zentánál a Tiszába szorult menekülők vesztették életüket a folyón való átúszás során.

A jelentős országos-, vagy nemzetközi személyiség halálával járó konfliktusra talán az egyik legjobb példa Szigetvár 1566-os ostroma. Az oszmán támadás során elhunyt Zrínyi Miklós. Bátorságával és halálának körülményével piedesztálra emelte saját személyét. Napjainkra magyar nemzeti hőssé vált. Tény, hogy személyének nimbuszát megalapozta a Habsburg történetírás azzal, hogy egyetemes Habsburg hőssé nyilvánították. Ezzel egy időben pedig a magyar romantika saját, nemzeti hősnek aposztrofálta (Varga Sz. 2016b). I. (Nagy) Szulejmán halálának híre pedig az egész világot bejárta, lévén a korszak legnagyobb és legrettegettebb birodalmának volt a feje.

Érdekes, hogy Eger diadala kapcsán az emlékezet megőrizte Dobó Istvánt. A harsány-hegyi csata vezetőinek (Lotaringiai Károly, Miksa Emánuel, Bádeni Lajos, vagy Savoyai Eugén) nevei viszont nem épültek be a magyar emlékezeti térbe, annak ellenére sem, hogy győzelmeik sorsdöntő, stratégiai jelentőségűek voltak.

Valószínűsíthetően, Dobó István neve egybeforrt a reménytelen, túlerővel szembeni közdelem hősi felvállalásával, másrészt az ostromról íródott Gárdonyi Géza Egri Csillagok című regénye, továbbá az ez alapján készült játékfilm is. Nem utolsó sorban pedig, Eger ostroma, ahogyan Szigetváré is egy konkrét csatahely, napjainkban is megtekinthető, vizualizálható, tapintható várfalakkal. Az egykori erőd, várfal, konkrét csatamaradvány feltételezhetően közrejátszik az ostromok emlékének a továbbélésében, így ezek a helyek meglehetősen erős szimbolikus tartalmakat hordozhatnak. Ezzel szemben, a Harsány-hegynél született döntő keresztény győzelem helyszíne jelenleg egy mezőgazdasági művelés alatt álló terület. Az egykori csatatérhez közel, a Szársomlyó-hegy oldalában, csak 2014-ben került felállításra egy, a keresztény győzelemre emlékeztető kereszt.

---

² <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-hadtortenelme-2/17-magyarorszag-felszabaditasa-a-torok-uralom-alol-16831699-3D6D/c-tovabbi-torok-haboruk-a-karloci-bekieg-4106/7-az-1697-evi-hadjarat-41D9/d-a-foseregek-hadmuveletei-41F4/d-a-zentai-csata-1697-szeptember-11-en-4208/> (Letöltve: 2020. 11. 17.)

A csata helyszíne – a település eszmei súlya

A Kárpát-medence életét legjobban befolyásoló két város Bécs és Buda volt. Buda városa a késő középkori, középhatalomnak számító Magyarország egyik legfontosabb központi helyének számított. Bécs pedig 1452-től 1711-ig a Német-római Birodalom császárvárosa volt, emellett a katolicizmus egyik védőbástyája. A két város jelentősége vitán felül áll. Nagyharsány, vagy éppen Villány települése még a 17. században is igen kicsiny jelentőségű volt, ahogyan napjaink Magyarországon is az. Így önmagában Nagyharsány és szűkebb környékének török uralom alóli felszabadítása nem bírt olyan nagy szimbolikus jelentőséggel, mint Bécs felmentése, vagy Buda visszafoglalása. Ezt a feltevésemet támasztja alá az előszeretettel használt „második mohácsi csata” kifejezés is. Ahhoz, hogy a 17. század végén, az emberek fejében földrajzilag elhelyezzék a harsány-hegyi csatát, a közelben vívott, hírhedt mohácsi csata nevét kellett felhasználni. Ugyanakkor, kiemelendőnek tartom, hogy a mohácsi csata emlékezeti térben betöltött szerepéhez sem járult hozzá a város kora újkori jelentősége, hiszen Mohács sem akkoriban, sem pedig ma nem nevezhető országos jelentőségű településnek, hiszen Mohács jelenleg alig 17.000 főnyi lakossággal rendelkezik, így az ország 70 legnépesebb települése közé sem sorolható. Környékére gyakorolt hatását tekintve sem mondható kiemelkedőnek a dél-dunántúli városokkal összehasonlítva sem (Fodor P.–Varga Sz. 2019). Zenta városáról ugyanez elmondható. 18.000 fős lélekszámmal rendelkezik.³ Koraújkori és mai jelentősége közt, ha van is eltérés, akkor sem nevezhető kiemelkedő országos vagy nemzetközi jelentőségű településnek.

Közismert irodalmi alkotás örökíti meg

Gárdonyi Géza Egri Csillagok, illetve a költő Zrínyi Miklós Szigeti veszedelem című műve olyan irodalmi alkotások, amelyek szerves részét képezik a magyar közoktatás követelményrendszerének, így akarva akaratlanul is a köztudat részei maradnak ezek a történelmi események. Bár Somogyváry Gyula A Rajna ködbe vész című történeti regénye megörökíti Buda 1686-os ostromát, a közoktatásban Somogyváry neve, művei és műveinek emlékezeti tartalma általában hangsúly nélkül maradnak. Ugyanakkor, nem ez az egyetlen irodalmi alkotás, amely Buda visszavételéhez kapcsolódik. Többek között Juan Bautista Poggio Monteverde kanári-szigeteki költő is megemlékezett az 1686-os keresztény győzelemről (Szilágyi I. 2019). A felsorolt műveken kívül, a harsány-hegyi csata irodalmi megörökítésével sem hazai, sem pedig nemzetközi viszonylatban nem találkoztam még. A zentai csatáról sem került közzétételre ismert irodalmi alkotás. A mohácsi csatára reflektáló irodalmi alkotások teljes körű felkutatása nélkül is kijelenthető, hogy e csata számos irodalmi alkotás szimbolikus tárgyát alkotja, mint például Kosztolányi Dezső: Mohács (1907), Ady Endre: Nekünk Mohács kell (1908) és a többi.

Közoktatásban hangsúlyozott

Annak érdekében, hogy megvizsgáljam, hogy a magyar történelemoktatás milyen hangsúlyt fektet a török kor egyes csatáira, az Országos Fejlesztési Intézet 10-es történelem tankönyvét vettem vizsgálati alanyul. Választásom azért éppen az OFI-ra esett, mert ez a legelterjedtebb hazai tankönyvcsalád. A törökkori csataesemények általában valakinek a személyével vannak fémjelvezve. Zrínyi Miklós és Szigetvár, Eger és Dobó István. Ezért fontosnak tartottam megvizsgálni azt, hogy a hivatalos történelemtankönyv milyen neveket sorol fel a csatákkal kapcsolatban. Döntésem fontosságát alátámasztja az a tény, miszerint az egyes csaták emlékezete a köztereken sok esetben egy meghatározó személy nevében testesül meg. Például Zrínyi Miklós utca, Dobó István tér.

³ <https://intravel.hu/zenta-a-vajdasag-legmagyarabb-varosa/> (Letöltve: 2020. 11. 17.)

Továbbá nyilvánvalónak tartom azt a tényt, hogy a nevek megjelenése, nem csak a névtulajdonos emlékezetét tartalmazza, hanem a név tulajdonosához kapcsolódó történelmi tettet, a csata megvívásának emlékét is. Ebből az elgondolásból fakadóan emelem ki az egyes csaták kapcsán felmerülő személyneveket. Elemzésemben igyekeztem kitérni a tankönyvi anyagrészekhez tartozó források mennyiségére és minőségére. Ezt azért tartottam fontosnak, mert a források (versrészlet, levélrészlet, kép, térkép stb.) alkalmasak arra, hogy a diákok intuícióját elősegítsék. Törvényszerűnek tartom azt, hogy a diákok minél inkább bele tudják élni magukat az adott történelmi szituációba, annál sikeresebben adaptálják a tananyagot, hiszen jó esetben a források érdekesebbé, izgalmasabbá teszik az egyes anyagrészeket. Ugyanakkor, ennek egyik „mellékhatása”-ként az olvasóban megragadhatnak a tananyaghoz kapcsolódó érzelmek, benyomások is, amelyek összekapcsolódnak az olvasott személyekkel és földrajzi helyekkel az olvasó mentális terében, formálva a diákok identitását. Ugyanakkor, kérdéses az, hogy a tankönyv, mint az identitás-, emlékezetkutatás alapja mennyiben állja meg a helyét? Ugyanis, nem teljesen egyértelmű az, hogy a történelemtankönyv vajon az identitásformálás eszköze vagy inkább a már kiformalódott kollektív emlékezet tükré, lenyomata.

A hazai történelemoktatás egyik kulcsfejezete a középkori magyar állam bukása, amelynek gyújtópontja a mohácsi csata. Az összecsapás fontosságának kiemelését két térkép, egy festmény és egy primer forrás illusztrációjával végezte el a szerkesztő. A törzsszöveg pedig tartalmazza Tomori Pál, II. Lajos és Habsburg Mária neveit, így téve személyüket a köztudat részévé. Eger és Szigetvár ostromai „A várháborúk kora” című alfejezetben fordulnak elő, megemlítve Dobó István és Zrínyi Miklós nevét. Ugyanebben a részben fordul elő Gyula ostromának megemlézése, viszonylag súlytalanul. A végvári összecsapások közül Szigetvár és Eger kapcsán lelhetőek fel festmények, mint illusztrációk. Primer források egyik összecsapáshoz sem kapcsolódnak. Viszont, az egri ostrom képi megjelenítése miatt az Egri csillagok című film egy-egy jelenetét bevágták a szerkesztők. Elmondható, hogy Eger és Szigetvár esete Buda és Bécs ostromai mellett kiemelt helyet foglalnak el a vizsgált tankönyvben. Bécs 1683-as ostroma a felszabadítás gyújtópontjaként aposztrofálódik, „A felszabadítás kezdete” című alfejezetben. Thököly Imre, Kara Musztafa, Sobieski János és XI. Ince neveivel fémjelzik a kahlenbergi csatát. Az ostromot sem képi, sem pedig szöveges forrás nem illusztrálja. Buda visszafoglalása szintén egy önálló alfejezetet képvisel. Miksa Emánuel, Lotaringiai Károly és Abdurrahman nevei itt bukkannak fel elsőként. Primer forrás, térkép és festmény segíti az olvasót a könnyebb adaptációban. Ugyanebben a fejezetben található az egyetlen utalás a harsány-hegyi csatára is, mindössze egy mondat erejéig, de kiemelve, hogy az oszmánok sorsdöntő vereséget szenvedtek. Az „Elhúzódo hadműveletek” című fejezet pedig beszámol a győztes zentai csatáról, Savoyai Eugén nevének megemlékezésével. Mi több, érzékelteti a győzelem súlyát a karlócai békéhez vezető események sorozatában. A zentai csata még egyszer kerül említésre, Thököly Imre törökhűsége kapcsán.

Elmondható, hogy önmagában attól, hogy egy történelmi személynek a neve előfordul egy tankönyvi fejezetben, abból nem következik automatikusan az, hogy az emlékezet szerves részévé váljon. Ez különösen igaz a nem magyar nevekre. Tény, hogy a közoktatás nagyban hozzá tud járulni az egyes események mentális térbe való beépítéséhez, de önmagában nem minden esetben tudja elvégezni ezt a munkát. Sőt, igazán csak az számít, hogy az egyes történelmi személyek, események mennyire hangsúlyosan vannak kidomborítva. Ezt a kidomborítást a történelemtankönyv, illetve a történelemtanár elősegítheti. A második mohácsi csata esetében a tankönyvi kidomborítás elmaradt. Tárgyalása során semmilyen forrást nem használtak a szerkesztők, továbbá e tankönyv mellőz minden fajta csatára utaló információt, azzal a kivétellel, hogy a csata sorsdöntő jellegű volt.

A zentai csata erőteljesebb tankönyvi megjelenése feltételezhetően a karlócai békében játszott közvetlen szerepének köszönhető, ami így más, fokozott jelentőséget képvisel, hiszen a török kor politikai értelemben a Temesköz kivételével véget ért a Magyar Királyság területén.

Közismert játékfilm

A magyarországi törökellenes visszafoglaló háborúhoz köthető közismert játékfilmről nincs tudomásom. Mégis, az emlékezés, illetve az emlékeztetés folyamatában egy vitathatatlanul fontos eszközt jelent a játékfilm, ugyanis ez elősegíti a narratív bevonódás folyamatát. A narratív bevonódás az adott műben való elmerülést jelenti. Az adott műben való elmerülés során az összes mentális struktúra az adott történetre fókuszál (Busselle, R.–Bilandzic, H. 2009). Ez a folyamat több, mint egyszerű információ befogadás, hiszen a befogadó aktívan átéli az adott kontextust (Wang, J. 2006). A történet eseményeit a befogadó magáénak érzi, olyannyira, hogy több esetben is az események minden fordulata a befogadót magával ragadhatja (Lien, N. H.–Chen, Y. L. 2013).

Magyarországon egyetlen egy, a magyarországi török háborúhoz köthető játékfilm létezik, ez pedig a közismert, Várkonyi Zoltán rendezésében 1968-ban bemutatott Egri Csillagok,⁴ amely az egri vár 1552-es ostromára emlékezik.

A csata sorsdöntő, a többi csatától nagyobb értékű

A mohácsi csata stratégiai súlya vitathatatlan, döntő jelentőségű volt. A török hadsereg rendszeres bejárást nyert az ország belsejébe. A csata politikai jelentősége is nagy, hiszen a király nélkül maradt Magyarországon polgárháborús viszonyok alakultak ki (Pálffy G. 2009).

Nagyharsány térségében döntő keresztény győzelem született, a Dunántúl lényegében felszabadult a török alól, majd ezt követően az egyesült keresztény sereg Szolnokon át bevonult Erdélybe, így Erdély de facto kikerült az oszmán fennhatóság alól, tehát, a harsány-hegyi csata stratégiai jelentősége elvitathatatlanul nagy volt. Mégis, Buda és Zenta győzelmei a harsány-hegyi csata fölébe kerekednek. Ezt meglátásom szerint az eredményezi, hogy Bécs és Buda esetén a települések szimbolikus, eszmei értéke összefonódott a katonai-stratégiai fontossággal. A zentai csatát követően pedig a keresztény szövetségesek és a török fél tárgyalóasztalhoz ültek, illetően az utolsó győzelemként, a karlócai béke nyitányaként értékelhető. A Nagyharsány és Villány közt aratott diadal stratégiai jelentősége mellett viszont nincs más olyan faktor, amely kiemelné a győzelem jelentőségét. Sem a két tárgyaló település nem rendelkezett országos vagy nemzetközi szimbolikus értékkel, továbbá, közvetlenül sem eredményezett jelentős geopolitikai eredményt, mint az történt a zentai csatát követően.

Kapcsolódó közterek mennyisége nagy, illetve frekvenciált helyen fordulnak elő (közintézmény elnevezése, utcák, terek, egyesületek stb.)

Egy csata köztudatba való beépüléséhez hozzájárulhat az is, hogyha a településeink köztereinek egy bizonyos hányadát a hírhedt összecsapással kapcsolatos, köztisztületben álló személyekről nevezzük el. Ugyanakkor, az az eshetőség is előfordulhat, hogy egy terület birtokosa olyan személyekről nevezi el a köztereit, amelyek korábban nem voltak ismertek, azért, hogy az új nevek és a nevekhez kötődő történelmi tettek legyenek az új identitás részei. Ebből az elgondolásból kifolyólag érzem fontosnak a tárgyaló történelmi személyekről elnevezett közterek emlékezeti szempontú vizsgálatát.

Simon Bertalan és Szalai Gábor vizsgálata bemutatja a mohácsi csata és a Szigetvár ostromához köthető személyekről elnevezett közterek elhelyezkedését, számosságát és térbeli mintázatát, iskolák, utcanévek, terek felderítésén és elemzésén keresztül. Talán a Zrínyi Miklós névvel fémjelzett közterek száma nevezhető a legmagasabbnak az összes általam tárgyaló történelmi személynév közül. Bár nem tudható, hogy a szigetvári hősről, vagy a költő hadvezérről

⁴ <https://filmarchiv.hu/hu/dvd/katalogus/megtekint/egri-csillagok> (Letöltve: 2020. 11. 18.)

lettek-e elnevezve, bátran kijelenthető, hogy mind a két személy köztiszteletnek örvend Magyarországon, ennek köszönhetően számos magyarországi közterület viseli nevüket (Simon B.–Szalai G. 2019).

A visszafoglaló háborúk eseményei, szereplői Magyarországon nem képeznek olyan gazdag emlékezeti anyagot, mint a török hódítással járó katonai események. Ezt bizonyítja, hogy Bádeni Lajos és II. Miksa Emánuelről se köztér, se intézmény, sem pedig egyesület nem lett elnevezve. Lotaringiai Károly nevét egy budapesti park őrzi, míg Savoyai Eugénról egy tér lett elnevezve ugyanebben a városban. Szobrot is csak Savoyai Eugén kapott, Budapesten.

Művészeti alkotások sokasága figyelhető meg (szobrok, festmények)

A mohácsi csata emlékezetét őrzi többek között számos művészeti alkotás is, mint például Johann Schreire: A mohácsi csata (1555), Wenczel Pohl: Mohácsi csata (1765), Dorfmeister István: Első mohácsi csata (1783), Orlai Petrich Soma: II. Lajos holttestének megtalálása (1851), Than Mór: A mohácsi csata (1856), Székely Bertalan: II. Lajos holttestének megtalálása (1860), Dr. Kincsei Ferenc: Mohácsi csata (2001). Nem utolsósorban, a csata emlékezetének tudatos megerősítésére okán, a tiszteletadás, a megemlékezés és az emlékeztetés szándékával a csata emlékezeti hellyel rendelkezik az összecsapás feltételezett helyszínén.

Szépművészeti alkotások a visszafoglaló háborúkkal kapcsolatban is gazdagon rendelkezésünkre állnak. Többük magyarországi művészek keze munkáját dicséri, némelyik alkotás akár közismertnek is nevezhető. Ilyen Benczúr Gyula Budavár visszavétele 1686-ban című alkotása (1896), vagy Franz Geffels: Budavár ostroma (1686) Lotaringiai Károly táborából nézve című műve (17. század). A harsány-hegyi csata Magyarországon ismert képei közé három festményt sorolnék. Eberhard Werner Happel n. Pieter van den Berge b. Thomas von Wiering: A (második) Mohácsi csata ábrázolása, madártávlatból szemlélve, 1687. augusztus 12; Dorffmaister István: Második mohácsi csata (1783); Wilhelm Camphausen: Episode aus der Schlacht am Berge Harsany. A zentai csatát Jacques-Ignace Parrocel (1711-1720) Schlacht bei Zenta (1697) címmel, míg a bácskai német származású Eisenhant Ferenc: A zentai csata (1896) címmel örökítette meg.

Megfigyelhető, hogy műtárgyak, mindhárom tárgyalt csatáról bőségesen állnak rendelkezésünkre.

A csata identitásfaktor-analízisének összegzése

II. Lajos halálának a közoktatásban betöltött hangsúlyos szerepe, továbbá a mohácsi csata stratégiai jelentősége, annak katonai-politikai következményei determinálják a mohácsi csata emlékezeti jelentőségét. A mohácsi csatához köthető névanyag nagyarányú megjelenése a magyar közterekben megalapozza a csata emlékezeti térben elfoglalt domináns helyét. Nagyharsány és Zenta csatái is sorsdöntőek voltak, ám Zenta a karlócai béke árnyékában nagyobb jelentőségűnek tűnik.

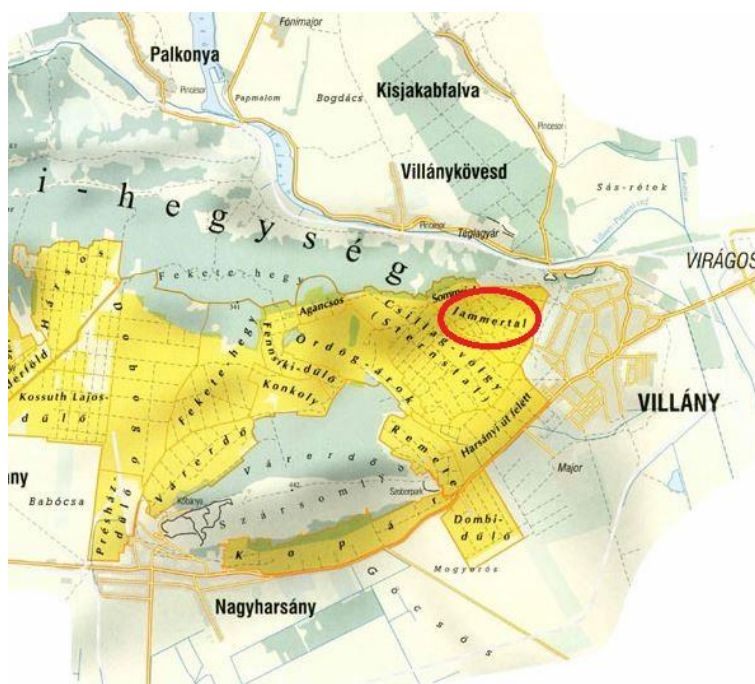
Bizonyos faktorok egymást erősítve, összekapcsolódva eredményezik egy csata emlékezetét. Nem feltétlenül kell az egyes faktorokat önmagában vizsgálni. Sőt, megállapítható, hogy egyes faktorok önmagukban is dominánsnak mondhatóak. Elmondható, hogy a harsány-hegyi csata esetében nem beszélhetünk jelentős személyiség haláról. De még arról sem, hogy emberfeletti hősiességet hajtott volna végre valamelyik keresztény vezér, akár életben maradása esetén is, legalábbis, ilyen történet nem maradt az utókorra. Elmondható, hogy Nagyharsány és Villány települései sem mondhatóak kifejezetten jelentősnek, ahogyan Zenta és Mohács sem. Sem nemzetközi, sem pedig országos viszonylatban. De közismert irodalmi alkotás sem fűződik a harsány-hegyi és a zentai csatához. A hazai közoktatás is kevesebb hangsúlyt fektet a visszafoglaló háborúk eseményeire. Közismert játékfilm nem szól egyik tárgyalt nagy csatáról sem. De, a köztereink névanyaga sem tükrözi a harsány-hegyi győzelem dicsőségét, ahogyan a zentai győzelem emlékezetét sem.

A harsány-hegyi és a zentai csaták jelentősége viszont vitán felül áll. Kevésbé szabadult volna fel Magyarország nagy része 1699-re, ha nincs e két keresztény győzelem.

5. Helyi emlékezete

A harsány-hegyi csata több helyi emlékezeti elemmel is rendelkezik, amelyek legfőképp a Nagyharsány-Villány-Mohács térségben jelennek meg.

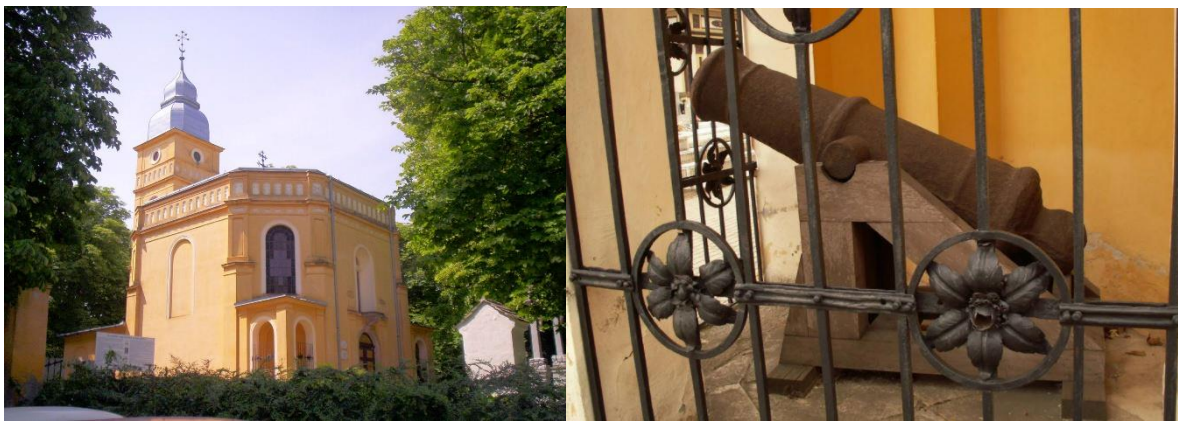
A település nevének eredetéhez több legenda is fűződik. Ebből az egyik török kori gyökerekkel bír. Egyesek szerint a Nagyharsány elnevezés a győzelem utáni örömteli harsonázás apropóján adatott, de ennél valószínűbb, hogy csak a környékbeli hársfaerdőkről kaphatta nevét (Pesti J. 1982). A falutól nem messze található egyik völgyet Jammertálnak (1. ábra) nevezik a helyiek. Ennek jelentése: siralomvölgy. A híres szőlőtermelőhely feltehetőleg az 1687-es harsány-hegyi csata után kapta a nevét, ugyanis, a legenda szerint a császári seregek győzelmét követően még hetekig hallatszott a törökök jajgatása a hegyek közül. Mások szerint az első mohácsi csatából menekülő keresztények egy részét itt mészárolták le. Egy harmadik magyarázat szerint, e földterület, csupán a hegy meredeksége miatt igen kimerült parasztok fájdalmairól kapta a nevét (Pesti J. 1982).

1. ábra: A Jammertál elhelyezkedése. Forrás: villany.hu⁵ (saját szerkesztés)

A harsány-hegyi csata időben első emlékhelyének létrejötté 1860-ra datálható, amelyet a mohácsi emlékkápolna testesített meg. Király József pécsi püspök a mohácsi Kálvária-dombra már 1816-ban egy kápolnát építtetett. Ennek átépítése 1860-ban fejeződött be, tartalmazva az 1526-os mohácsi csata és az 1687-es második mohácsi csata emlékezeti jegyeit, ugyanis, az átalakítást követően Girk György püspök a püspöki kastélyából (a mai mohácsi Kisfaludy Károly Gimnázium) két hatalmas olajfestményt a kápolnának ajándékozott. Ezek a műalkotások a soproni Dorfmeister István és fia, János alkotásai. Egyik festményen az első, a másikon pedig a második mohácsi csatát ábrázolták (3. és 4. ábra). Az emlékkápolna főbejáratánál található ágyú (2.ábra) az 1687-es harsány-hegyi csatából származik (Nyárs A. 2006).

⁵ <http://www.villany.hu/borkultura> (Letöltve: 2020. 12. 07.)

2. ábra: A mohácsi emlékkápolna és a bejáratánál található ágyú. Forrás: Polgár B. 2019.

3. ábra: A mohácsi emlékkápolnában található Dorfmeister-olajfestmény az 1526-os mohácsi csatáról. Forrás: mohacsiak.blog⁶

4. ábra: A mohácsi emlékkápolnában található Dorfmeister-olajfestmény az 1687-es második mohácsi csatáról. Forrás: mohacsiak.blog⁷

A huszadik században, a harsány-hegyi csata 250. évfordulója adott újabb apropót az emlékműállításra. Az emlékmű elkészítésével Martinelli Jenőt (1886–1949) bízták meg. Zászlótartók című, háromalakos szoborcsoportjának felállítására Mohács főterén került sor. 1987-

⁶ https://mohacsiak.blog.hu/2020/08/27/1526_augusztus_29_az_utkozet_napja (Letöltve: 2020. 12. 07.)

⁷ https://mohacsiak.blog.hu/2020/08/27/1526_augusztus_29_az_utkozet_napja (Letöltve: 2020. 12. 07.)

ben került sor a nagyharsányi evangélikus templomban elhelyezett márvány emléktábla (5. ábra) elhelyezésére, a csata háromszázadik évfordulója alkalmából (Polgár B. 2016).

5. ábra: Martinelli Zászlótartók című szobra (balra), a nagyharsányi evangélikus templomban található emléktábla (középen) és a helyi iskola udvarán található kőből faragott emlékmű (jobbra). Forrás: Polgár B. 2019.

6. ábra: A villányi Csatatér-kilátó (balra) és a harsány-hegyi csata emlékmű alapköve (jobbra). Forrás: nagyharsany.hu⁸

2011-ben villányi Templom-hegyen a Csatatér-kilátó is megnyitására került (Polgár B. 2019). A kilátó megépítéséhez a Duna-Dráva Nemzeti Park, a Gardon Iparművészeti Bt. és a Harsányi csata Emlékbizottsága járult hozzá.⁹ 2012-ben a grandiózus Harsány-hegyi csataemlékmű alapkövetételére is sor került (6. ábra), amelyet hamarosan, 2014-ben az elkészült emlékmű átadása követett (Polgár B. 2019).

A 2014. augusztus 10-én, a Szársomlyó-hegy oldalában ékeskedő kereszt és annak kompozíciója beszédes szimbólumokat tartalmaz. Míg a kereszt vezérek címerei stabil kompozícióban vannak felállítva, addig alattuk, a földön heverő jellegzetes kör alakú török pajzs és félhold található, így szimbolizálva az oszmán csatavesztést¹⁰ (7. ábra). Ugyanakkor, már a kereszt

⁸ <http://nagyharsany.hu/nagyharsanyi-csata-300-evfordulojara-emelt-emlecko/> (Letöltve: 2020. 12. 07.)

⁹ <https://baranyatermeszetbarat.hu/index.php/regionk/kilatok-pihenok/352-templomhegyi-kilato> (Letöltve: 2020. 12. 04.)

¹⁰ <https://www.kozterkep.hu/24437/harsany-hegyi-csata-emlekmuve> (Letöltve: 2020. 12. 07.)

helye is szimbolikus célt szolgál. Magasan, jól láthatóan van kihelyezve, üzenve mindenkinek, aki látja, ez a hely, a keresztény győzelem helye, a keresztény ideológia szimbolikus tere.

7. ábra: A 2014-ben felavatott emlékmű a Harsány-hegy keleti lejtőjén. Forrás: saját fotó

Az emlékhely központi elemét képező kereszten kívül több, kisebb szobor és kopjafa is található. Sokkal szerényebben egy turulmadárral a tetején díszített kopja igyekszik az eseménynek a magyar nemzeti jelleget megadni, de érezhetően alulmarad a kereszt árnyékában. Az emlékhely talán legérdekesebb emlékezeti eleme ez, hiszen közismert a harsány-hegyi csatát övező, hagyományosan elítélő magyar nemzeti narratíva, amelynek eredője a felszabadító háborúkkal járó súlyos szenvedések és nem utolsósorban a Habsburg-ellenesség. Az is közismert, hogy a harsány-hegyi csatát követően Lotaringiai Károly Erdély területén szállásolta el a hadseregét. Ezzel szemben, azt láthatjuk, hogy a néplélek, a magyar nemzeti emlékezet ma már nem valószínű, hogy élesen kategorizálni tudja a törökellenes visszafoglaló háborúk nemzeti identitásban betöltött szerepét. Feltételezhetően, a felszabadító háborúhoz köthető negatív emlékek ma már nem részei a magyar népesség aktív, kollektív emlékezetének. Talán a Habsburg-ellenességről is elsősorban a Rákóczi-szabadságharc, vagy az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc jut eszünkbe, s Antonio Caraffa eperjesi véstörvényszékének vérengzése¹¹ kevésbé a nemzeti emlékezetünk része. De az sem él élénken a magyar nemzeti emlékezetben, hogy a Habsburg-ellenes Thököly Imre 1690-ben súlyos vereséget mért a császári csapatokra, és több más tényező mellett ez a győzelem is hozzájárult ahhoz, hogy Erdély az I. Lipót császár által elfogadott Diploma Leopoldinum alapján működhessen tovább a Habsburg Birodalom önálló tartományaként, fejedelmválasztó joggal, önálló rendi gyűléssel, a négy bevett vallás elismerése mellett (Molnár M. 2016).

A törökellenes visszafoglaló háborúval járó kegyetlenségek és szenvedések emlékének elhalványulását bizonyítja Angi István gyergyószárhegyi fafaragó kopjafája a harsány-hegyi csata emlékhelyén (8. ábra). A kopjafán olvasható feliratok narratívája is ezt bizonyítja:

*„Büszkén emlékszik az egész Magyarország.”
„Nagymagyarország nevében.”*

¹¹ Antonio Caraffa a felső-magyarországi császári csapatok főparancsnoka 1687 során az elfoglalt város főterén 24 nemest és gazdag polgárt végeztek ki, többeket pedig válogatott módszerekkel megkínóztak a tábornok parancsára, példastatuálás céljából (Molnár M. 2016).

„1687. VIII. 12-én a török ellen vívott győztes diadalban elesett hős magyar vitézek, valamint a környező települések elbunyt, lemészárolt civil lakosai emlékére! A Nagybársányi Képviselőtestület, valamint a polgármester akaratából. 2016. VIII. 12.”

A feliratok tanúságot tesznek arról, hogy a harsány-hegyi csata megítélése napjainkban már egyértelműen büszke, nemzeti jelleggel is megtörténhet. A szövegből kitűnik a magyar katonák méltatása is. Azonban, megjegyzendő, hogy az egyesült európai sereg 50.000 főjéből mindössze 7.000 főre tehető a magyar katonák létszáma. Továbbá, az a tény sem hanyagolható el, hogy Thököly Imre vezetése alatt is számos magyar katona teljesített szolgálatot az oszmán seregben, a harsány-hegyi csatában is, a kereszties had ellenében (Nagy L. 1987).

8. ábra: Az emlékhelyen található kopjafa. Forrás: saját fotó

Az is megállapítható, hogy esetenként a csata emlékezete kilép a nemzetközi kontextusból és belép a nemzetibe. Osztrák (9. ábra), német (10. ábra) és horvát emlékművek (11. ábra) állítanak emléket a saját nemzetük katonáinak, kiemelve ezredek nevét, s kevésbé, csak néhol utalva a közös erővel elért győzelemre.

A német szobrot 2018 augusztusában a bajor származású Carolin Schwarzhuber szobrászművész alkotta meg Találkozások címmel. Az avatáson jelen volt Szalay Lajos táborigazgató, Lábár Tamás plébános, Mészáros László protestáns táborigazgató, Kecskés Márta református lelkész és Tegzes Emil Villány alpolgármestere is.¹²

9. ábra: Az osztrák szobor és emléktábla. Forrás: saját fotó

¹² <https://www.bama.hu/vezeto-hirek/a-harsany-hegyi-csata-emleket-orzi-a-szoborpark-uj-alkotasa-1450599/> (Le-töltve: 2020. 12. 07.)

10. ábra: A német szobor és emléktábla. Forrás: saját fotó

11. ábra: A horvát szobor és emléktábla. Forrás: saját fotó

A csata helyi emlékezetét erősíti az évente megrendezésre kerülő tematikus vetélkedő, melyet a helyi diákoknak szervez a falu pedagógus közössége. 2012. június 7-én, a csata 325. évfordulója alkalmából került megrendezésre a Harsány-hegyi Csata Emlékbizottság által kezdeményezett első történelmi vetélkedő, amelyen a környék iskoláinak tanulói vehettek részt. 2012-ben a Pécsi Református Kollégium Nagyarsányi Általános Iskolája és az Alapfokú Oktatási és Nevelési Központ Villány általános iskolás, 6. osztályos tanulói mérték össze tudásukat. Előzetes feladatul, a diákoknak a korra jellemző magyar és török katonai öltözetű bábokat kellett készíteniük (12. ábra). A vetélkedő további fordulóiban a tanulóknak történelmi ismereteikről kellett számot adniuk, majd pedig korabeli tárgyakat kellett felismerniük. A versenyben végül Villány csapata jeleskedett a legjobban, így ők kapták meg a harsány-hegyi csata vándorserlegét. Ezen a győztes csapat nevét is feltüntették. A vetélkedőt évente rendezik meg, s az ünnepélyes díjátadóra a harsány-hegyi csata emlékünnepe során került sor. 2015-ben a Pécsi Református Kollégium diákjai remekeltek a legjobban (Erdő J. 2016).

12. ábra: A 2012-es vetélkedőn készült bábok. Forrás: Polgár Balázs fotója

A harsány-hegyi csata emlékezete egyes esetekben a villányi borvidék termékeiről is visszatükröződik. Ilyen például a Tamás Bátya Pincéje Kft. által termelt és palackozott Cabernet franc, amelynek Jammertal szekciójából származó palackjain felfedezhetjük Claude-Louis-Hector de Villars¹³ portróját (13. ábra).

13. ábra: Villars tábormok portréja egy borosüveg címkéjén balra (Polgár Balázs fotója) és a „villányi” győzelem emléknapijának hirdetése 2011-ből (jobbra). Forrás: Polgár Balázs fotója és villanyborvidek.hu¹⁴

A jövő kérdése az, hogy egyáltalán nagyharsányi vagy villányi-e a harsány-hegyi csata? Mivel a csata Nagyharsány és Villány között elterülő területen zajlott, a két település igyekszik ezt a brandet minél jobban a saját településének betudni.

Villány települése talán annyiban rendelkezik több „török emlékekkel”, hogy az 1753-ban épült római katolikus templomukat Szűz Mária nevére szentelték fel. Nem véletlenül, hiszen a török kiűzése miatt, e korszakban több templomnak is Szűz Máriát adták védőszentnek: Maria hilf, azaz

¹³ Claude-Louis-Hector de Villars 1653-ban látta meg a napvilágot a franciaországi Moulins-ban. Miksa Emánuel bajor választófejedelem oldalán önkéntesként részt vett az 1687-es törökellenes hadjáratban. XIV. Lajos korának egyik legkiemelkedőbb francia tábormoka volt. Torino városában hunyt el, 1734-ben (Polgár B. 2015).

¹⁴ <https://villanyborvidek.hu/de/hirlevel/archive/archive/view/listid-18-ckf/mailid-115-toeroekver-villanyi-gyzelem> (Letöltve: 2020. 12. 07.)

Máris segíts! A délnémet térségben bontakozott ki igazán Szűz Mária kultusza (Passau, Szűz Mária-kép). Első impulzusát a harmincéves háború katolikus-protestáns ellentéte adta, továbbá a háború okozta szenvedések. A második impulzust az Oszmán Birodalom elleni háborút adta. A kultusz vallásfilozófiai megalapozására a 16. században került sor. Szűz Máriát felruházták a „Keresztények segítségére” titullussal. E hagyományt a betelepülő német lakosság hozta magával Magyarországra (Gárdonyi M. 2015).

Szintén beszédes, hogy a villányiak törökverő villányi győzelemként emlékeznek meg a csatáról, a villányi Templom-hegyi kilátónak kiemelt szerepet tulajdonítva. Ezt bizonyítja egy 2011-es emléknappal internetes hirdetése is.

Egyfajta utólagos brandépítés tapasztalható, amelyet az emlékművek számának megnövekedése jelez. Ez nem csak a csata emlékezetének elmélyítését szolgálhatja, hanem a villányi térség településeinek turizmusát is pozitívan befolyásolhatja. Nagyharsány és Villány településeinek turisztikai attrakciói kiegészíthetnék egymást, melynek egyik aspektusát a török alóli felszabadulásról való megemlékezés képezhetné.

Ezek mellett az is elmondható, hogy Nagyharsány és Villány közttereinek elnevezései sehol sem tükrözik vissza a csataeseményt. Az utcák, terek, közintézmények egyike sem lett elnevezve valamelyik keresztény hadvezérről.

A harsány-hegyi csata emlékének gondozásával a Harsány-hegyi Csata Emlékbizottság foglalkozik. 2012-ben, a csata 325. évfordulója alkalmából egy rendezvénysorozatot szervezett, ahol értelemszerűen a harsány-hegyi csata mibenléte volt a központi téma.¹⁵ 2020-ban pedig a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Csata a Harsány-hegynél címmel rendezett régészeti kiállítást.

A helyi és a nemzetközi emlékezet felélénkítésére jó alkalmat szolgálhatna a testvértelepülésekkel fenntartott kapcsolat, amelynek fontos közös láncszemét a csata apropója szolgáltatná. Ennek keretében cserediákprogramokra, közös megemlékezésekre, iskolai programokra, vetélkedőkre kerülhetne sor.

A helyi katonai emlékezethez, turizmushoz hozzájárulhatna a romos vár nyújtotta lehetőségek kiaknázása, annak ellenére is, hogy ez az építmény semmilyen formában nem kötődik a csatához.

A helyi turizmust és az emlékezést is egyaránt fellendíthetné, ha a helyszínre elutaztatnák legalább a Nagyharsány környéki iskolásokat és „élő történelemóra” keretében hallhatnának a csata eseményeiről, következményeiről, így nem csak a település helyi emlékezete erősödhetne, hanem regionális, illetve nemzeti szintű emlékezés is végbemehetne.

A harsány-hegyi csatához is kapcsolódó, legnagyobb, aktív emlékezeti elem az évente megrendezésre kerülő busójárás. Bár az ünnepség célja a téli évszak elbúcsúztatása, ez a hagyomány összefonódott a környék 1687-es török alóli felszabadulásával.¹⁶

A 2019-ben kitört koronavírus járvány a harsány-hegyi csata emlékezetét is érintette. A csata 333. évfordulója alkalmából „harsány-hegyi csata 333” feliratú maszkok elkészítésére került sor (14. ábra).

¹⁵ <https://tti.btk.mta.hu/esemenyek/eloadas-vitaulas/490-fodor-pal-sudar-balazs-es-varga-j-janos-eloadasa-a-nagy-harsanyi-csata-evfordulojan.html> (Letöltve: 2020. 12. 06.)

¹⁶ <https://www.mohacsibusojaras.hu/busojarasrol/busojaras-tortenete/> (Letöltve: 2020. 12. 07.)

14. ábra: A harsány-hegyi csata emlékéért tükröző maszk. Forrás: Polgár Balázs fotója

6. Nemzeti szintű emlékezet

A harsány-hegyi csata, mint második mohácsi csata fogalma vonult be a nemzeti köztudatba, azért, mert e győzelem bizonyos tekintetben megfelel a mohácsi csata ellenpéldájának. Egyrészt, döntő győzelem születet nyílt csatában, másrészt az összecsapás helye csak valamivel több, mint 30 kilométerrel tér el az első mohácsi csata helyszínétől. Harmadrészt, a csata belpolitikai hatásai is hasonlóak volt, hiszen belpolitikai válságot eredményezett a vesztes fél államterületén. Az első mohácsi csata kifejezését használva az összecsapás lokalizációja és súlya is jól érzékelhetővé válik a befogadó közönség számára. Ezen felül, jól keretbe foglalja a török háborúk eseményeit. Míg az 1526-os mohácsi csata a középkori magyar állam bukását szimbolizálja, addig az 1687-es harsány-hegyi (második mohácsi) csata a visszafoglaló háborúk sorában elvesztett (Polgár B. 2018).

Ennek az oka nem más, minthogy a magyar közvélemény kevésbé tartotta magáénak ezt a győzelmet, hiszen magyar csapatok csak kisebb mértékben vettek részt a török elleni hadműveletben. A császári sereg legnagyobb hányadát nyugat-európai csapatok tették ki (bizonytalan becslések szerint 1.000-7.000 magyar állhatott a császáriak oldalán, míg 20.000 fő körülire tehető a törökök sorai közt harcoló Thököly kurucainak létszáma) (Galavics G. 1986). A Habsburg-ellenesség egyik fő kiindulópontja, politikai értelemben a szentgotthárdi csatát követő vasvári béke, amely végül életre hívta a Wesselényi-féle összeesküvést, majd annak leleplezése és megtorlása élénk császárellenességet vont maga után, melynek egyik lecsapódása a kurucmozgalomban testesült meg. Ezen felül, a császáriak magyarországi felszabadító hadműveletei hazánk számára nem csak a török alóli felszabadulást jelentették, hanem a császári, a magyar és a török csapatok fosztogatását és rombolását is eredményezte. Magyarország nyomora túlonúl nőtt az ország tűrőképességén, így a keresztény győzelmek megítélése nem képezte a magyar emlékezet tiszta, dicsőséges fejezetét.

De fennáll az állítás cáfolata is, miszerint 1526-ban a keresztény sereg jó része szintén nem volt magyar származású. Jelentős számú cseh, lengyel, német zsoldos is részt vett az összecsapásban. Szapolyai János erdélyi csapatai nem jutottak el Mohácsig (Galavics G. 1986). Talán az általam felsorolt indokoknál fogva érthető meg, hogy miért nincs igazán sem Buda visszavételét, sem pedig az ország „felszabadítását” megörökítő magyar krónika, nincs jelentős irodalmi alkotása. Somogyváry Gyula a 20. században ír a visszafoglaló háborúkról A Rajna ködbe vész című regényében. Ebben romantikus szemléletben ír egy Rajna-vidéki német harcosról, aki

Magyarországra érkezik és látva a magyarság szenvedését, pozitív kivételként kíméletes, magyarbarát német katonaként ábrázolja a mű főhősét, aki a regény végén olyannyira a magyar nemzet és az ország szerelmese lesz, hogy hazánk területén telepedik le a török kiűzését követően. Tény, hogy Somogyváry egy német gyökerekkel rendelkező első világháborús veterán, aki a két világháború között a Magyar Rádió főszerkesztője volt, egyben politikus, aki egyfajta önlegitimációként írja meg e fiktív történetet. Talán ugyanez volt a motivációja a bácskai német származású Eisenhant Ferencnek is, aki az 1896-os millenniumi ünnepségre időzítve megfestette a zentai csata egyik jelenetét (Ambrozovics D. 1903).

Somogyváry és Eisenhant esetében egyszerre jelenik meg az önigazolás, a német gyökerek ápolásának szándéka, illetve a magyar nemzethez való tartozás igénye. Mindezekre jó termőtalajt kínált számukra a visszafoglaló háborúk eseménytörténete, hiszen ezen keresztül érzékeltetni tudják azt, hogy ittlétük nem értelmetlen, hiszen a török elleni harccal kiérdemelték ezt. Somogyváry esetében a magyar haza iránti már-már romantikus szeretet nem csak az ittlét kiérdemelt jogalapját prezentálja, hanem az új haza iránti hűséget.

Felvetődik a kérdés, hogy a Habsburg Birodalom, illetve később az Osztrák-Magyar Monarchia keretei közt miért nem sikerült a harsány-hegyi csatának közös, birodalmi eszmeiséget közvetítő emlékművet állítani? Valószínűleg a 48-as szabadságharc leverése, a magyar nemzettudattal átítatott közhangulat és a hazai politikai körök ellenállása eleve elvetéltté tett egy ilyen irányú osztrák tervet, ha egyáltalán volt ilyen.

Hazánkban, a művészet terén a tágabb értelemben vett török kor tematikáját az 1780-as, '90-es évek felvilágosodása és nacionalizmusa hozta el. Mohácson a püspöki palota ebédlőjének falán az 1526-os és az 1687-es mohácsi csaták festményei álltak, amelyeket később elszállítottak innen a fogadalmi templomba, itt tekinthetőek meg napjainkban is. A szentgotthárdi cisztercita apátság festett rendtörténetében is megtalálható e két csata ábrázolása. Mindkét helyütt a soproni Dorffmaister István keze munkája által. Az 1820-as évek Magyarországon a romantika vezérelte művészek a török elleni drámai helytállást ragadták meg, fényezve ezzel is a nemzeti öntudatot. Kisfaludi Károly Aurórája és az abban bemutatott metszetek a török háborút örökítik meg. Ezekben az években egy szűk magyar polgári-literátus réteg választotta művei tárgyául a török kort, a magyar identitás felemeléséhez. Ezzel egy időben megjelent egy bécsi kezdeményezés is, amely a törökellenes harcokat, mint birodalmi patriotizmust szerette volna prezentálni. Utoljára az 1850-es, '60-as években kapott újra lángra a török háborúk témája a művészet terén, erős nemzeti érzelmekkel fűtve, párhuzamba állítva az 1848/49-es hősiesség helytállásával, áldozatvállalásával (Galavics G. 1986).

Napjaink emlékezet-, illetve nemzetpolitikája sem tükrözi a győztes visszafoglaló háborúk köztudatba való beépítésének az igényét. Ugyanis nem látni jelét annak, hogy magas nemzeti közméltóságok emlékeznének meg a csata helyszínén. Sem azt, hogy a történelemtankönyvek erőteljesebben tanúskodnának a második mohácsi csata sorsdöntő jelentősége mellett.

Ugyanakkor, a hazánk könnyűzenei kultúrájából származó Kárpátia zenekar által 2013-ban A száműzött című albumukon szereplő Busó rege című dalukkal, a busójárást és a török kiűzését közlik zenés formában. Érdekes, hogy épp egy hazai nemzeti rockzenekar karolja fel a csatát és próbál vele nemzettudatot erősíteni, annak ellenére, hogy a hagyományos magyar nemzeti identitás nem vallja kifejezetten magáénak a harsány-hegyi győzelmet. Talán ez a dal is ékes példája lehet az idő múlásával járó mentalitás/identitás változásának. Kérdés, hogy ez annak a jele-e, hogy a magyar nemzeti öntudat új elemekkel szeretne bővülni, mert a régiek kimerültek, avagy a Kárpátia zenekar írói nem voltak tisztában a csata „nyugatias”, „külföldi” jellegével? Miért nem pont a török oldalon harcoló Thökölyt és kurucainak végsőig folytatott ellenállását tartották megörökítésre érdemesnek? Úgy vélem, erre a kérdésre egészen egyszerűen válaszolhatunk. A busójárást, annak ellenére, hogy eredendően nem magyar, hanem sokác (római katolikus, délszláv népcsoport) eredetű, mégis a magyar nép, a magyar identitás részévé vált, annak minden tartalmi elemével együtt, köztük a török kiűzésének dicső gondolatával is.

Bár hazánk számára a török alóli felszabadulás egy fontos lépcsőfokát jelentette e győzelem kivívása, közttereink, közintézményeink névanyaga méltatlanul kevésbé emlékezik meg a győztes hadvezérekről. Talán egyedül Sobieski János nevéhez köthető emlékredezvény, a Sobieski János Dunai Emléktúra. Minden év júniusának utolsó hétvégéjén magyar vízitúrázók veszik útjukat Esztergomtól Budapestig.¹⁷ De szintén Esztergomban, külön Sobieski emlékünnepre is sor kerül minden évben (igom.hu). A győri lengyel kulturális egyesületet is Jan Sobieskiről nevezték el (lengyelonkormanyzat.hu). Az egyetlen hazai Sobieski-szobor Esztergomban található, míg az egyetlen magyarországi Sobieski János utca Budapesten. Savoyai Eugénról egy budapesti utca és egy szobor emlékezik meg. Lotaringiai Károlyról pedig egy budapesti park tanúskodik. Miksa Emánuel és Bádeni Lajos esetében viszont semmilyen emlékezeti elemről nem beszélhetünk.

Elmondható, hogy Sobieski János kultusza a hazai lengyel nemzetiség körében jelentősnek mondható. A hazai sokác közösség pedig a mai napig őrzi a török kiűzésének hagyományát, évenként megrendezett busójárásuk kapcsán. Míg egyes német nemzetiségű hiteles kulturális személyiségek Buda visszavételét, a zentai csatát felhasználták az önreprezentációjukra, vagy éppen a saját identitásuk megtartására.

7. Összegzés

A bevezetőben feltett kérdésem az volt, hogy melyek azok az emlékezeti elemek, amelyek eleve elrendelik a harsány-hegyi csata emlékezeti térben/identitásban betöltött szerepét? Továbbá, a második mohácsi csata emlékezete miért nem foglal el méltó helyet a nemzeti és a nemzetközi emlékezetben? A jelenleg még kissé ismeretlen történelmi-politikai okok mellett több praktikus jelenség is a csata elfeledettségét predesztinálja. Ugyanis, a második mohácsi csata során nem történt jelentős személyiség halálesete, a csatáról nem született irodalmi alkotás, a tömegkultúra számára ismeretlen maradt, így nem válhatott a nemzeti emlékezet részévé. A harsány-hegyi csata pozitív megítélésén pedig az sem segített, hogy a törökellenes hadjáratok alatt a császári, oszmán és kuruc hadak által véghezvitt pusztítások emlékezete még erősebben a köztudat részévé váltak, sokkal inkább, mint a tudat, hogy a török uralom végre megszűnt a Magyar Királyság szinte teljes területén. A csata emlékezete ennél fogva nem jelent meg a köztereken sem, ami visszahat az identitásra is.

Bár egyes helyi emlékműállítások az emlékezet meglétét bizonyítják, ceremoniális jelentőségén felül, kevésbé képez nemzetközi, diplomáciai jelentőségű emlékhelyet, ennél fogva jelenlegi geopolitikai súlya elenyésző. Persze nemzetközi akarat esetén könnyen nyújthat földrajzi, ideológiai alapot az egykori, csatában résztvevő nemzetek egy sátorba terelésére. Így, ha jelenleg nem is, de a jövőben, a nemzetközi politikai-geopolitikai környezet alakulásával akár még a nagyharsányi vagy a villányi emlékművek is szerephez juthatnak. Persze ennek az eshetőségnek a jelenlegi prognózisa igencsak hipotetikus.

Nagyharsány település emlékezeti rétegeinek további, jövőbeni vizsgálata viszont nem ilyen kétséges. E település történetének emlékezeti lenyomatai megtalálhatóak lehetnek más magyarországi településeken, illetve, más történelmi események emlékezeti lenyomatai is felbukkannak ebben a községben. Ennek a kérdésnek a körüljárása végén egy átfogó kép rajzolódhat ki Nagyharsányról, mint szimbolikus térről. Különösen érdekes új kutatási irányt jelentene e település vallásföldrajzi helyzetének meghatározása, melyre jó ürügyet szolgál az 1574-es tragikus kimenetelű hitvita.

Az 1687-es második mohácsi csata nemzetközi emlékezetének kutatása egy újabb kutatási periódust követel. Adott esetben, a hazai (lokális és nemzeti) szintű emlékezettel ellentétben nemzetközi szinten markánsabban érzékelhető a csata emlékezeti súlya. Ha pedig ez a feltételezés

¹⁷ http://mtsz.org/cikk/sobieski_janos_dunai_emlektura (Letöltve: 2020. 12. 07.)

cáfolatra találna, abban az esetben is érdekes kutatási témát jelentene azoknak a jelenségeknek a feltárása, amelyek a csata nemzetközi emlékezetét degradálják.

Irodalomjegyzék

- AMBROZOVICS D. (1903): Eisenhunt Ferenc. *Művészet* 2 (4), pp. 252–255.
- BÁNLAKY J. (2001): *A magyar nemzet hadtörténelme*. (Online) <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-hadtortenelme-2/17-magyarorszag-felszabaditasa-a-torok-uralom-alol-16831699-3D6D/c-tovabbi-torok-haboruk-a-karlocai-bekeig-4106/7-az-1697-evi-hadjarat-41D9/d-a-foseregek-hadmuveletei-41F4/d-a-zentai-csata-1697-szeptember-11-en-4208/> Letöltve: 2020. 11. 17.
- BÉKÉSI L. (2004): *A politika földrajza*. Aula, Budapest.
- BUSSELLE, R.–BILANDZIC, H. (2009): Measuring Narrative Engagement. *Media Psychology* 12, pp. 321–347.
- CASTELLS, M. (2005): *A hálózati társadalom kialakulása. Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra*. I. kötet. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- CHRIS, P. (2012): Researching Militarized Landscapes. *A Literature Review on War and the Militarization of the Environment, Landscapes Research* 37 (1), pp. 115–133.
- CSIFFÁRY G. (2014): *Ruszkai Dobó István életrajza*. Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány, Rudabánya.
- FARAGÓ L. (2015): A reális tér elvesztése és a gyakorlati konstrukciókra való rátalálás. In: Tésits R.–Alpek L. (szerk.) *A mi geográfiánk. Tóth József emlékezete*. Publikon Kiadó, Pécs, pp. 191–198.
- FODOR P.–VARGA SZ. (2019): Bevezetés. In: Fodor P.–Varga Sz. (szerk.): *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, pp. 7–10.
- F. MOLNÁR M. (2016): *Olasz hadi írók és generálisok Bécs és Isztambul között. L. F. Marsigli és kortársai*. Budapest, 244 p.
- GALAVICS G. (1986): *Kössünk kardot az pogány ellen*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest.
- GÁRDONYI M. (2015): A turbéki kegyhely és a Segítő Szűzanya tisztelete. *Mediterrán és Balkán Fórum* 9 (2), pp. 38–40.
- GERGELY A. (2015): Térhasználat és szimbolikus szuverenitás. *Tér és Társadalom* 29 (2), pp. 21–42.
- HERMANN R. szerk. (2017): *Vár állott – Tudományos történeti konferenciák – Vajdabonyadvár 2013–2016*. Line Design Kiadó, Budapest.
- HOPPÁLNÉ ERDŐ J.–KISSNÉ MAKRA I.–KOVÁCH P. szerk. (2016): *Pécsi Református Kollégiumi füzetek 3. A Pécsi Református Kollégium évkönyve 2010-2016*. Pécs, 263 p.
- LIEN, N. H.–CHEN, Y. L. (2013): Narrative ads: the effect of argument strength and story format. *Journal of Business Research*, 66 (4), pp. 516–522.
- NAGY L. (1987): Az 1686-1687. évi hadjárat (A dél-magyarországi hadjárat 1686 őszén - Az 1687. évi nagyharsányi hadjárat - A nagyharsányi csata). In: Szita L. szerk. *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686-1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulója emlékére*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, pp. 13–52.
- NEMES NAGY J. (2009): *Terek, helyek, régiók*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NORA, P. (1984): *Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux*. In: Nora, P. ed. *Les lieux de mémoire. I. La République. Sous la direction de Pierre Nora*. Gallimard, Paris.
- NYÁRS A. (2006): A mohácsi csata emlékművei a városban. *Belvedere* 18 (7–8), pp. 70–82. http://acta.bibl.u-szeged.hu/5086/1/belvedere_2006_007_008_070-082.pdf
- PAP N.–FODOR P. (2017): *Szulejmán szultán Szigetváron*. Pannon Castrum, Pécs.
- PÁLL D. G.–LISKA A.–SIPOS Gy.–ALEXANDRU H. (2016): Földtudományos technikák a Szigeterőd-projekt tervezésében. In: Erdész Á. szerk. *A kereszténység védőoszlopa – Gyula 1566*. Erkel Ferenc Kulturális Központ és Múzeum, Gyula, pp. 61–76.

- PÁLFFY G. (2009): *A három részre szakadt ország 1526-1606* – Magyarország története 9. Kossuth Kiadó, Budapest.
- PESTI J. szerk. (1982): *Baranya megye földrajzi nevei* II. Baranya Megyei Levéltár. Pécs.
- POLGÁR B. (2014): Csataérkutatás s Harsány-hegynél, az 1687. évi Harsány-hegyi csata. *Hadtörténeti Közlemények* 127 (1), pp. 103–132.
- POLGÁR B. (2015): Claude-Louis-Hector de Villars márki és az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat. *Hadtörténeti Közlemények* 128 (1), pp. 184–202.
- POLGÁR B. (2018): *Oszmán-török kori csatateretek régészeti kutatása Magyarországon*. Doktori disszertáció. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest.
- POLGÁR B. (2020): Történelmi csatatereken – Harsány-hegy /1687/, Kismegyer /1809/ és Segesvár /1849/. In: Haramza M. et al. szerk. *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának újabb eredményei*. Budapest, pp. 189–206.
- RACHEL, W. (2013): Military landscapes: Agendas and approaches for future research. *Progress in Human Geography* 38 (1) pp. 40–61.
- REMÉNYI P. (2014): *Allam- és nemzetépítés a Nyugat-Balkánon*. Publikon Kiadó, Pécs.
- ROSE, G. (1995)? Place and identity: a sense of place. In: Massey, D.–Jess, P. eds. *A place in the World?* Open University Press, Oxford, pp. 87–132.
- SIMON B.–Szalai G. (2019): A mohácsi csata emlékezete a magyar köztereken. In: Pap N.–Lilón, D.–Szántó Á. szerk. *A tér hatalma – a hatalom terei: Tanulmánykötet a 70 éves Szilágyi István professzor tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, pp. 225–234.
- SZILÁGYI I. (2019): Juan Bautista Poggio Monteverde kanári-szigeteki költő verskoszorúja Budavár 1686-os visszavételéről. In: Zagyai N.–Szabó R. szerk. *Military landscape Baranyában*. Absztraktkötet. PTE TTK Földrajzi és Földtudományi Intézet Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszéke, Pécs, pp. 32–33.
- SZITA L. szerk. (1987): *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumok az 1686-1687. évi törökellenes hadjárat történetéhez*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs.
- TÓTH F. (2019): A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához. In: Fodor P.–Varga Sz. szerk. *Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, pp. 445–462.
- VARGA, Sz. (2016): *Europe's Leonidas: Miklós Zrínyi, defender of Szigetvár (1508-1566)*. Research Centre for the Humanities, HAS, Budapest.
- VARGA Sz. (2016): A Zrínyi-kultusz évszázadai Szigetváron. In: Erdész Á. szerk. *A kereszténység védőoszlopa – Gyula 1566*. Erkel Ferenc Kulturális Központ és Múzeum, Gyula, pp. 111–129.
- VERESS D. Cs. (1987): Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata” 1687. augusztus 12-én? *Hadtörténelmi Közlemények* 34 (4), pp. 691–715.
http://epa.oszk.hu/00000/00018/00144/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1987_04_691-715.pdf Letöltve: 2020. 11. 13.
- WANG, J. (2006): Lost in the Story: Factors that affect narrative transportation and advertising. *Advances in Consumer Research* 33, pp. 406–408.

Internetes források

- BAMA: A Harsány-hegyi csata emlékét őrzi a szoborpark új alkotása;
<https://www.bama.hu/vezeto-hirek/a-harsany-hegyi-csata-emleket-orzi-a-szoborpark-uj-alkotasa-1450599/>
- BARANYA MEGYEI TERMÉSZETBARÁT SZÖVETSÉG: Templomhegyi kilátó;
<https://baranyatermeszetbarat.hu/index.php/regionk/kilatok-pihenok/352-templomhegyi-kilato>

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT: Fodor Pál, Sudár Balázs és Varga J. János előadása a nagyharsányi csata évfordulóján;

<https://tti.btk.mta.hu/esemenyek/eloadas-vitaules/490-fodor-pal-sudar-balazs-es-varga-j-janos-eloadasa-a-nagyharsanyi-csata-evfordulojan.html>

IGOM: Sobieski emlékűnnep;

<https://www.igom.hu/hir/904-sobieski-emlekunnep>

INTRAVEL: Zenta, a Vajdaság legmagyarabb városa;

<https://intravel.hu/zenta-a-vajdasag-legmagyarabb-varosa/>

KÖZTÉRKÉP: Harsány-hegyi csata emlékműve;

https://www.kozterkep.hu/24437/Harsany_hegyi_csata_emlekmuve_Nagyharsany_2014.html

KÖZTÉRKÉP: "Harsány-hegyi csata emlékműve" c. alkotás fotói Nagyharsány településről;

<https://www.kozterkep.hu/24437/harsany-hegyi-csata-emlekmuve#vetito=190640>

ORSZÁGOS LENGYEL ÖNKORMÁNYZAT: Szervezetek;

<https://lengyelonkormanyzat.hu/szervezetek/szervezetek/>

MAGYAR TERMÉSZETJÁRÓ SZÖVETSÉG: Sobieski János Dunai Emléktúra;

http://mts.org/cikk/sobieski_janos_dunai_emlektura

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA: Terepbejárás Villány-Nagyharsány térségében a második mohácsi csata helyszínein – 2018. május 28–29.;

<http://mohacs.btk.mta.hu/?view=article&id=9:terepbejaras-villany-nagyharsany-tersegeben-a-masodik-mohacsi-csata-helyszinein-2018-majus-28-29&catid=10>

MOHÁCSI BUSÓJÁRÁS: Busójárás története;

<https://www.mohacsibusojaras.hu/busojarasrol/busojaras-tortenete/>

MOHÁCSI ÖRÖKSÉGVÉDŐK: 1526. augusztus 29. az ütközet napja;

https://mohacsiak.blog.hu/2020/08/27/1526_augusztus_29_az_utkozet_napja

NAGYHARSÁNY KÖZSÉGI ÖNKORMÁNYZAT: Emléktáblák;

<https://nagyharsany.hu/emlektablak/>

NAGYHARSÁNY KÖZSÉGI ÖNKORMÁNYZAT: Nagyharsányi csata 300. évfordulójára emelt emlékkő;

<http://nagyharsany.hu/nagyharsanyi-csata-300-evfordulojara-emelt-emlekko/>

NEMZETI FILMINTÉZET: Egri csillagok;

<https://filmarchiv.hu/hu/dvd/katalogus/megtekint/egri-csillagok>

VILLÁNY: Borkultúra;

<http://www.villany.hu/borkultura>

A török geopolitikai gondolkodás alakulása az Oszmán Birodalom válságától az ezredfordulóig

Lechner Zoltán¹

1. Abstract

During the last two decades, mainly because of her ambitious foreign policy and her ambivalent relations with the Western world, Turkey became an important subject in the analyses of international relations experts and geopoliticians. This study aims to review the evolution of Turkish geopolitical thought, from the decay of the Ottoman Empire to the new millennium, hopefully contributing to the deeper understanding of Turkish foreign and security policy in the 21st century. The study approaches the topic from the methodological perspective of critical geopolitics, which is described in the first chapter. The second part of the paper examines the final period of the Ottoman Empire, and focuses on the connection between the decline of the Empire and the changing spatial conceptualizations of the Ottoman political elite. The third chapter analyses the first three decades of the Turkish nation state, with a special focus on the effects of the so called „Sèvres-syndrome” and the origins of the Soviet-Turkish conflict. The fourth part examines the geopolitical aspects of the role Turkey has been playing during the Cold War. Finally, the fifth chapter reviews the spatial and civilizational discourses, according to which the Turkish political elite defined Turkey’s place in the new world order.

Keywords: Ottoman Empire, Turkey, geopolitical discourse, civilizational identity

2. Elméleti keret: kritikai geopolitika

Az eredetileg Rudolf Kjellén svéd társadalomtudós által megalkotott geopolitika kifejezés az elmúlt évtizedekben széles körben elterjedt, és a társadalomtudományi munkáknak, a politikai retorikának és a közbeszédnek egyaránt gyakran visszatérő elemévé vált. A diszciplínán belül két nagyobb irányzatot azonosíthatunk, a klasszikus és a kritikai iskolát. A klasszikus értelmezés² a 19. század végén–20. század elején, elsősorban Friedrich Ratzel és Halford Mackinder elméletei nyomán bontakozott ki, majd a bipoláris rendszer összeomlását követően – többek között Samuel P. Huntington és Zbigniew Brzezinski munkásságának köszönhetően – vált újfent népszerűvé. Az irányzat az objektív humán- és természetföldrajzi realitások, valamint a nemzetközi politikai folyamatok közötti összefüggések rendszerét vizsgálja. Alaptézise szerint a földrajzi elhelyezkedés és távolság, a topográfia, továbbá az erőforrások, a népesség, az ellátási láncok, valamint a katonai, politikai, gazdasági és kulturális értelemben vett hatalom térbeli eloszlása olyan tényezők, amelyek meghatározó befolyást gyakorolnak az államok és más nemzetközi szereplők egymással való kapcsolataira. A klasszikus megközelítés a geopolitika fogalmát az erőforrásokért és területekért zajló stratégiai küzdelem tudományos igényű elemzéseként definiálja, episztemológiai alapja pedig a pozitivizmus, vagyis a valóság megismerhetőségébe vetett hit.

A klasszikus elméletektől episztemológiai és metodológiai szempontból egyaránt eltérő, sőt, magát azokkal szemben meghatározó kritikai geopolitikai iskola létrejöttét a szakirodalom (pl. Flint, C. 2006; Bayer J. 2010; Cohen, S. B. 2015) az 1980-as évek második felére datálja, alapítóiként pedig jellemzően Gearóid Ó Tuathailt és John Agnew-t azonosítja. Az irányzat előfutárának a francia

¹ PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola (zoltan.lechner@gmail.com).

² A klasszikus geopolitikai irányzat részletes elemzésével kapcsolatban lásd Lechner Z. 2020.

Yves Lacoste tekinthető, akinek munkásságát elsősorban az különbözteti meg a hagyományos geopolitikai elméletektől, hogy a földrajzot nem állandó és semleges tényezőként, hanem a politikai gyakorlattal és a háborúkkal szorosan összefüggő, azok intellektuális alapjaként szolgáló stratégiai tudásként értelmezte. A kritikai irányzat szempontjából rendkívül fontos gondolata volt továbbá a média szerepének hangsúlyozása, ami szintén eltérést jelentett a hagyományos elméletekhez képest: Lacoste szerint a területi rivalizálás természete a 20. század második felében megváltozott, ennek elsődleges oka a média növekvő súlya, amely a bel- és külpolitika határának elmosódását eredményezi (Lacoste, Y. 1999).

Ó Tuathail a kritikai irányzattal kapcsolatos gondolatait az 1996-os *Kritikai geopolitika* című könyvében foglalta össze. A posztmodern filozófia atyjának tartott francia gondolkodó, Michel Foucault nyomdokain haladva a tudást és a hatalmat egymással összefüggő és egymástól elválaszthatatlan tényezőkként kezeli, ebből következően számára a földrajz nem a természeti és társadalmi folyamatok térbeli elrendeződésének objektív vizsgálatát célzó tudomány, hanem a hatalom egy formája, az egymással versengő autoritások történelmen átívelő törekvése arra, hogy a saját érdekeiknek megfelelően szervezzék és birtokolják a teret (Ó Tuathail, G. 1996). Ehhez legfőbb eszközük a kartográfia, a tér hatalmi ambíciók és kulturális etnocentrizmus által motivált ábrázolása térképek formájában: megrajzolással a nagyhatalmak saját érdekeiknek megfelelő, „szubjektív valóságokat” alkotnak, melyek a közgondolkodásba való beépülésük esetén az átlagember számára „objektív valóságokká” válnak (Mendly, D. 2016). Ó Tuathail meghatározásában az imperialista európai államok versengésének kontextusában kialakult hagyományos geopolitika a földrajzi tudás hatalmi célok érdekében történő alkalmazása, a kritikai geopolitika pedig ennek megkérdőjelezése, felülvizsgálata és dekonstrukciója. Ó Tuathail szerint a klasszikus gondolkodók³ a hatalom szolgálatába állították földrajzi tudásukat és tudományosnak ható elméletekkel igyekeztek legitimálni saját államuk imperialista törekvéseit azért, hogy bizonyos módon osztották fel a globális teret, valamint természetföldrajzi tényezőkből vezették le az expanzív külpolitika szükségességét (Ó Tuathail G. 1996). Megközelítése abból az episztemológiai álláspontból indul ki, amely szerint a külső szemlélő számára az objektív valóság nem, kizárólag az arra reflektáló szubjektív narratívák ismerhetők meg. Ezek vizsgálata minden esetben kritikus szemléletmódot igényel, ugyanis az egyéni percepciókat előítéletek, vágyak és hatalmi ambíciók befolyásolják.

A kritikai geopolitika ugyanakkor nem csupán a hagyományos elméletek mögött meghúzódó vélt vagy valós előítéletekkel és hatalmi ambíciókkal foglalkozik, hanem azok érvényességét is vizsgálja. Az irányzat alapvetése, hogy az 1990-es években felgyorsult globalizáció által előidézett, mélyreható technológiai, gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai változások aláásták a fennálló rend pilléreit, így a hatalom térbeli szerveződéséről és eloszlásáról szóló korábbi geopolitikai doktrínák elavulttá váltak (Bayer J. 2010). Ehhez kapcsolódik John Agnew munkásságának egyik központi eleme, a deterritorializálódás fogalma, amely a hagyományos elméletek által természetesként kezelt geopolitikai egységek – elsősorban az államok – szerepének és jelentőségének a globalizáció határokön átívelő folyamatai nyomán történő át-, illetve leértékelődését jelenti. Agnew szerint az elemző, aki a 21. századi nemzetközi kapcsolatokat a saját területük felett kizárólagos ellenőrzést és hatalmat gyakorolni képes államok egymással való kapcsolataiként értelmezi, territoriális csapdába kerül. A globalizáció korában⁴ ugyanis a nemzetközi kapcsolatok természete komoly változáson megy keresztül, amely következtében az állam fokozatosan elveszíti hatalmi monopóliumát. Agnew ugyanakkor – elkerülve a túlzott

³ A könyvben részletesen Ratzel, Kjellén, Mahan, Mackinder, Haushofer és Spykman munkásságával foglalkozik.

⁴ Az 1980-as években napjainkban is tartó tudományos vita bontakozott ki a globalizáció természetével kapcsolatban. A szkeptikusok a globalizáció fogalmához társított változásokat egy történelmi folyamat részének tekintik, amely viszonyul a nagy földrajzi felfedezésekhez, vagy akár a Római Birodalomhoz. A transzformacionalisták ezzel szemben amellet érvelnek, hogy a 20. században – különösen a század utolsó két évtizedében – olyan, korábban nem tapasztalt változások mentek végbe, melyek radikálisan átformálták a nemzetközi kapcsolatokat, ezért a globalizációt új jelenségként kezelik (Szabó G. 2010). A klasszikus geopolitikusok jellemzően az előbbi, míg a kritikai irányzathoz tartozók az utóbbi globalizáció-értelmezést osztják.

idealizmust – leszögezi, hogy a globalizáció nem vezet a világtársadalom és a világkormány létrejöttéhez, az államok továbbra is meghatározó szereplői maradnak a világpolitikának. Egymással való kapcsolataikat azonban egy olyan átalakult katonai, gazdasági és kulturális környezetben kell megszervezniük, amelyben szuverenitásuk csupán korlátozottan érvényesül (Agnew, J. 2003).

A kritikai geopolitika további kulcsfontosságú fogalmai az identitás és a geopolitikai kultúra. Az irányzat rámutat arra, hogy a geopolitikai környezet vizsgálata alapján csupán korlátozottan tudunk következtetéseket levonni a kül- és biztonságpolitikára vonatkozóan, ugyanis az annak elméleti alapjaként szolgáló stratégia nem a fizikai környezeten, hanem az adott társadalmon belül aktuálisan domináns geopolitikai értelmezéseken alapul. E megállapítás jelentősége elsősorban abból fakad, hogy a klasszikus és neoklasszikus szerzők többsége⁵ a társadalmi folyamatok és a kül- és biztonságpolitikai stratégia közötti összefüggés vizsgálatát a racionális döntéshozatali modell alkalmazásával helyettesíti, amely szerint a politikai vezetők mindig az adott geopolitikai környezetnek megfelelő racionális stratégiai döntéseket hozzák meg. Az elmélet egyrészt negligálja azt a politikatudományban ma már evidenciaként kezelt tényezőt, miszerint a külpolitikai lépéseket belpolitikai szempontok is motiválják, másrészt teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a különböző világnézetű emberek különbözőképpen határozhatják meg, mi a racionális lépés az adott helyzetben.

Azt, hogy a környezetünkhöz, és benne saját magunkhoz milyen értelmezéseket és képzeteket társítunk, az identitásunk határozza meg. A világhírű szociológus, Manuel Castells 1997-es, *Az identitás hatalma* című könyvében a fogalmat kulturális sajátosságokon alapuló jelentéskonstrukcióként, és a társadalmi valóság értelmezésének alapjaként definiálja. Az identitásalkotás legfontosabb forrásaiként a történelmet, a földrajzot, a biológiát, a produktív és a reprodukív intézményeket, a kollektív emlékezetet, a személyes képzeletvilágot, a hatalmi berendezkedéseket, valamint a vallási-ideológiai kinyilatkoztatásokat azonosítja (Castells, M. 2010). Az identitás tehát társadalmi azonosságtudatot jelent, amely meghatározza az egyén önmagáról alkotott képét és a társadalomhoz fűződő viszonyát. Két fő összetevője a személyes én, ami az individuális lét leképeződése, valamint a szociális én, az egyén társadalmi minőségének megjelenítője. Identitása azonban nemcsak az egyéneknek, hanem a politikai-társadalmi közösségeknek is van, amely az adott közösség mítoszaiban, szimbólumaiban, intézményi struktúrájában, valamint más közösségekhez fűződő viszonyában ölt testet (Barcsi T. 2012). Fontos hangsúlyozni, hogy a kritikai felfogás a nemzetek és más kollektívák identitására nem adott és állandó, hanem konstruált, többértelmű és kontextusfüggő tényezőként tekint. Ebből következően a nemzet elképzelt közösség, amely azért létezik, mert tagjai elhiszik, hogy a személyes ismeretség hiányában is együvé tartoznak, és objektív tényként fogadják el a nemzet(állam) határait és szuverenitását (Anderson, B. 2006).

Castells a kollektív identitás három ideáltípusát különbözteti meg. A legitimáló identitást a társadalmi hierarchia csúcsán álló politikai elit konstruálja a hatalma kiterjesztése és racionalizálása, valamint az általa uralt közösség egyben tartása érdekében (Castells, M. 2010). A második típus, a rezisztens identitás a nyomás alatt lévő közösségek ellenreakciója, ami Vamik Volkan, a nemzetközi kapcsolatokat a pszichoanalízissel ötvöző tudós meghatározásában a következőt jelenti: „...amikor egy nagyméretű csoport identitása nyomás alá kerül vagy fenyegetve van, a tagjai körében megerősödik a „mi-tudat”, és a tagok gyorsan és határozottan különítik el saját csoportidentitásukat a „másik”, az „ellenség” csoport identitásától” (Volkan, V. 2009, p. 207). A rezisztens identitás tehát egy valós vagy vélt fenyegetéssel szemben jön létre, és a közösségi szolidaritás megerősödését eredményezi. Az identitásépítés harmadik típusa, a projektidentitás esetén a hatalmon lévő elit egy víziótól vezérelve a társadalmi struktúra teljes átalakítására és egy új identitás megalkotására törekszik (Castells, M. 2010). Ehhez kapcsolható a Samuel P. Huntington által használt civilizációváltás fogalma, amely a szerző meghatározásában a múlttal való szakítást és a civilizációs identitás újrafogalmazását jelenti. Huntington szerint azonban a civilizációváltás gyakorlatilag

⁵ A racionális döntéshozatali modell mellett érvel többek között Phil Kelly a *Klasszikus geopolitika: Egy új analitikai modell* című könyvében (Kelly, Ph. 2016).

kudarca van ítélve, mivel a kollektív identitást leginkább meghatározó kulturális – mindenekelőtt vallási – elemek túlságosan mélyen gyökereznek az emberi közösségekben (Huntington, S. P. 2015).

A közösségi identitás térbeliségének kifejeződése a geopolitikai kultúra, amelynek alapját az adott állam geopolitikai környezetben játszott szerepével, illetve az abban elfoglalt helyével kapcsolatos képzetek és mítoszok alkotják. Ezekből fejlődnek ki a geopolitikai kultúra lényegét megtestesítő geopolitikai tradíciók, amelyek egységes értelmezési keretbe foglalják a percepciókat. Egy társadalmon belül jellemzően több, egymással versengő tradíció van jelen, melyek intellektuális befolyása a társadalmi erőviszonyok és a nemzetközi körülmények függvényében változik. A tradíciók a geopolitikai diskurzusok formájában kerülnek kifejezésre, ezeknek három, egymáshoz kapcsolódó típusát különbözteti meg a kritikai irányzat. A formális diskurzus az akadémikusok, stratégiai gondolkodók és politikai tudósítók tanulmányai, elemzései, könyvei, előadásai és nyilatkozatai formájában jelenik meg; a gyakorlati diskurzus a politikusok által retorikai szinten és a gyakorlatban alkalmazott doktrínák formájában ölt testet; a populáris diskurzust pedig a közvélemény befolyásolására képes médiatermékekben, filmekben, sorozatokban és könyvekben megjelenő, geopolitikához kapcsolódó narratívák alkotják (O’Loughlin J. et al. 2005).

3. A török geopolitikai kultúra alapjai: 19-20. századi oszmán geopolitikai tradíciók

Mintegy hat évszázados története során az Oszmán Birodalom határai szinte megállás nélkül mozgásban voltak. A birodalom a 17. század végéig expanzív külpolitikát folytatott, egészen az első európai területvesztését rögzítő 1699-es karlócai békéig. Földrajzi kiterjedése ettől kezdve fokozatosan csökkent, ennek megfelelően az oszmán geostratégia homlokterébe a támadás helyett a védekezés került, kiegészülve az európai egyensúlyi viszonyokban rejlő lehetőségek⁶ kiaknázásával (Davutoğlu, A. 2016). Az oszmán erőfeszítések ellenére a 19. századra a birodalom „Európa beteg emberévé” vált, immár a permanens válság állapotában létezett. Hanyatlása részben gazdasági tényezőkkel magyarázható: a 15. században az amerikai kontinens, valamint az Európát Indiával összekötő tengeri útvonal „felfedezése” véget vetett a birodalom szárazföldi monopóliumának az eurázsiai kereskedelemben. Az ebből származó kiesés, kiegészülve a megújulásra képtelen, merev bürokratikus működésre visszavezethető növekvő kiadásokkal, egyre súlyosabb költségvetési hiányt idézett elő. Az oszmán vezetés a gazdasági-pénzügyi problémákat a 19. században külföldről felvett hitelekkel próbálta meg kezelni, amelynek következménye a birodalom drasztikus eladósodása lett (Hubbard, G.–Kane, T. 2016). Legalább ekkora jelentőséget tulajdoníthatunk a geopolitikai tényezőknek. Egyrészt az expanzív oszmán geostratégia a 17. századra elérte akciórádiusza határát, ennek megfelelően egyre nagyobb kihívást jelentett az Európában előrenyomuló hadsereg és a birodalmi központ közötti logisztikai összeköttetés⁷ fenntartása (Grygiel, J. 2006), másrészt a birodalom a 17. században szembekerült a melegtengeri kijáratok irányába terjeszkedő cári Oroszországgal, amely a Balkánon, a Fekete-tenger északi partvidékén és a Kaukázusban egyaránt fenyegetést jelentett az oszmánok számára. Harmadrészt az oszmán uralom alatt álló etnikai és vallási kisebbségek – átvéve a 19. század nacionalista korszakát – politikai közösségekké alakultak, és szeparatista törekvéseik révén belülről destabilizálták a birodalmat.

A 19-20. századi oszmán politikai elit változó hatalmi térfelfogása a válságban lévő birodalom dinamikusan alakuló területi, vallási és etnikai összetételének ideológiai leképeződéseként azonosítható. A török nacionalizmus úttörő gondolkodója, Yusuf Akçura 1904-ben publikált, Három politika című tanulmányában három szellemi mozgalmat különít el, melyek mindegyike a birodalom megmentésének „receptjét” igyekezett megalkotni, és amelyek az oszmán-

⁶ Ennek eklatáns példája az 1853–1856-os krími háború, amely során az Oszmán Birodalom az orosz terjeszkedésben ellenérdekelte európai hatalmakkal, Nagy-Britanniával és Franciaországgal együttműködve győzte le Oroszországot.

⁷ Az, hogy a hadsereg utánpótlási útvonalai a központig (Isztambul és a balkáni magterület) nyúltak vissza, abból következett, hogy a Birodalom nem gyarmatosította az elfoglalt területeket.

török geopolitikai kultúra legfontosabb tradícióiként értelmezhetők: oszmanizmus, iszlamizmus és pán-türkizmus (Thomas, D. S. 1992).

A történészek által 1839-től 1876-ig datált oszmán reformidőszak (Tanzimát) során a Birodalmat irányító bürokrata elit a hadseregre, közigazgatásra, jogrendre és oktatásra kiterjedő reformok egész sorát vezette be. A korszak szimbolikus kiindulópontját jelentő Gülhane Ediktum – amelyet a Tanzimát kulcsfigurája, az 1846 és 1858 között miniszterelnöki (nagyvezíri) pozíciót betöltő Musztafa Resid Pasa dolgozott ki – legfontosabb rendelkezése a vallási alapú diszkrimináció eltörlése, és a modern jogállamiság alapjainak lefektetése volt a millet-rendszer⁸ felszámolása és a polgári jog bevezetése által. Az ediktumban megfogalmazott rendelkezéseket megerősítette, illetve kibővítette az 1856-os Birodalmi Reformrendelet, valamint az 1876-os alkotmány (Findley, A. V. 2010). Belpolitikai szempontból a reformok elsődleges célja a társadalom belső kohéziójának megerősítése, ezáltal a birodalom egyben tartása volt, az egyenjogúságon alapuló, és a vallási különbségeket áthidaló egységes oszmán identitás megteremtése által. Külpolitikai szempontból a reformok elfogadásával a Porta azt az üzenetet kívánta nyugati nagyhatalmak felé közvetíteni, hogy a birodalom rálépett a modern jogállammá válás útjára, ezért helye van az 1814–1815-ös bécsi kongresszuson⁹ megalkotott európai rendszerben (Mazanec, J. 2016). Akçura 1904-es tanulmányában az oszmanizmust kudarcként értékelte, a közös oszmán identitás megkonstruálására irányuló kísérlet bukását négy fő tényezővel magyarázva: 1) a jogi egyenlőségen alapuló oszmán nemzet ideájának legfontosabb külső támogatója, III. Napóleon francia császár a poroszoktól elszenvedett vereség nyomán megbukott; 2) a birodalom muszlim népessége ellenezte az oszmanista törekvéseket, mert a vallási csoportok közötti egyenlőség számára egyet jelentett volna privilegizált pozíciójának elvesztésével; 3) a nem muszlim (keresztény) csoportok szintén elleneztek az oszmanizmust, mert az egységes oszmán nemzet létrejöttét saját politikai-kulturális autonómiájuk elvesztésével azonosították; 4) az oszmán állam felbomlásában érdekelt Oroszország aktívan támogatta a birodalom keresztény kisebbségeinek szeparatista törekvéseit (Thomas, D. S. 1992).

Az oszmanizmus kudarca már a 19. században bebizonyosodott: a balkáni nemzeti mozgalmak folytatódtak, ezt kihasználva pedig Oroszország 1877-ben támadást indított a birodalom ellen. A kétéves háború következményeként az oszmán állam kénytelen volt lemondani európai tartományainak jelentős részéről a mai Románia, Moldova, Montenegró, Szerbia és (a formálisan továbbra is a birodalomhoz tartozó) Bulgária területéről. Geopolitikai szempontból az említett, döntően keresztények által lakott területek elvesztésének, és azokról a birodalom még fennálló részeibe irányuló muszlim migrációnak kettős hatása volt: egyrészt az oszmán állam keresztény népességének aránya 40-ről 20%-ra csökkent, a muszlimoké pedig 60-ról közel 80%-ra nőtt (Özkan, B. 2012); másrészt felértékelődött az Anatóliai-félsziget és az arabok lakta közel-keleti területek jelentősége (Findley, A. V. 2010). E két változás egyidejű megvalósulása az iszlamizmus előtérbe kerülését eredményezte, amely II. Abdülhamid szultán uralkodása (1876–1909) alatt vált domináns ideológiává. Abdülhamid iszlamista intézkedéseinek – mecsetépítési program, a vallásos oktatás támogatása, Isztambul és az iszlám szent városainak infrastrukturális összekapcsolása¹⁰ – elméleti alapja az az elgondolás volt, hogy a birodalom egyben tartásának kulcsát a muszlim

⁸ A birodalomban a muszlim vallásúakra a saria törvények vonatkoztak, míg a nem muszlim közösségek felekezet szerinti öngazgatással rendelkeztek, amely kiterjedt a bíraskodásra is. Ezek a vallási alapú önkormányzatok voltak az ún. milletek.

⁹ A kongresszuson résztvevő Ausztriát, Poroszországot, Angliát, Oroszországot és Franciaországot képviselő államférfiak számára a kiindulópontként szolgáló alapelv (a nemzeti önrendelkezés helyett) a hatalmi egyensúly fenntartása volt. A rendszer másik tartópillére a közös értékrend, vagyis a nagyhatalmak belső intézményrendszereinek összeegyeztethetőségéből fakadó közös igazságérzet és morális egyetértés volt, amely nevében a nagyhatalmak egymást segítve léptek fel a status quo-ra „alulról” fenyegetést jelentő forradalmi törekvésekkel szemben (Kissinger, H. 2008). A korszak nagyhatalmai közül egyedül az Oszmán Birodalom nem vett részt a kongresszuson, amely – diplomáciai szűklátókörűségről tanúbizonyságot téve – nem is törekedett arra, hogy jelen legyen az új európai rend alapjainak lefektetésékor.

¹⁰ Abdülhamid elképzelése egy olyan vasútvonal megépítése volt, amely Isztambultól Medinán át Mekkáig tart. Víziónak csupán egy része – a Damaszkusz-Medina útvonal – valósult meg a gyakorlatban.

szolidaritás megerősítése jelenti. Külpolitikájának elsődleges prioritása a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés volt: mivel a közel-keleti érdekeltségekkel rendelkező Anglia és Franciaország a 19. század végén szembefordultak az oszmán állammal, Abdülhamid a gyarmatosító politikából kimaradó Németországgal fűzte szorosabbra a birodalom kapcsolatát, megalapozva ezzel az első világháborús „oldalváltást”.

Említett tanulmányában Akçura az iszlamista ideológia hátrányaként azonosítja, hogy megerősödése elkerülhetetlenül a birodalom muszlim és nem muszlim csoportjai közötti ellentét elmélyülését eredményezi (Thomas, D. S. 1992). Abdülhamid iszlamista politikájának muszlim-keresztény együttélésre gyakorolt hatása legerőteljesebben az anatóliai muszlimok és örmények közötti, egyre növekvő feszültségben mutatkozott meg, ami az 1890-es évek közepén fegyveres összecsapásokhoz vezetett (Findley, A. V. 2010), megelőlegezve a húsz évvel később bekövetkezett tragikus eseményeket. Akçura ugyanakkor az irányzat előnyének tartja, hogy az potenciálisan lehetővé teszi a Birodalmon belüli és kívüli muszlimok egyesítését. Meglátása szerint „ez előkészítené a terepet egy nagyobb, valláson alapuló egység felemelkedéséhez, amely képes lenne a túlélésre az angolszász, germán, szláv, latin és talán kínai blokkokból kiemelkedő nagyhatalmak között” (Thomas, D. S. 1992, p. 143). Akçura tehát – huntingtoni kifejezéssel élve – a civilizációk összecsapását vizionálta, amely kihívásra az egyik lehetséges választ szerinte a muszlim összefogás jelenti.

Az észak-afrikai Tripolitánia és Kireneika (a későbbi Líbia) 1911–1912-es olasz gyarmatosítása, valamint ezzel összefüggésben¹¹ a birodalom Európából való szinte teljes kiszorulását eredményező 1912–1913-as Balkán-háborúk nyitották meg az utat a harmadik identitásdiskurzusnak, a 20. század első éveiben kibontakozott pántürkizmusnak, melynek legfontosabb teoretikusai Yusuf Akçura, Ziya Gökalp és Ahmet Ağaoğlu voltak (Özkan, B. 2012). Az albán és arab elemek államtól való leszakadási folyamatára adott reakcióként értelmezhető ideológia (Davutoğlu, A. 2016) a birodalom jövőjét a török etnikum vezető szerepének biztosításában látta (Egeresi Z. 2013), ehhez pedig az anatóliai, kaukázusi és közép-ázsiai török népek egyesítését, az anatóliai nem török muszlimok „törökösítését”, valamint az anatóliai nem muszlim csoportok pozíciójának gyengítését tartotta szükségesnek. Akçura számára a pántörök irányzat legfőbb előnye, hogy ideológiai alapját képezheti a török egységesülésnek az Oszmán Birodalom keretei között. Mivel a török népek döntően muszlim vallásúak, a nyelvi és etnikai tényezők mellett fontos szerepet szán az iszlámnak is, ami közösségteremtő ereje révén segítheti elő a török egység megvalósulását. A nemzeti érdek és a vallás viszonyát ugyanakkor egyértelmű alá-fölérendeltségi relációban határozza meg: „A vallások (...) társadalmi és politikai jelentőségüket azáltal tarthatják meg, hogy a nemzeti egységek segítőivé és szolgálóivá válnak” (Thomas, D. S. 1992, pp. 146–147). Az irányzat „belső” hátrányaként a török nacionalizmus még kiforratlan állapotát, valamint a birodalom török és nem török elemeinek elidegenedését; külső akadályaként pedig a Kaukázust és Közép-Ázsiát uraló Oroszországot azonosítja. A pántürkizmus a hivatalos politika szintjén 1913-ban, az Ifjútörök Mozgalom¹² nacionalista szárnyának hatalomátvételét követően vált meghatározóvá. Az első világháború során a török elit egyidejűleg alkalmazta az iszlamista és a pántörök narratívákat: a közel-keleti fronton, a britekkel szembeni küzdelemben iszlamista szólamokkal igyekezett fenntartani az arabok támogatását; a kaukázusi és közép-ázsiai török népeket pedig a pántörök érzések feltűzelésével próbálta az Oroszország elleni lázadásra ösztönözni (Özkan, B. 2012). Ezzel párhuzamosan megkezdte a Kelet-Anatóliában élő, és a Dél-Kaukázusban előrenyomuló Oroszországgal kollaboráló örmény népesség Szíriába telepítését, amely során több százezer, egyes becslések szerint több mint egymillió örmény veszítette életét.

¹¹ A balkáni államok sikeres előretörését az olasz-oszmán háború tette lehetővé, mivel a birodalom kénytelen volt átcsoportosítani európai haderejének egy jelentős részét Észak-Afrikába.

¹² Az etnikai és kulturális szempontból heterogén ifjútörökök által alapított Egység és Haladás Egyesülete 1908-ban ragadta magához a hatalmat. A mozgalom nacionalista szárnya, az Enver, Celal és Talat pasákból álló triumvirátus 1913-ban a korábbi főváros, Edirne fenyegetettségére hivatkozva feloszlatta a többi pártot, és de facto diktatúrát vezetett be (Egeresi Z. 2013).

4. A török geopolitikai identitás alakulása a birodalom összeomlásától a II. világháborúig

A világháborúban legyőzött oszmán állam 1918 októberében, Mudroszban fegyverletételre kényszerült, ezt követően délkeleti tartományait angol és francia, a délnyugatiakat olasz, Isztambult angol, Izmirt pedig görög csapatok szállták meg. 1920 augusztusában VI. Mehmet aláírta a sèvres-i békét, amelynek értelmében az ország területének mintegy kétharmadát veszítette (volna) el (Egersi Z. 2013). A diktátum Kelet-Thrákiát és Izmir térségét a görögöknek, Délnyugat-Anatóliát az olaszoknak ítélte; a török szorosokat nemzetközi felügyelet alá helyezte; Kelet-Anatóliában egy független örmény állam kialakítását irányozta elő; a mezopotámiai térséget angol és francia mandátumterületekre osztotta fel; Délkelet-Anatóliában (az Eufrátesztől keletre eső területen) pedig kilátásba helyezte egy autonóm kurd régió létrejöttét (Özkan, B. 2012). A szerződésbe foglaltak Anatóliára vonatkozó diktátumainak megvalósulását azonban megakadályozta az 1919 tavaszán kibontakozó török szabadságharc, melynek során a török hadsereg Musztafa Kemál vezetésével először az örmények, majd a görögök felett aratott győzelmet, ami a komoly katonai ellenállással nem számoló nyugat-európai hatalmakat 1922–1923-ban az egyezmény újratárgyalására, és a mai értelemben vett Törökország határait kodifikáló Lausanne-i Szerződés elfogadására készítette.

Kemál a szabadságharc első két évében, nagyfokú pragmatizmusról tanúbizonyságot téve, narratíváját az oszmán haza keresztény megszállókkal szembeni védelmére építette fel, ezáltal képes volt maga mellé állítani az anatóliai kurdok egy jelentős részét. Egységes nemzettudat hiányában, valamint abban a félelemben, hogy a keresztény Örményország fennhatósága alá kerülhetnek, az ellenálláshoz csatlakozó kurdok számára csábítóbb volt egy, az Oszmán Birodalom multikulturális struktúráját megőrlő anatóliai állam ígérete, mint az autonóm Kurdisztán bizonytalan lehetősége (Bajalan, D. R. 2018). A görögök felett aratott 1921-es inönüi és sakaryai győzelmeket követően azonban Kemál diskurzusa fokozatosan átalakult: az „anatóliai muszlimok” helyét a „törökök”; a „közös oszmán haza” helyét a „török állam” vette át (Özkan, B. 2012). A sikeres szabadságharcot és államalapítást követően Kemál „felvilágosult despotaként” radikális reformintézkedések¹³ sorát hajtotta végre az oszmán örökséggel való leszámolás, és egy nyugati típusú, szekuláris nemzetállam létrehozása érdekében. A török nemzeti identitás megkonstruálásának legfontosabb aktusa Kemál 1927-es hatnapos beszéde volt, mely során az elnök felvázolta az 1919-től 1927-ig tartó időszak eseményeinek (innentől kezdve hivatalos) értelmezését, egyben megalkotta a török nemzet újjászületésének mítoszát (Egersi Z.–Pénzváltó N. 2020). A kemalista nacionalizmus – szemben a pántürkizmussal – territoriális alapú, és egyszerre mutat exkluzív és inkluzív jegyeket: a törökséget az 1923-as határokon belül élő muszlimok egészével azonosította, ennek megfelelően a nem muszlim csoportokat (görögök, zsidók, örmények) kirekesztette a nemzetből, míg a nem török muszlimokat (kurdok, pontuszi görögök) asszimilálódásra kényszerítette (Kadioğlu, A. 2011). A kemalista rezsím homogenizáló politikája, ami a gyakorlatban többek között a kurd nyelv betiltásában, a kurd történelmi emlékezet elfojtásában (Cizre, Ü. 2001) és a „hegyi törökök” kifejezésben öltött testet, a török-kurd ellentét elsődleges okaként azonosítható: az asszimilációs kényszer hatására egyre szélesebb körben bontakozott ki a rezisztens identitásként értelmezhető kurd nacionalizmus, ami – különösen az 1980-as évek kezdete óta – súlyos szubnacionális kihívást jelent a török állam egységes nemzeti identitáson alapuló autoritása számára. A nemzeti homogenitást veszélyeztető kisebbségeket biztonságpolitikai fenyegetésként azonosító kemalista diskurzus a „Sèvres-szindrómában” gyökerezik, amely annak a traumatikus élménynek a tömegpszichológiai reflexe, hogy az európai nagyhatalmak a „belső ellenségeket”, vagyis a vallási

¹³ A legfontosabb kemalista reformok közé tartozott a szultanátus és a kalifátus intézményeinek eltörlése; a fez viselésének betiltása; a latinbetűs írásmód és a Gergely-naptár bevezetése; a nők szavazati jogának elismerése; a vallás állami felügyelet alá rendelése (laicizmus); az új, nyugati típusú büntetőtörvénykönyv elfogadása; valamint a nemzeti oktatási rendszer bevezetése.

és etnikai kisebbségeket felhasználva darabolták fel az Oszmán Birodalmat (Davutoğlu, A. 2016). A szindróma hatása Kemál külpolitikájában is tetten érhető, melynek legfontosabb elemei a status quo védelme, az imperializmus-ellenes retorika, valamint a szomszédos országokkal való együttműködésre törekvés. A belső egység és stabilitás fenntartására irányuló belpolitika és a defenzív külpolitika párosának legtömörebb színopszisztát maga Kemál fogalmazta meg: „Béke otthon, béke a világban” jelmondata napjainkban is gyakran idézett szállóigévé vált (Egeresi Z.–Pénzváltó N. 2020).

Bár Kemál az 1920-as évek során jó kapcsolatokat alakított ki a szintén antiimperialista retorikát folytató Szovjetunióval,¹⁴ a következő évtized második felében ismételen felszínre került a két állam közötti „látens” geopolitikai feszültség, mindenekelőtt a Boszporusz és a Dardanellák jogállása kapcsán. A geostratégiai és kereskedelmi szempontból egyaránt kulcsfontosságú szorosokat a Lausanne-i Szerződés demilitarizálta, és egy Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán alkotta nemzetközi bizottság felügyelete alá helyezte. A szorosok diplomáciai úton történő „visszaszerzésére” törekvő Törökország az 1930-as években Nagy-Britanniában talált szövetségesére, amely az első világháború győztesei között kibontakozó ellentétek fényében egyre kevésbé volt érdekelt a bizottság fenntartásában. Az 1936-ban elfogadott Montreux-i Egyezmény a török és a brit érdekek találkozásának eredménye volt, ugyanakkor úgy tűnt, a Szovjetunió is elfogadható kompromisszumként értékeli. A szerződés előírta a Földközi- és Fekete-tenger közötti kereskedelem szabadságát; korlátozta¹⁵ a partszakasszal nem rendelkező országok katonai jelenlétét a Fekete-tengeren; és engedélyezte a törökök számára a szorosok remilitarizálását, illetve Törökországot is érintő¹⁶ katonai konfliktus esetén azok lezárását (Centre for International Law). Bár a szovjet vezetés formálisan üdvözölte a szerződést, hamarosan nyilvánvalóvá tette, hogy nincs megelégedve az új szabályrendszerrel. A montreux-i tárgyalásnál jelenlévő török diplomata, Törökország későbbi (1945–1952) londoni nagykövete, Cevat Açıkalın elmondása szerint „...három vagy négy hónappal a Montreux-i Egyezmény megkötése után [a szovjet külügyminiszter] Litvinoff egyezmény megkötését javasolta a török külügyminiszternek a Szorosok közös védelme érdekében. A török terület szerves részét képező Dardanellák közös védelme iránti érdeklődés e váratlan elismerése bizonyosan nem olyan ügy volt, amellyel a török kormány egyet tudott volna érteni” (Açıkalın, C. 1947, p. 479). A Montreux-i Egyezmény, valamint szorosok kapcsán kibontakozott török-szovjet érdekütközés kettős hatást fejtett ki a török geopolitikai identitásra: egyrészt felélesztette a törökök orosz terjeszkedéstől való, történelemben gyökerező félelmét; másrészt a „Nyugathoz” – elsősorban Nagy-Britanniához – való stratégiai közeledésre ösztönözte a török elitet. A gyakorlati külpolitika szintjén mindez a második világháború alatt a hadviselő felek közötti egyensúlyozó politikában; a hidegháború idején pedig a nyugati blokk melletti elköteleződésben öltött testet (Çalış, S. H. 2017).

A világháború kitörésekor az İsmet İnönü vezette Törökország egyik oldal mellett sem foglalt állást. Az elnök a kezdeti német sikerek dacára, valamint a Németországgal való szövetségre lépést a kaukázusi és közép-ázsiai török területek megszerzésének lehetőségével azonosító pántörök nacionalisták nyomása ellenére kitartott az „aktív semlegesség” politikája mellett. İnönü csupán 1944-ben döntött a háborúba való – inkább szimbolikus, mint tényleges – bekapcsolódás mellett: ez év augusztusában Törökország megszakította kapcsolatait a náci Németországgal, amit 1945 februárjában követetett hadüzenet (Baranyi T. P. 2016). Törökországban a geopolitika, mint tudományos diszciplína a világháború alatt jelent meg, és vált népszerűvé: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu szociológus volt az első, aki 1941-ben kísérletet tett arra, hogy tudományos megközelítéssel vizsgálja a török állam nemzetközi politikai helyzete és földrajzi sajátosságai közötti

¹⁴ A két állam 1925-ben húsz évre szóló barátsági és semlegességi szerződést kötött.

¹⁵ Az egyezmény értelmében a szorosokon áthaladó, nem fekete-tengeri államhoz tartozó hadihajók száma nem haladhatja meg a kilencet, össztömegük pedig a 30 ezer tonnát, és a szorosokon való áthaladást követően legfeljebb huszonegy napig tartózkodhatnak a Fekete-tengeren.

¹⁶ Az egyezmény értelmében Törökország abban az esetben zárhatja le a szorosokat, ha a háborúban hadviselő fél, vagy a háború által veszélyeztetve érzi magát.

összefüggést. Az ezt követő években a geopolitikai „látásmódot” elsősorban a hadsereg népszerűsítette tanulmányok, könyvek, egyetemi kurzusok és publikus előadások formájában; ugyanakkor a politikusok is egyre gyakrabban hivatkoztak földrajzi tényezőkre (kül)politikai döntéseik legitímálása érdekében. Mindezek eredményeként a fogalom hamarosan a köztudatba is beépült (Egeresi Z. 2017). A kialakulóban lévő török geopolitika a német és angolszász klasszikus iskolák elméleteire¹⁷ egyaránt épített, központi megállapítása pedig az volt, hogy Törökország kivételes földrajzi elhelyezkedése központosított és militarizált államstruktúrát tesz szükségessé (Bilgin, P. 2007).

A világháború utolsó hónapjaiban újakezdődött az addig háttérbe szorult török-szovjet területi vita. 1945 júniusában a szovjet külügyminiszter a moszkvai török nagyköveten keresztül üzentte meg, hogy a Szovjetunió csak abban az esetben hajlandó az 1925-ös barátsági szerződés meghosszabbítására, ha Törökország beleegyezik a tengerszorosok közös katonai ellenőrzésébe, valamint lemond a szovjetek javára két északkeleti tartományáról (Açıklan, C. 1947). A török geopolitikai felfogásban ennek hatására végképp rögzült az a percepció, hogy a Szovjetunió területi és ideológiai terjeszkedése súlyos fenyegetést jelent a török állam területi integritására nézve. A nem alaptalan, ugyanakkor a politikai és katonai elit által tudatosan is sulykolt meggyőződés a következő mintegy két évtizedben meghatározta, a hidegháború második felében pedig erőteljesen befolyásolta a török külpolitika irányát (Özkan, B. 2012). Hatása ugyanakkor a belpolitikára is kiterjedt, mivel a kommunista fenyegetés dogmája évtizedeken keresztül szolgált hivatkozási alapként a hadsereg számára a politikai folyamatokba való közvetett¹⁸ és közvetlen¹⁹ beavatkozáshoz (Çalış, S. H. 2017).

5. A Nyugat keleti bástyája: Törökország a hidegháború időszakában

A világháborút követően fokozatosan kialakuló, majd megmerevedő bipoláris struktúrában a tradicionálisan semleges Török Köztársaság nyugati blokk melletti elköteleződése stratégiai szempontból a szovjet fenyegetésre adott reakcióként értelmezhető. Annak érdekében, hogy elnyerje a nyugati hatalmak bizalmát, a török vezetés komoly erőfeszítéseket tett az 1940-es évek második felében, melyek közül jelentősége okán külön említést érdemel az ország többpártrendszerre való áttérése,²⁰ valamint a koreai háborúban való aktív részvétele.²¹ Ezen erőfeszítéseknek, valamint az amerikai feltartóztatási stratégia szempontjából értékes földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően Törökország 1952-ben a NATO tagja lett. A török geopolitikai diskurzusban a szervezethez való csatlakozás nem csupán az euroatlanti nukleáris védőernyő alá történő behúzóds stratégiaja volt, hanem Törökország civilizációs identitásválasztását, „nyugatíva” válásának fontos aktusát is jelentette (Yılmaz, E.–Bilgin, P. 2006). Geopolitikai metaforával élve, Európa egykori beteg embere a Nyugat keleti bástyája lett. Az 1950-es években a Menderes-kormány vezette Törökország fenntartások nélkül alkalmazkodott az amerikai stratégiai elvárásokhoz, és a Balkánon, valamint a Közel-Keleten²² egyaránt a Szovjetunió katonai bekerítését célzó nyugati stratégia sarokköveként szolgált. Az Egyesült Államok melletti feltétlen elköteleződés

¹⁷ A török geopolitikára a legnagyobb hatást Ratzel organikus államelmélete; Haushofer térelmélete; Mackinder magterület-elmélete; valamint Spykman peremvidék-elmélete gyakorolta.

¹⁸ A fegyveres erők 1962-től a Nemzetbiztonsági Tanácson keresztül gyakorolták politikai ellenőrző szerepüket.

¹⁹ A hadsereg a hidegháború alatt három alkalommal, 1960-ban, 1971-ben és 1980-ban avatkozott be a politikába katonai puccs formájában.

²⁰ Bár İnönü 1945-ben döntött a többpártrendszer mellett, az első, valóban demokratikusnak tekinthető parlamenti választásra csak 1950-ben került sor. Utóbbit az Atatürk által alapított Köztársasági Néppárt riválisa, az Adnan Menderes által vezetett Demokrata Párt nyerte meg.

²¹ A demokrata párti kormány 1950-ben döntött arról, élesen szakítva ezáltal az Atatürk külpolitika hagyományaival, hogy 5000 fős katonai kontingenst küld Koreába.

²² Törökország alapító tagja volt az 1954-es Balkán Paktumnak, valamint az 1953-as Bagdadi Paktumnak. A két regionális szövetség a tagok közötti érdekellentétek miatt még az 1950-es évtized során felbomlott.

„negatív externáliájaként” értelmezhető, hogy Törökország megítélése a nyugati blokkon kívül, különösen az arab világban jelentősen megromlott (Çalış, S. H. 2017).

Az arra vonatkozó konszenzus, hogy Törökország a Nyugat elvitathatatlan része, az 1960-as évek közepén kérdőjeleződött meg, részben a belpolitikai-társadalmi erőviszonyok átalakulása, részben a külső geopolitikai környezet változása következtében. Az 1960-as katonai puccsot követően a parlament liberális szemléletet tükröző alkotmányt fogadott el, és arányos választási rendszert vezetett be, ami nagyobb politikai szerepvállalást tett lehetővé az addig háttérbe szorított, de létszámukat tekintve egyre növekvő társadalmi mozgalmak számára. Az 1960-as és 1970-es évtizedek során először a szélsőbaloldali, arra adott reakcióként a szélsőjobboldali, végül az iszlamista csoportok erősödtek meg, és váltak az egyre kaotikusabb török politikai élet részévé (Findley, C. V. 2010). Bár az említett mozgalmak élesen eltérő ideológiai perspektívákat képviseltek, álláspontjuk abban hasonló volt, hogy mindegyikük kritikusan viszonyult²³ a nyugati elköteleződéshez (Çalış, S. H. 2017). A külső geopolitikai környezet átalakulását részben a hidegháború 1962-es kubai rakétaválságot követő enyhülése idézte elő, ami Törökország globális hatalmi viszonyokban játszott szerepének (átmeneti) leértékelődését eredményezte. Ennél is fontosabb tényező volt azonban a ciprusi válság eszkalációja az 1960-as években. A Nagy-Britanniától 1960-ban függetlenedő szigetország helyzete 1963–1964 fordulójára politikai és társadalmi szempontból egyaránt kritikussá vált: az ország etnikai paritáson alapuló politikai rendszerét²⁴ a török alelnök vétői működésképtelenné tették; ezzel párhuzamosan rendszeressé váltak a görög ciprióta milíciák török kisebbséggel szembeni támadásai (Kacziba P. 2020). Ankara számára tovább súlyosbította a helyzetet, hogy Ciprus görög ciprióta elnökét Görögország és a Szovjetunió is támogatta. Török szempontból a legrosszabb forgatókönyvet a sziget görög annexiója jelentette, ezt a katonai-politikai elit a dél-anatóliai területekre irányuló közvetlen biztonsági fenyegetésként azonosította. Mindezek fényében Ismet İnönü török miniszterelnök 1964-ben a katonai intervenció mellett döntött, Lyndon B. Johnson amerikai elnök azonban levélben szólította fel a török vezetőt a döntés visszavonására, egyben figyelmeztette arra, ha a török intervenció miatt a Szovjetunió támadást indít Törökországgal szemben, a törökök nem számíthatnak a NATO feltétlen támogatására. A „Johnson-levél” török geopolitikai identitásra gyakorolt hatása óriási volt: a második világháború óta először, jelentős számú török politikus, értelmiségi és átlagember kérdőjelezte meg egyidejűleg az Egyesült Államokba vetett bizalmat (Çalış, S. H. 2017).

Az ezt követő mintegy másfél évtizedben a török külpolitika magán viselte az említett belső és külső tényezők nyomát. Bár a török állam számára a legfőbb igazodási pont továbbra is a NATO-tagság maradt, az említett időszakban külkapcsolatai diverzifikálására törekedett, ami gazdasági szempontból a szovjet blokk és a Közel-Kelet országaival való növekvő kereskedelmi forgalmában; diplomáciai szempontból pedig az arab, és más muszlim országokhoz fűződő kapcsolatainak (mérsékelt) javulásában²⁵ mutatkozott meg (Egeresi Z.–Pénzváltó N. 2020). 1974 júliusában, miután reális lehetőséggé vált Görögország és Ciprus egyesülése, a Bülent Ecevit vezette Törökország két katonai intervenció során elfoglalta a sziget északi, mintegy 3300 km² nagyságú területét, amely a török geopolitikai tudatban ezáltal a „nemzettest” részévé vált. A megszállt területen létrejött politikai entitás 1983-ban deklarálta államiségét, amit azonban kizárólag Törökország ismert el. A beavatkozást követően tovább romlottak a török-amerikai diplomáciai

²³ Az 1961-ben alapított, szélsőbaloldali Török Munkáspárt Törökország NATO-ból való kilépését és a Szovjetunióhoz való közeledését támogatta, valamint ellenezte az Európai Gazdasági Közösséggel 1963-ban aláírt társulási megállapodást. Az 1969-ben megalakult szélsőjobboldali, a 20. század eleji pántörök eszmét felélesztő Nemzeti Cselekvés Pártja antikommunizmusa miatt nem ellenezte a NATO-tagságot, ugyanakkor negatívan viszonyult az Európai Közösséghez. Az 1970-ben alapított, iszlamista Nemzeti Rend Pártja a nyugati orientációt az iszlám világhoz való közeledéssel kívánta felváltani.

²⁴ A rendszer a görög és török ciprióták számára a teljes népességhez viszonyított arányuknak (70–30% a görögök javára) megfelelően biztosított részvételt az államigazgatásban.

²⁵ Ennek kapcsán érdemes megemlíteni egyrészt Törökország 1969-es csatlakozását az Iszlám Konferencia Szervezetéhez, másrészt azt, hogy az 1973-as arab-izraeli háborúban Ankara az arab felet támogatta.

kapcsolatok: Washington – inkább a görög lobb hatására, mintsem stratégiai megfontolások alapján – fegyverembargót léptetett életbe Törökországgal szemben, Ankara pedig felfüggesztette az Egyesült Államokkal 1969-ben aláírt Védelmi Együttműködési Egyezményt (Çalış, S. H. 2017).

1979-ben Afganisztán szovjet megszállása és az iráni iszlám forradalom hatására ismét felértékelődött Törökország stratégiai szerepe a nyugati blokk számára. A Nyugattal való hatékony együttműködést azonban lehetetlenné tette az ország belső állapota: az 1970-es évek végére az ideológiai és etnikai²⁶ feszültségek táplálta erőszakhullám, valamint az évtized olajválságai nyomán egyre súlyosabbá váló gazdasági problémák a polgárháború szélére sodorták Törökországot. Az Ecevit-kormány cselekvésképtelenségére hivatkozva a hadsereg Kenan Evren tábornok vezetésével 1980-ban átvette a hatalmat, három évig tartó katonai diktatúrát vezetett be, majd 1982 novemberében új alkotmányt fogadtatott el, amely megerősítette az elnök (vagyis Evren) pozícióját. A következő években Ankara és Washington kapcsolata ismét szorossá vált,²⁷ részben Turgut Özal miniszterelnök pragmatikus külpolitikájának, részben a hadsereg NATO melletti elkötelezettségének köszönhetően. A török geopolitikai diskurzusnak újfent központi eleme lett és maradt egészen az évtized végéig a szovjet fenyegetés. Ennek egy példája Ihsan Gürkan 1987-es tanulmánya, amelyben az egykori tábornok a hidegháború legforróbb időszakát jellemző hangnemben tárgyalja a szovjet blokk jelentette kihívást: „A NATO-ra leselkedő fenyegetés kapcsán az elsődleges szempont, ami a kezdetek óta változatlan, hogy a [Varsói] Szerződés a hagyományos hadviselés minden előrelátható szakaszában határozott számbeli fölényt élvez a NATO-val szemben. (...) Következésképpen a Varsói Szerződés támadása esetén féltő, hogy a NATO-nak a fegyverletétel és a nukleáris fegyverek bevetése között kell választania” (Gürkan, I. 1987, pp. 37–38). A szerző ez alapján konklúzióként a török állam további militarizálásának szükségességére jut: „...mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy ez a NATO-ország geopolitikai elhelyezkedése és földrajzi sajátosságai miatt, valamint a jelenlegi hatalmi viszonyok fényében, nem csupán arra köteles, hogy jelentős haderőt állomásoztasson békeidőben a potenciális konfliktusövezetekben, hanem arra is, hogy fejlessze mozgósítási képességét, és modernizálja a haderőit” (Gürkan, I. 1987, p. 39).

6. Török geopolitikai diskurzusok a hidegháború utáni időszakban

Az 1980-as évek végén a hidegháború lezárása, majd a bipoláris politikai struktúra összeomlása radikálisan átformálta a nemzetközi kapcsolatok globális rendszerét, ami Törökország számára négy fő következménnyel járt. 1) A szovjet fenyegetés eltűnésével átértékelődött a török állam NATO-ban játszott szerepe és az Egyesült Államokkal való kapcsolata. 2) A világot kettéosztó ideológiai törésvonal megszűnésével felerősödtek a civilizációs identitások, ami új megvilágításba helyezte Törökország viszonyát az Európai Közösséggel, valamint az iszlám világgal. 3) A szocialista blokk összeomlása nyomán geopolitikai vákuumterületek jöttek létre, illetve civilizációs eredetű fegyveres konfliktusok robbantak ki az Anatóliát övező régiókban. 4) A Szovjetunió felbomlásával függetlenné váltak a Törökországhoz nyelvi és etnikai értelemben kötődő kaukázusi és közép-ázsiai köztársaságok. Mindezek fényében kulcskérdéssé vált, hogy az iszlám vallású, etnolingvisztikai szempontból a „török világhoz” tartozó, politikai kapcsolatrendszerét tekintve pedig a Nyugat részét képező Törökország milyen geopolitikai narratívák mentén határozza meg saját helyzetét az új világrendben. Az átalakulás éveiben az országot miniszterelnökként (1983–1989), majd elnökként (1989–1993) vezető Turgut Özal diskurzusa a 19. század végi–20. század eleji irányzatok – oszmanizmus, iszlamizmus és pántürkizmus – sajátos keverékeként fogható fel, ami neoliborális gazdaságfilozófiával egészült ki (Laçiner, S. 2009). A Tanzimát-kori elithez hasonlóan Özal

²⁶ 1978-ban szélsőbaloldali kurdok egy csoportja Abdullah Öcalan vezetésével megalapította a Kurdisztáni Munkáspártot (PKK), melynek célja Észak-Kurdisztán (Délkelet-Törökország) felszabadítása volt a török fennhatóság alól. Az 1980-as katonai puccsot követően Öcalan Szíriába helyezte át a főhadiszállását.

²⁷ A török-amerikai kapcsolatok javulásának egyértelmű bizonyítéka volt a két állam által 1980 márciusában aláírt Védelmi és Gazdasági Együttműködési Egyezmény.

prioritásként kezelte az európai rendszerhez való csatlakozást, ezért 1987-ben benyújtotta Törökország teljes jogú tagság iránti kérelmét az Európai Közösséghez. Az EK arra vonatkozó, 1989-es döntése, hogy nem kezdi meg a török csatlakozás tárgyalását, súlyos csalódást jelentett a tagság lehetőségéhez túlzott optimizmussal viszonyuló török elit és társadalom számára (Davutoğlu, A. 2016). A döntés ugyanakkor megalapozta a török percepciót, miszerint az európai vezetők az „új Európa” határait civilizációs alapon kívánják meghúzni, Törökországot pedig vallási okokból kívánják azokon kívül rekeszteni (Bilgin, P. 2004). Részben ezzel magyarázható, hogy 1989 után Özal geopolitikai diskurzusának fontos elemévé vált az érvelés, miszerint a török tagság a Közösség stratégiai érdeke, mivel Törökországot különleges földrajzi helyzete, demokratikus politikai berendezkedése, gazdasági potenciálja és történelmi öröksége alkalmassá teszi arra, hogy „kapuállamként”, vagy „civilizációs hídként” közvetítse az európai normákat az iszlám világ felé (Özal, T. 1991).

Szintén kiemelten fontos cél volt Özal számára az egyetlen szuperhatalom szerepébe kerülő Egyesült Államokkal való stratégiai szövetség fenntartása és megerősítése, amire az 1990–1991-es öbölháború²⁸ kínált lehetőséget. Az elnök a közvélemény tiltakozása ellenére az USA által vezetett katonai intervenció támogatása mellett döntött, és a nemzetközi erők rendelkezésére bocsátotta az ország légibázisait, valamint Irak elleni kereskedelmi embargót hirdetett meg. Törökország ezáltal sikeresen demonstrálta a NATO irányába, hogy geopolitikai súlyát a szovjet fenyegetés hiányában is megőrizte. Ankara számára ugyanakkor kihívást jelentett, hogy a Kurdisztáni Munkáspárt az intervenció nyomán Észak-Irakban létrejött hatalmi vákuumot kihasználva fontos háttérbázishoz jutott a Törökország elleni harcokhoz (Egeresi Z.–Pénzváltó N. 2020). Az 1980-as évek eleje óta a török állam területi integritására és belső stabilitására növekvő fenyegetést jelentő kurd szeparatizmus problémáját Özal a hagyományos kemalista módszerektől eltérve úgy próbálta meg kezelni, hogy nagyobb teret engedett a törökök és kurdok között összekötő kapcsolatot jelentő iszlám vallásnak. Szintén a kemalista hagyományokkal való szakításként értékelhető, hogy Törökország kereskedelmi potenciáljára, valamint az oszmán kulturális örökségre építve, aktív külpolitikai stratégiát alakított ki az egykori birodalom részét képező területeken, a Balkánon, a fekete-tengeri régióban,²⁹ a Kaukázusban és a Közel-Keleten (Laçiner, S. 2009), a Törökország és az említett térségek közötti gazdasági és kulturális integráció erősítése érdekében (Yavuz, M. H. 1998).

A Jugoszlávia felbomlása³⁰ nyomán, valamint a hegyi-karabahi enklávé hovatartozása³¹ kapcsán kibontakozó katonai konfliktusokban Ankara az anatóliai törökökhöz kulturális és etnikai szálakkal kötődő közösségek (bosnyákok, azeri törökök) mellett foglalt állást. Ezzel egyidejűleg a Szovjetunió 1991-es összeomlásával létrejött hatalmi vákuum lehetőséget biztosított számára, hogy megerősítse politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatait az immár független kaukázusi és közép-ázsiai török köztársaságokkal.³² Ennek fényében Özal deklarálta, hogy a Törökország befolyási övezetét képező török világ az „Adriától a Kínai Nagy Falig” tart (Egeresi Z. 2017). A pántörök ambíciókat dédelgető nacionalista csoportok körében felmerült továbbá egy Törökország vezette török unió elképzelése is, amiről azonban rövidesen bebizonyosodott, hogy a gyakorlatban megvalósíthatatlan: a pántörök vízió nem vett tudomást egyrészt a közép-ázsiai régió

²⁸ A háború kiváltó oka az volt, hogy a Száddám Huszein vezette Irak 1990 augusztusában lerohanta a szomszédos Kuvaitot.

²⁹ Özal kezdeményezése nyomán alakult meg 1992-ben a fekete-tengeri partvidékkel rendelkező országok mellett más balkáni és kaukázusi államokat is magába foglaló Fekete-tengeri Gazdasági Együttműködés Szervezete, amely a tagok közötti gazdasági és kulturális integráció szintjét hivatott elmélyíteni. A projekt az 1990-es évek második felétől fokozatosan elveszítette jelentőségét, elsősorban a tagok közötti érdekellentétek miatt.

³⁰ Az 1991-től 2001-ig tartó délszláv háború az etnikai és vallási szempontból egyaránt heterogén Jugoszláv Föderáció felbomlása nyomán tört ki. A háború legvéresebb szakasza a boszniai konfliktus volt, melynek során mintegy 100 ezer ember vesztette életét. 1995 júliusában a szerb csapatok Srebrenicában mintegy 8000 bosnyák muszlimmal végeztek. A megszárlás a Hágai Nemzetközi Bíróság döntése értelmében népirtásnak minősül.

³¹ Az Örményország és Azerbajdzsán között 1988-tól 1994-ig zajló, de befagyott konfliktusként napjainkban is tartó háború tétje a hegyi-karabahi enklávé birtoklása, amely nemzetközi jogi szempontból Azerbajdzsánhoz tartozik, lakossága azonban döntően örmény.

³² Azerbajdzsán, Türkmenisztán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán.

Oroszországtól való továbbra is erős gazdasági függéséről; másrészt Törökország politikai befolyásának és gazdasági teherbíró képességének korlátairól; harmadrészt pedig arról, hogy a politikai függetlenségüket elnyerő posztszovjet köztársaságok nem vágytak új „nagy testvérré” (Günay, C. 2019).

Az Özal halálát (1993) követő évek legfontosabb fejleménye az iszlamista Jólét Pártja felemelkedése volt. A Necmettin Erbakan által vezetett mozgalom az iszlamista narratívát szociális érzékenységgel ötvözve gyorsan növelte támogatói bázisát a kulturálisan konzervatív, szociálisan a társadalom alsó osztályához tartozó szavazók körében, és az 1995-ös parlamenti választáson 158 mandátum megszerzésével az ország legerősebb pártja lett (Egeresi Z.–Pénzváltó N. 2020). Sikere a tömegek elégedetlenségét és felháborodását kiváltó belső és külső fejleményekre adott populista válaszok népszerűségével magyarázható. A belső problémák közül kiemelendő a gazdasági liberalizáció nyomán elmélyült társadalmi egyenlőtlenség, valamint a kurd nacionalizmus jelentette kihívás. A legfontosabb külső tényezők között említhető az Irakkal szembeni nyugati beavatkozás, az Európai Közösséghez benyújtott csatlakozási kérelem elutasítása, Bulgária török- és muszlimellenes intézkedései,³³ valamint a boszniai muszlimokkal szemben elkövetett háborús bűnök kapcsán tanúsított európai passzivitás (Yavuz, M. H. 1998). Erbakan geopolitikai diskurzusa, tudatosan reflektálva az Anatólián kívüli muszlim közösségekkel való szolidaritás megerősödésére, Törökország helyét az iszlám civilizáción belül határozta meg, az Európai Unióhoz való csatlakozást pedig öngyarmatosításként azonosította: „Az Európai Unió egy keresztény-nyugati kultúrán alapuló integrációs modell. (...) Törökország muszlim ország. (...) ...a törekvés, hogy helyünket az Európai Unión belül találjuk meg, saját politikai, szociális és kulturális értékeink feladását jelenti. A csatlakozással átruházzuk szuverén jogainkat a katolikus EU-nak” (Erbakan idézi Bozdağlıoğlu, Y. 2003, p. 133). Miután 1996-ban, kétpárti koalíció élén Törökország miniszterelnöke lett, Erbakan ezt a szellemiséget kívánta ázsiai és afrikai nyitással³⁴ a külpolitikai gyakorlatba átültetni. Az intézkedéseit az állam szekuláris berendezkedésére jelentett fenyegetésként azonosító hadsereg azonban 1997 elején lemondásra kényszerítette, amit a Jólét Pártja betiltására vonatkozó alkotmánybírói döntés követett (Bozdağlıoğlu, Y. 2008). A konzervatív tömegek támogatását élvező iszlamista párt és a kemalista hagyományokat védő hadsereg konfliktusa a pozitív kicsengésű „civilizációs híd” és „civilizációs kapu” metaforák helyett Huntington jóval pesszimistább hangvételű elemzését látszott megerősíteni, ami az ataturki civilizációváltás kudarcát prognosztizálta: „Törökországnak a NATO-tagságban megtestesülő nyugati kötődése a hidegháború terméke volt. (...) Törökország számára a hidegháború vége – a társadalmi és gazdasági fejlődés okozta változások révén – előtérbe állította a „nemzeti identitás és etnikai azonosságtudat” fontos kérdéseit, és a vallás készen állt, hogy azokra választ adjon. Atatürk és a török elit világi öröksége a század kétharmadában egyre inkább ösztűz alá került” (Huntington, S. P. 2015, pp. 233–237).

Az Európai Unió 1999-es helsinki csúcsán két, Törökországot érintő döntés született: egyrészt az Unió hivatalos tagjelöltként ismerte el a török államot; másrészt az Európai Tanács kimondta, hogy a Ciprusi Köztársaság felvételének nem lehet feltétele a szigetország helyzetének rendezése (Egeresi Z.–Pénzváltó N. 2020). Ennek hatására ismét a politikai viták középpontjába került az EU-csatlakozás kérdése, amely kapcsán három, geopolitikai érveléssel alátámasztott álláspont alakult ki. A tagságot támogatók, az özali hagyományokat követve, elsősorban azt hangsúlyozták, hogy az Unióba való befogadása esetén Törökország – földrajzi helyzete és gazdag kultúrája révén – képes lesz elősegíteni az Európa és Ázsia, illetve a Nyugat és az Iszlám közötti civilizációs párbeszédet (Bilgin, P. 2007). Az irányzat egyik legfontosabb képviselője İsmail Cem külügyminiszter (1997–2002) volt, aki a török külpolitika irányát két fő szempont alapján jelölte ki: „Az elsősorú cél, hogy Törökországot az európai integrációs folyamat szerves részévé tegyük.

³³ Az 1980-as évek második felében Bulgária bolgár nevek felvételére kötelezte az országban élő törököket.

³⁴ Erbakan pániszlamista külpolitikájának fontos eleme volt az általa kezdeményezett D-8 (Developing 8) projekt, amely a Törökország, Irán, Pakisztán, Banglades, Indonézia, Malajzia, Nigéria és Egyiptom közötti gazdasági együttműködést hivatott megerősíteni.

(...) A török tagság által az Unió egy valóban multikulturális és multiregionális földrajzi egységgé fog válni. (...) A második, azonos fontosságú cél, hogy Törökországot kulcsfontosságú és sikeres országgá alakítsuk az Eurázsiai földrajz centrumában. (...) Ez a két cél egyáltalán nem ellentétes egymással: valójában kiegészítik és megerősítik egymást” (Cem, İ. 2002, p. 4). Az EU-ellenes álláspont mindenekelőtt a katonai vezetők körében erősödött meg, akik a csatlakozást a török állam területi integritására és nemzeti szuverenitására jelentett fenyegetésként azonosították. A Sèvres-szindrómával összefüggésbe hozható diskurzus szerint a Törökország gyengítésére irányuló európai törekvés első lépése a Ciprusi Török Köztársaság felszámolása, amit a kisebbségi jogokra hivatkozva a kurd politikai autonómia kikényszerítése követ majd (Özkan, B. 2012). Mindez a vezérkar arra vonatkozó félelmével egészült ki, hogy az európai uniós jogharmonizáció következtében a hadsereg elveszíti különleges politikai szerepét, ezáltal lehetőség nyílik az iszlamisták számára a hatalomátvételre. Az irányzat képviselői az említett tényezőkre hivatkozva az európai uniós kapcsolatok megszakítását és Törökország „eurázsiai fordulatát” sürgették: Suat İlhan tábornok a török népekkel, és néhány környező ázsiai országgal való szorosabb együttműködést tartotta kívánatosnak (Egeresi Z. 2017); Tuncer Kılınc, a Nemzetbiztonsági Tanács főtitkára (2001– 2003) pedig stratégiai szövetség kialakítását javasolta Törökország, Oroszország és Irán között (Aktürk, Ş. 2015). A harmadik, euroszkeptikusnak nevezhető álláspont pozitívan viszonyult az uniós tagsághoz, ugyanakkor fenntartásokkal viseltetett az európai normák átvételét illetően. Az ezredforduló idején miniszterelnöki pozíciót betöltő Bülent Ecevit például Törökország „geopolitikai érzékenységére” hivatkozva az uniós alapelvek csupán egy részét kívánta átültetni a török jogrendszerbe (Bilgin, P. 2007).

7. Összefoglalás

A 2002-es parlamenti választás vízválasztónak bizonyult a török politikatörténetben: a Jólét Pártja reformista tagjai által megalapított Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) győzelme az 1990-es évek hektikus időszakának lezárását, egyben egy új korszak kezdetét jelentette. A Recep Tayyip Erdoğan vezette kormány – igazolva a katonai vezetők félelmeit – határozott lépéseket tett az európai uniós csatlakozás irányába, ezzel egyidejűleg fokozatosan építette le a hadsereg politikai befolyását, ezáltal konszolidálva saját hatalmát. Az Unióval való csatlakozási tárgyalások 2006-os befagyását, valamint az AKP második, 2007-es parlamenti győzelmét követően a kormány egy jóval ambiciózusabb és függetlenebb külpolitika megvalósításába kezdett, melynek elméleti alapjaként Ahmet Davutoğlu 2001-es, Stratégiai mélység című munkája azonosítható. Davutoğlu – elsősorban Turgut Özal és İsmail Cem szellemi örökségére támaszkodva, ugyanakkor azon túllépve – egy olyan átfogó stratégiai víziót dolgozott ki, ami Törökországot a globális tendenciákat is befolyásolni képes regionális hatalomként pozicionálja. A Davutoğlu-doktrína elméleti és gyakorlati aspektusainak elemzésére azonban jelen tanulmány nem vállalkozik.

A dolgozat célkitűzése az volt, hogy a kritikai geopolitika módszertanát alkalmazva tekintse át a török geopolitikai gondolkodás alakulását az Oszmán Birodalom felbomlásától az ezredfordulóig. Az elméleti alapok lefektetését követő második fejezet rávilágít arra, hogy a 19–20. századi oszmán politikai elit változó hatalmi térfelfogása a válságban lévő birodalom dinamikus alakuló területi, vallási és etnikai összetételének ideológiai leképeződéseként azonosítható. A török geopolitikai kultúra domináns tradícióiként értelmezhető oszmán szellemi irányzatokat a dolgozat Yusuf Akçura 1904-es írása (illetve annak angol fordítása) alapján elemzi. A harmadik fejezet a birodalom összeomlását követően, 1923-ban megalapított Török Köztársaság első három évtizedét tekinti át. Központi megállapítása, hogy az anatóliai-félszigetet felszabdáló Sèvres-i béke traumája maradandó nyomot hagyott a török geopolitikai tudatban, ami a későbbiekben a török kül- és belpolitikában egyaránt megmutatkozott. A negyedik rész a hidegháborúval foglalkozik, és a leegyszerűsítő értelmezésekkel szakítva rámutat arra, hogy az 1960-as és 1970-es évek során, külső és belső tényezők hatására a török politikai elit megkérdőjelezte a Nyugat melletti feltétlen elköteleződés dogmáját, ami a gyakorlatban a török külpolitika korlátozott diverzifikálódásában

mutatkozott meg. A posztbipoláris időszak első évtizedét vizsgáló ötödik fejezet legfontosabb megállapítása, hogy a nemzetközi környezet radikális átalakulása, ezzel párhuzamosan a Törökországon belüli politikai-társadalmi erőviszonyok átrendeződése a 19–20. századi oszmán geopolitikai irányzatok – mindenekelőtt az iszlamizmus – újbóli megerősödését idézte elő.

Irodalomjegyzék

- AÇIKALIN, C. (1947): 'Turkey's International Relations. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 23 (4), pp. 477–491. DOI: 10.2307/3016558.
- AGNEW, J. (2004): *Geopolitics Re-visioning world politics*. Second edition. Routledge, London. DOI: 10.4324/9780203413739.
- AKTÜRK, Ş. (2015): The Fourth Style of Politics: Eurasianism as a Pro-Russian Rethinking of Turkey's Geopolitical Identity. *Turkish Studies* 16 (1), pp. 54–79. DOI: 10.1080/14683849.2015.1021246.
- ANDERSON, B. (2006): *Elképzelt közösségek: Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- BAJALAN, D. R. (2019): The First World War, the End of the Ottoman Empire, and Question of Kurdish Statehood: A 'Missed' Opportunity? *Ethnopolitics* 18 (1), pp. 13–28. DOI: 10.1080/17449057.2018.1525163.
- BARANYI T. P. (2016): Biztosítani Eisenhower jobbszárnyát – Törökország hosszú útja a NATO-csatlakozásig. In: Baranyi T. P.–Szálkai K. szerk. *Újbold: A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- BARCSI T. (2012): *A kivonulás mint lázadás*. Publikon Kiadó, Pécs.
- BAYER J. (2010): A globalizáció és a 21. század geopolitikai kihívásai. *Geopolitika a 21. században* 1, pp. 1–24.
- BILGIN, P. (2004): A Return to 'Civilisational Geopolitics' in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the Post-Cold War Era. *Geopolitics* 9 (2), pp.269–291. DOI: 10.1080/14650040490442863.
- BILGIN, P. (2007): „Only Strong States Can Survive in Turkey's Geography”: The uses of „geopoliticaltruths” in Turkey. *Political Geography* 7, pp. 740–756. DOI: 10.1016/j.polgeo.2007.04.003.
- BOZDAĞLIOĞLU, Y. (2003): *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*. Routledge, New York. DOI: 10.4324/9780203502037.
- BOZDAĞLIOĞLU, Y. (2008): Modernity, Identity and Turkey's Foreign Policy. *Insight Turkey* 10 (1), pp. 55–76.
- ÇALIŞ, Ş. H. (2017): *Turkey's Cold War: Foreign Policy and Western Alignment in the Modern Republic*. I. B. Tauris & Co. Ltd, London. DOI: 10.5040/9781350989566.
- CEM, İ. (2002): [Turkish Foreign Policy: Opening New Horizons for Turkey at the Beginning of a new Millenium](http://turkishpolicy.com/images/stories/2002-01-futureofTRpolicy/TPQ2002-1-cem.pdf). (Online) <http://turkishpolicy.com/images/stories/2002-01-futureofTRpolicy/TPQ2002-1-cem.pdf> *Turkish Policy Quarterly*, Spring 2002. Letöltve: 2020. 08. 08.
- CENTRE FOR INTERNATIONAL LAW: [1936 Convention Regarding the Regime of the Straits](https://www.nus.edu.sg/1936-Convention-Regarding-the-Regime-of-the-Straits-1.pdf). (Online) [1936-Convention-Regarding-the-Regime-of-the-Straits-1.pdf \(nus.edu.sg\)](https://www.nus.edu.sg/1936-Convention-Regarding-the-Regime-of-the-Straits-1.pdf) Letöltve: 2020. 08. 01.
- CIZRE, Ü. (2001): Turkey's Kurdish Problem: Borders, Identity, and Hegemony. In: O'Leary, B.–Lustick, I. S.–Callaghy, T. eds. *Right-sizing the State: The Politics of Moving Borders*. Oxford University Press, Oxford, pp. 222–252. DOI: 10.1093/0199244901.003.0008.
- COHEN, S. B. (2015): *Geopolitics. The Geography of International Relations*. Rowman & Littlefield.
- DAVUTOĞLU, A. (2016): *Stratégiai mélység*. Antall József Tudásközpont, Budapest.

- EGERESI Z. (2013): A török nemzetépítés Atatürk korában. *Világtörténet* 2013 (1), pp. 125–144.
- EGERESI Z. (2017): A centrum nyomában: geopolitikai gondolkodás és külpolitikai útkeresés Törökországban. *Külvügyi Szemle* 16 (4), pp. 64–87.
- EGERESI Z.–Pénzváltó N. (2020): *A Török Köztársaság a történelemben*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest.
- FINDLEY, C. V. (2010): *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity. A History, 1789–2007*. Yale University Press, New Haven.
- FLINT, C. (2006): *Introduction to Geopolitics*. Routledge, Abingdon.
DOI: 10.4324/9780203503768.
- GÜNAY, C. (2019): Turkey's Changing Role After the Cold War: From Ideational to Civilizational Geopolitics. In: Hamilton, D. S.–Spohr, K. eds. *Exiting the Cold War, Entering a New World*. Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- GÜRKAN, I. (1987): Implications of new military technologies and doctrines for the evolution of national defense strategies in relation to NATO: A Turkish view, *The International Spectator. Italian Journal of International Affairs* (22) 1, pp. 36–43.
DOI: 10.1080/03932728708456610.
- HUBBARD, G.–KANE, T. (2016): *Egyensúlyban: A nagybatalmak gazdasága az ókori Rómától a modern Amerikáig*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- HUNTINGTON, S. P. (2015): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- GRYGIEL, J. J. (2006): *Great Powers and Geopolitical Change*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- KACZIBA P. (2020): Az amerikai és a brit diplomácia szerepe az 1974-es ciprusi konfliktusban. *Hadtudományi Szemle* 13 (1), pp. 77–89. DOI: 10.32563/hsz.2020.1.6.
- KADIOĞLU, A. (2011): The Twin Motives of Turkish Nationalism. In: Kadioğlu, A.–Keyman E. F. eds. *Symbiotic Antagonisms: Competing Nationalisms in Turkey*. The University of Utah Press, Salt Lake City.
- KELLY, Ph. (2016): *Classical Geopolitics: A New Analytical Model*. Stanford University Press, Redwood City.
- KISSINGER, H. (2015): *Világrend*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- LAÇINER, Sedat (2009): Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy: Özalizm. *Usak Yearbook* 2009 (2), pp. 153–205.
- LACOSTE, Y. (1999): Geopolitika. In: Csizmadia S.–Molnár G.–Pataki G. Zs. szerk. *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, pp. 486–513.
- LECHNER Z. (2020): A geopolitika elméleti irányzatai: Törökország észak-szíriai kurdokkal való konfliktusán keresztül szemlélve. *Tér és Társadalom* 34 (2), pp. 108–128. DOI: 10.17649/TET.34.2.3241.
- MAZANEC, J. (2016): The Ottoman Empire at the Beginning of Tanzimat Reforms. *Prague Papers on the History of International Relations* 2016 (2), pp. 21–45.
- MENDLY D. (2016): A diszkurzív módszer alkalmazási lehetőségei a geopolitikában. (Online) http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/3066/1/file_1493200250_1_AJRC_Elemzesek_2016E01_Mendly_Dorottya_u.pdf *AJRC-Elemzések* 2016E01. Antall József Tudásközpont, Budapest, 8 p.
- O'LOUGHLIN, J.–Ó TUATHAIL, G.–KOLOSSOV, V. (2005): Russian geopolitical culture and public opinion: The masks of Proteus revisited. *Transactions of the Institute of British Geographers* 3, pp. 322–335. DOI: 10.1111/j.1475-5661.2005.00174.x.
- Ó TUATHAIL, G. (1996): *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Routledge, London.
- ÖZAL, T. (1991): Turkish Stand on the Gulf Crisis, Middle East and Europe. *A Quarterly of the Foreign Policy Institute* 16 (1–2).
- ÖZKAN, B. (2012): *From the Abode of Islam to the Turkish Vatan*. Yale University Press, New Haven.
- SZABÓ G. (2010): *Szétszakadó világunk*. Publikon Kiadó, Pécs.

- THOMAS, D. S. (1992): Akcura's Uc Tarz-i Siyaset. In: Paksoy, H. B. ed. *Central Asian Monuments*. Isis Press, Istanbul.
- VOLKAN, V. D. (2009): Large-group identity, international relations and psychoanalysis. *International Forum of Psychoanalysis* 18 (4), pp. 206–213.
- YAVUZ, M. H. (1998): Turkish identity and foreign policy in flux: The rise of Neo-Ottomanism. *Critique: Critical Middle Eastern Studies* 7 (12), pp. 19–41. DOI: 10.1080/10669929808720119.
- YILMAZ, E.–BILGIN, P. (2006): Constructing Turkey's "Western" Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft. *International Journal* 61 (1), pp. 39–59. DOI: 10.1177/002070200606100103.

A líbiai polgárháború érdekellentéteinek kialakulása és jelentősége az Arab tavaszt követő évtizedben

Kása Bálint¹

1. Abstract

The core objective of this analysis is to provide a comprehensive picture on the current stance within Libya, where the ongoing civil war over the past years has developed to be an exceedingly complex issue as a result of the varying interests and strategies. The study aims to point out how domestic participants utilize emerged conflicts of interest among foreign actors in order to foster the enforcement of their own goals. As part of this, similarities as well as differences between the strategic toolsets and targets of international actors present in Libya are going to constitute the scope of investigation in order to present the background of the disparate assumption of risk and room for movement. Whereas the evaluation of roles in the Libyan conflict composes the focus of this work, the minimal addition of regional context is necessary for the understanding of recent developments. Qualitative sources enabling the accurate investigation of the past ten years will facilitate the successful identification of declared and perceived behavioral tendencies and will aid the reader to a clearer picture on the current challenges. The article does not fail to attempt to harness these sources in setting up an estimation on which direction the current status quo might develop should the domestic as well as foreign stakeholders not alter their current course.

Keywords: Libya, Haftar, conflict resolution, Turkey, Russia

2. Bevezetés

Nem túlzás azt állítani, hogy az elmúlt évtized líbiai történelme a nagy lehetőségek szertefoszlásaként vonul majd be a történelemkönyvekbe. Az arab tavasz demokratizációt népszerűsítő hulláma felváltotta egy véres polgárháború, ahol a felek álláspontjai az évek során egyre távolabb kerültek egymástól, s az időközben egyre intenzívebb külső szereplői jelenlét közepette egy újabb proxy színtér bontakozott ki, mely ma már messze túlnyúlik az ország határain, és regionális érdekellentétekkel komplikálja tovább az egyébként távolról sem egyszerű konfliktus megoldását. Ennek köszönhetően, az alapvetően líbiai színtéren érdekelt felek ma már stratégiájukat is a folyamatosan növekvő szövetségi rendszereik érdekeinek – a lehetőségekhez mért – koherens összehangolására helyezik (Lacher, W. 2016), jóllehet az ugyanezen szövetségi rendszereken belüli érdekellentétek és az ezek nyomán kialakuló viták sem példa nélküliek.

Az egyik meghatározó helyi szereplő a Fájez asz-Szarrádzs vezette, ENSZ által elismert és a legtöbb nyugati kormány által támogatott tripoli kormány, a GNA (Government of National Accord). A vele szemben álló líbiai és amerikai állampolgársággal rendelkező – és egykoron Moammar al-Kaddáfi alatt szolgáló – tábornok, Khalífa Haftar a líbiai képviselőház, vagyis a tobruki kormány támogatását élvezzi, s vezeti az LNA-t (Libyan National Army). Az ő színrelépése óta eltelt időszakban megfigyelhető volt az ország szénhidrogén-ágazatának lelőhelyeire és infrastruktúrájára fektetett jelentős hangsúly, ami érthető, hiszen ez az állam kizárólagos

---

¹ PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola

exportcikke, ami igen magas mennyiségben, illetve jó minőségben található meg főképp a keleti régióban. Noha a kitermelést és kereskedelmet elsősorban irányítani hivatott nemzeti olajvállalat, az NOC (National Oil Corporation) központja Tripoliban van, a földrajzi realitások, valamint az LNA elmúlt évben véghez vitt sikeres térnyerése okán jelentősen csorbult a vállalat döntéshozói képessége és befolyása. Haftar ugyanis előszeretettel használta és használja fel az energiaszektorból származó bevételeket saját előremenetelének finanszírozására (el-Gamaty, G. 2019). A tavaly áprilisban indított Tripoli elleni offenzíva ennek a stratégiának a kicsúcsosodása, ami egy régóta szervezett, több jelentős ország mediátori szerepvállalásával készülő nemzetközi békekonferenciát hiúsított meg (Wintour, P. 2019). Valamelyest párhuzamot lehet vonni az akkori és a mostani események közt, hisz az elmúlt hetek történései hatására felerősödtek az igények, hogy minden külső és belső szereplőt egy asztalhoz ültessenek, és békés megoldást találjanak. A helyzet azonban lényegesen összetettebb lett, mint egy évvel ezelőtt, és ez elsősorban a külső aktorok fokozott színrelépésének és az események kimenetelének befolyásolását célzó hatalmi játszmáknak tudható be. Líbia egy klasszikus proxy hadszíntérré vált, ahol a kihirdetett és a valós célok nem feltétlenül egyeznek meg. Az idáig vezető út azonban nem indukálta magától értetődően a konfliktus ily mértékű mélyülését.

3. Külső aktorok szerepvállalása Líbiában

Az előző évtized hajnalán kibontakozó arab tavasz, melynek Líbia is fontos színtere volt, hozzájárult az addigra már több mint négy évtizede az országot diktátorként vezető Moammar al-Kaddáfi megbuktatásához. A NATO-hadművelet (Operation Unified Protector), melynek keretében a főként francia és brit légiere jelentősen támogatta ezt a folyamatot, az utolsó, nyugati államok által indított beavatkozás volt a térségben, amit Oroszország nem vétőzött meg az ENSZ-ben (Anon. 2011). Az ezt követő krími és kelet-ukrajnai válság, valamint a szíriai polgárháborúba való közvetlen, jelentős beavatkozás és az ezek nyomán kibontakozó, a kereskedelmet kölcsönösen korlátozó intézkedések, a kelet és nyugat viszonyának megromlásához vezetett, melynek egy folyománya lett a nagyobb befolyásra való orosz igény a Földközi-tengeren.² Immár három évtizeddel a hidegháború sakkjátszmájának befejezése után, Líbia még mindig ésszerű célszomszág az orosz befolyás növelésére, főképp a két ország szovjet éra béli közös múltja (John, R. B. S. 1982) és a kereskedelmi potenciál okán. Ez túlnyomórészt orosz befektetéseket és importot jelenthet a szénhidrogén ágazatból, valamint szakértelem- és fegyverimportot Líbia számára (Anon. 2019). Az sem elhanyagolható, hogy a líbiai energiaszektor feletti befolyásszerzés mekkora sikert jelentene Oroszországnak az EU-val szemben, figyelembe véve a forrásdiverzifikáció kérdését, ami hosszú évek óta része a brüsszeli napirendi pontoknak, de az igazi áttörés még várat magára.

Líbia jelentősége Putyin elképzeléseiben először 2008-ban mutatkozott meg, amikor az orosz elnök – nem kevés belpolitikai ellenszét generálva – egy személyes látogatás végeredményeként elengedte a hidegháború időszakából hátramaradt, még kifizetetlen fegyverkereskedelmi adósságot az orosz haditengerészet Bengázi kikötőjéhez való hozzáféréseért cserébe (Fasanotti, F. S. 2016). A motiváció a nagyobb jelenlét kialakítása volt a Földközi-tengeren. Azonban a szerencsétlen időzítés miatt az orosz fél nem sokáig élvezhette ezen megállapodás előnyeit, a megállapodás hamarosan érvényét veszítette. Az ezt követő időszakban aztán a Kreml, az Abdullah al-Száni vezette tobruki kormánnyal³ kezdeményezett tárgyalásokkal próbálta

² Nem elhanyagolható továbbá az sem, hogy Kaddáfi megbuktatásával Moszkva jelentős koncessziókat veszített, míg Franciaország és az Egyesült Királyság újakat nyert. Az orosz csalódottság természetes volt, ahogy az újabb kísérletek is a folyamatok visszafordítására. Mindebben persze nagy segítség az elmúlt években tapasztalható limitált szerepvállalás az USA részéről.

³ Az országban két rivalizáló kormány van: a tobruki Képviselőház, mely az egykoron megválasztott parlament megmaradt részéből áll, míg a túloldali tripoli kormány effektíve irányítja a minisztériumokat néhány más, szintén a korábban megválasztott kormány képviselőinek segítségével. A „kezdetektől” fogva mindkét oldalt támogatták különböző milíciák, melyeknek koalíciói a totális hatalom megszerzésére folytatnak műveleteket (Wehrey, F.– Lacher, W. 2014).

minimalizálni a veszteséget, viszont a külső szereplők túlnyomó része a tripoli kormányt ismerte el legitimnek, rávilágítva a líbiai polgárháború nemzetközi relevanciájára. Fontos megjegyezni, hogy az ENSZ-ben is megerősített hivatalos orosz álláspont a tripoli kormány elismerése (Anon. 2015), azonban a Haftar tábornok irányába tanúsított támogatás – mely számos hivatalos találkozás során is manifesztálódott – félreértelmezhetetlen üzenettel bír. A teljesség igénye nélkül, az orosz zsoldosok szerepe az ország olajkitermelésében okozott zavarokhoz (Faucon, B.–Malsin, J. 2020), a Tripoli-ellenes erők orosz vállalatok által fegyverrel való ellátása, az ezek használatához szükséges kiképzés biztosítása alapvetően járult hozzá a konfliktus elmúlt évek során tapasztalható eszkalálásához (Pusztai, W. 2017). Ezek nélkül Haftar nem vehette volna át az uralmat a létfontosságú olajmezőkön, hogy aztán az onnan befolyt pénzből hadjáratait finanszírozza és nem szerezhetett volna ekkora támogatottságot Kürenaikában sem, meglovagolva a helyi törzsek évtizedekre visszanyúló elnyomásérzését⁴ (Lefèvre, R. 2012). Nyilvánvalóan Oroszország nem szállíthatna nyíltan fegyvereket egy polgárháborús övezetbe és nem járulhatna hozzá a későbbi újraépítéshez való megóvás okán befagyasztott nemzeti vagyonnak bármelyik fél általi háború finanszírozásához sem. Azonban a modern korra igencsak kifinomulttá fejlődött és olykor átláthatatlan kiskapukat biztosító vívmány, a proxy háború nem követel nyitottságot, sőt. A szóban forgó fegyverek ugyanis, melyeket a Tripoli elleni hadjáratban folyamatosan használnak, indirekt úton is célhoz érhetnek, hogy aztán Putyin elnök a hivatalos álláspontjában a harcok beszüntetésére szólítsa fel a feleket, teljesítve a nemzetközi közvélemény által kötelezően elvárt lépést. Mivel ez igazából semmilyen elköteleződéssel nem jár, súlyos hiba lenne komoly jelentőséget tulajdonítani neki.⁵

Ezzel együtt azt is fontos leszögezni, hogy az orosz stratégia nem Haftar személyén alapszik, sokkal inkább azon, amit képvisel: a GNA potenciálisan legerősebb kihívója, akit a kürenaikai törzsek nagy része támogat, és aki az események kedvező alakulása esetén a konfliktus lezárulásával kedvező pozícióhoz juttatná Oroszországot. Ennélfogva az ő támogatottsága feltételes és addig tart, amíg Moszkva elvárásainak megfelel. A Putyin vezette Oroszország mai líbiai stratégiájának központi eleme megakadályozni, hogy egy nyugatbarát kormány konszolidálni tudja befolyását. Az ugyanis véglegesen törölne el minden korábban elért sikert és ismét kedvezőtlen tárgyalási pozícióba helyezné Oroszországot bármilyen kereskedelmi egyezményrel kapcsolatban és jelentősen sértené az ez irányú ambíciókat. Eme stratégia része az a közvetítői szerepvállalás, melynek keretében Oroszország külső és belső aktorokkal egyaránt koordinálva maradt kiemelt szereplője a líbiai kérdéseknek. Ezen törekvések főleg a 2019. áprilisi offenzíva után erősödtek fel, melynek keretében a Kreml nem írta alá a többek között az USA, az Egyesült Királyság, Franciaország és Olaszország által kiadott közös nyilatkozatot (Anon. 2019). Összességében az orosz szerepvállalás egy klasszikus geopolitikai erőegyensúly kedvező alakítását célul kitűző stratégia része.

A líbiai konfliktus arra is rámutat, hogy az Európai Unió nem egységes a konfliktus megítélésében, aminek egyik fontos oka a migráció. A tagállami nyilatkozatokból és reakciókból könnyen leszűrhető, hogy a konfliktus megoldása a déli államok számára sokkal inkább kiemelt ügy, mint más országok esetében, aminek egy ésszerű magyarázata a kihívások sokkal közvetlenebb és nagyobb mértékű jelentkezése. Ugyanakkor bizonyos esetekben alapvető ellentétekre is utalnak jelek, rámutatva a valós külpolitikai célokra. A Líbia-eset nemzetközi kezelésében markánsan kirajzolódott egy francia-olasz szembenállás, ami nem csupán egy politikai disputát hozott létre, melyhez a tagállamok morális, politikai vagy gazdasági érdekeik mentén csatlakozhatnak, hanem hozzájárult az EU szerepének gyengüléséhez is. Ennek azért is van nagy jelentősége, mert a földrajzi

⁴ Ezek a törzsek jelentősen kisebb befolyással rendelkeztek Kaddáfi uralma alatt, mint az azt megelőző időszakokban. Az igazán fontos pozíciókat javarészt Tripolitánia területén élő törzsek képviselői adták, s az évtizedekig tartó forradalom medrét is jobban befolyásolták. Az ebben az időszakban lezajló társadalmi fejlődéseknek óriási szerepe volt a mai ellentétekben is.

⁵ Ugyanakkor nem csak az oroszok juttatnak fegyvereket az országba, melynek lakosságát már maga Kaddáfi is felszerelte.

elhelyezkedés és kereskedelmi potenciál alapvetően az EU-t predesztinálná vezető szerepre.⁶ A bizonytalanság viszont egy olyan faktor, amely képes aláásni az imént felsorolt relatív előnyöket és felelősíteni mások pozícióit. Tény ugyanis, hogy minél tovább áll fenn a tagállamok közti megosztottság, annál inkább segíti az egyéb külső aktorokat saját elképzeléseik megvalósításában. Természetesen a Federica Mogherini vezette EU kül- és biztonságpolitika sokat foglalkozott Líbiával, ám az általa hangsúlyozott direktíváknak – melyek hagyományosan főképp a pénzügyi és humanitárius segélyek mentén körvonalazódtak –, a konfliktus megoldásának szempontjából nem volt gyakorlati hasznuk (Kuperman, A. 2019), s ebben Josep Borrell főképviselő sem hozott érdemi változást. Persze a Sophia-művelet (Anon. 2015) kézzelfogható segítség volt az ország partvédelmi erejének megerősítésében és közvetve a humanitárius katasztrófák számának lecsökkentésében, azonban a konfliktus megoldásához csupán annyiban járult hozzá, hogy megnehezítette a Földközi-tengeren való fegyver- és olajkereskedelmet, legalábbis változtatott az útvonalakon, illetve a szállító járműveken.

Összességében megfigyelhető, hogy a tagállami szinten lényegesen eltérő elképzelések és saját érdekek gátoltak minden, esetlegesen felmerülő, gyakorlati relevanciával kecsegtető megoldástervezetet. Olaszország egyértelműen prominens szerepvállaló,⁷ amely a hatástalan EU-s stratégián túllépve egy új, de kétségtelenül ésszerű stratégiát implementált: az ENSZ támogatásától nagyban függő GNA politikusai helyett a főbb törzsek vezetőivel kezdeményezett tárgyalásokat.⁸ Ez azért is volt fontos váltás, mert azt sugallta, hogy Róma érti a líbiai társadalom működését, amely, noha sokat fejlődött a gyarmati idők óta, alapvető változáson nem ment át. Ezzel szemben a francia stratégia sajátossága, hogy vezető európai hatalomként és az ENSZ-álláspontot támogatva, számos botránnyal kísért líbiai szerepvállalás köthető a közelmúlt köztársasági elnökeinek nevéhez. Valószínűsíthető, hogy a Sarkozy elnökségére rossz fényt vető Kaddáfi-nyilatkozat nélkül nem lett volna ilyen vehemens francia hozzájárulás⁹ a NATO-művelethez. Ezzel együtt a jelenlegi, Macron által fémjelzett pragmatikus mediátori hozzáállás alapvetően nem különbözik az Hollande-kormány Líbia-stratégiájától. Érdekessége azonban a francia szerepvállalásnak, hogy az orosz stratégiához hasonlóan hivatalosan a GNA-t ismeri el legitim kormányként, de facto viszont Haftart segítette több ízben (Taylor, P. 2019). Valószínűsíthető, hogy ennek háttérben geopolitikai érvek állnak, amennyiben az Élysée-palota megkísérli a regionális befolyását növelni, egyebek mellett a fellelhető nyersanyagokhoz – köztük a déli területeken megtalálható uránhoz – való hozzáférés érdekében (el-Gamaty, G. 2018). A francia fél viselkedése azt sugallja, hogy – noha ezt nyilvánosan nem vállalná fel –, Haftart befolyásos szereplőnek tekinti, aki még szolgálhat francia érdekeket is. Ezzel is magyarázható az, hogy Tripoli ostromát nem követte egy, a némethez hasonló elítélő nyilatkozat.

Regionális tekintetben számos további külső szereplő támogatta egyik, vagy másik felet az elmúlt évek során, de más globális aktorok részéről nem volt tapasztalható jelentős aktivitás. Ennek okai eltérőek. A Kínai Népköztársaság például kezdetben nem kifizetődő stratégiát választott, amikor fegyverekkel támogatta Kaddáfi csapatait (Abbas, M. 2011), így veszített hitelességéből a mai szereplők megítélésében. Ezt követően Peking sokkal óvatosabb stratégiára váltott, melynek központi eleme – más afrikai országokhoz hasonlóan – a gazdasági kapcsolatokon nyugszik. Azt azonban fontos megjegyezni, hogy a konfliktust megelőző periódusban folytatott kereskedelmi tevékenység nagysága és jelentősége sem volt kirívó semmilyen szempontból regionális olvasatban. Továbbá, mivel a jövőbeli kormányzó erő kilétét bizonytalanság övezi, Kína inkább kivár, ami teljességgel érthető, hiszen Líbia nem kiemelt színtere az állam külpolitikájának. A be nem avatkozás elvét követve igyekszik mind retorikájában, mind pedig cselekedeteiben úgy manőverezni, hogy egyik felet se idegenítse el, s hasznot tudjon húzni bármelyik esetleges sikeréből.

⁶ Az euro-mediterrán együttműködés a szabadkereskedelmet hivatott elősegíteni, noha Líbia státusza jelenleg fel van függesztve.

⁷ A földrajzi közelség miatti közvetlenebb migrációs nyomás, valamint a kimagasló érdekek a szénhidrogén-ágazatban (Sertin, C. 2020) egyaránt kiemelt fontosságúvá teszik Róma számára a konfliktus kezelését.

⁸ Elsősorban tuareg és toubou törzsekkel (Anon. 2017), melyek a GNA-t tekintik legitim kormánynak (Anon. 2020).

⁹ A mintegy 4300 katoná, repülőgép-hordozó, 40 vadászgép, műholdas felderítés és aktív diplomáciai szerepvállalás mind a hadművelet francia vezérszerepét jelzi (Grand, c. 2015).

Nem lehet elmenni az Egyesült Államokban történt változások mellett sem. Amíg Obama elnök kiállt Kaddáfi eltávolításának szükségessége mellett, elnöki időszaka legsúlyosabb hibájaként jellemezte az ezt követő időszakra vonatkozó tervezés hiányát (Tierney, D. 2016). Talán az arab tavasz példáiból okulva egy belülről kialakuló sui generis átmenet volt a cél, amelyben külső aktorok nem erőltetik rá saját akaratauk a végbemenő folyamatokra, de mai szemmel nézve kijelenthető, hogy ez a taktika sem működött. Mindemellett meg kell említeni, hogy Washingtonnak nem volt kiemelt célja Líbiában a globálisan implementált stratégiáin túl. Persze az amerikai nagykövetség meggyilkolása Bengáziban 2012-ben súlyos mérföldkő volt, de nem vezetett a status quo alapvető változásához. Ebben az időszakban ugyanis az Iszlám Állam (Daesh) még nem volt tényező, és nem lehetett sejteni, hogy az események negatív fordulatát meglovagolva jó táptalajt talál majd a Líbiához hasonló, meggyengült államokban. Ezt követően aztán a Trump-adminisztráció hivatalba lépésével sem állt be érdemi változás a líbiai szerepvállalás tekintetében.

4. A formálódó szövetségek dinamikája

Mára egy bonyolult – az azonos oldalon állók érdekeiket tekintve messze nem koherens – szövetségi rendszeri ellentét alakult ki, melyben a felek hol nagyobb, hol pedig kisebb vehemenciával buzdítanak az egyébként 2011 óta hatályban lévő fegyverembargó betartására, és minden más nemű, a harcok folytatását elősegítő cselekedettől való tartózkodásra. Ez azonban gyakorta párosul egyfajta álszentséggel, hisz ugyanezek az országok – ha nem is közvetlenül, de befolyásuk révén, harmadik országokon keresztül – fegyverszállítmányokat juttatnak el a keletnek és a nyugatnak egyaránt.¹⁰ Törökország kivétel abból a szempontból, hogy sem az alkalmazott retorika tekintetében, sem a tanúsított magatartásában nem a diplomáciát tekinti érdekérvényesítő kulcsának.¹¹ Az elmúlt hónapokban ugyanis jelentősen megerősödött a török katonai jelenlét Tripoli térségében; a néhány száz kiképzőtisztből, drónból és tanácsadóból álló kirendeltség mellé több hadihajó is érkezett a főváros kikötőjébe modern fegyvereket és hadi járműveket szállítva. Emellett a szomszédos Algéria is egyértelmű nyilatkozatot tett több ízben is a GNA stabilizálásának katonai megsegítésére. Katar szerepvállalása teszi igazán színessé a Tripoli mögé felsorakozó támogatói csoportot, hiszen Doha – ellentétben a többi Öböl-menti állammal – szeretné, ha az iszlamista csoportokkal sokkal toleránsabb nyugati kormány tudná megszilárdítani hatalmát az országban. Jól kivehető tehát, hogy ezek a külső szereplők teljesen eltérő indítékkal, és egyelőre merőben más eszközökkel és mértékben segítik Líbia nyugati felét. Ám a másik oldal¹² mögött egy még szélesebb bázis, még szerteágazóbb érdekek és más módszerek is sorakoznak.

A francia kettős szerep már említésre került, azonban érdemes mégis szót ejteni arról, hogy az elmúlt tíz év kormányai – de kiváltképp a Macron által fémjelzett vezetés – a diplomácia szintjén hol aktív, hol kissé passzív módon próbálta összefogni a feleket egyfajta mediátori tevékenységgel.¹³ Emellett Párizs nem hivatalosan, viszont bizonyíthatóan sérti meg rendszeresen az embargót és nyújt kézzelfogható segítséget Haftarnak, közvetve segítve a konfliktus eszkalálását.¹⁴ Oroszország némiképp hasonló abból a szempontból, hogy az ENSZ által felállított kormányt elismerve, és az elmúlt hónapok során egyre nagyobb energiát fektetve az érdekelt felek kiegyezésének elősegítésébe tartja fenn az elvárt látszatot, ám eközben harmadik feleken keresztül az LNA-t támogatva

¹⁰ Ma már nagyságrendekkel egyszerűbb ezeknek a beazonosítása és követése például a mindenki számára elérhető Flightmonitor vagy Flightradar oldalakon. A közelmúltban például egy moldáviai Boeing vitt ellátmányt Mizrátába.

¹¹ Persze Erdoğan részt vett több, a béke feltételeiről szóló konferencián, de joggal érezheti azt, hogy a kézzel fogható hadi segítség célravezetőbb és félreértelmezhetetlen lépéseket tesz ez irányban.

¹² Franciaország, Oroszország, Egyiptom és az Öböl-menti országok.

¹³ Aktívnak leginkább a 2019 áprilisában kezdődő Tripoli elleni offenzíva előtti időszakban mutatkozott. Azóta ezt a szerepet több más aktor is megpróbálta betölteni. Volt köztük számos kísérlet, mely kudarcba fulladt (pl. Rómáé és Moszkváé), és volt olyan, melynek a sikeressége kérdéses (pl. Berliné).

¹⁴ Volt arra is példa, hogy diplomata útlevelel rendelkező francia állampolgárokat tartóztattak fel a Tunéziával közös határon, mivel a csomagtartójuk fegyverekkel volt tele. Máskor pedig a francia légierő bombázott Csád irányából Dél-Líbiába tartó katonákat, éppen akkor, amikor Haftár déli hadjárata zajlott.

tevékenykedik.¹⁵ Más a helyzet viszont a keleti szomszéd Egyiptommal, mely nem rejtegeti a Tobruknak nyújtott segítség ténylegességét, ugyanis az Egyesült Arab Emírségekkel együtt nyíltan a Muszlim Testvériséggel szembeszálló erő mögé sorakoztak fel,¹⁶ s ha katonai segítséget nem is nyújtanak, fegyverekkel (Yaakoubi, A. E. 2019), védelmi ellátmányokkal és dróntámadásokkal (Kington, T. 2019) segítik a műveleteket. Nyilván Egyiptom esetében ez egy különösen érzékeny kérdés,¹⁷ de a határmenti stabilitás megteremtése és az ott élő törzsekkel való jó kapcsolat kialakítása is szempont lehet. Kissé más a helyzet Szaúd-Arábia esetében, mely elsősorban anyagi juttatásokat biztosított az eddigiek során (Malsin, J.–Said, S. 2019), noha annak szerepe is kiemelt fontosságú. Az Öböl-menti országok támogatása egyébként valószínűleg Haftar katonai tapasztalatán és azon is nyugszik, hogy képes mozgósítani tömegeket az LNA oldalán¹⁸ való harcra. Azonban a legfontosabb tényező a politikai iszlámmal való szembenállás, amit ezen országok prioritásként kezelnek. Eme koalíció előnye, hogy képes támogatását kevésbé látványos módon célhoz juttatni, legyen az finansziális vagy tárgyi természetű. Ebben persze nagy segítséget jelent a földrajzi helyzet. Kézenfekvő például az egyiptomi határon keresztül becsempészni a fegyvereket, hiszen így marad a legkevésbé szem előtt bármilyen hozzájárulás (Hüsken, T. 2017).

5. A proxy szerepvállalás és direkt beavatkozás

Az elmúlt hónapokban némiképp felgyorsultak az események, nagyrészt a megnövekedett kézzelfogható segítség beáramlásának köszönhetően. Az LNA 2019 áprilisa óta ostromolja Tripolit, noha annak déli régiójában komoly ellenállásra talált a kormánypárti milíciák csoportjaiban, s látszólag patthelyzet alakult ki. Szeptemberben azonban egy, a Kremlhez közeli kapcsolatokat ápoló orosz üzletember által irányított zsoldosereg, a Wagner-csoport¹⁹ felborította ezt az egyensúlyt és segítette a Tripolitól délre eső kulcsfontosságú városok elfoglalásában. Ebben az Egyesült Arab Emírségek légi csapásai is segítették őket. Ekkoriban úgy tűnt, hogy Haftar külföldi támogatói: Oroszország, Egyiptom, Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek, Jordánia – és bizonyos keretek közt Franciaország – kézzelfogható támogatásukkal eldönthetik a harc kimenetelét. Azonban ekkor érkezett egy, a status quo-t alapvetően befolyásoló változás. Egy új nemzetközi aktor vált kiemelt szereplővé a líbiai színtéren: Törökország. A GNA vezetője, Szarrádzs ugyanis Erdoğannal közösen aláírta azt a biztonsági kooperációról, valamint közös tengeri határról szóló egyezményt (Anon. 2019), mely komoly belpolitikai és nemzetközi vihart kavart, természetesen az érdekellentétek miatt. Fontos azt leszögezni, hogy a török színrelépés nem új keletű elemként robbant be, hiszen Ankara korábban is küldött már fegyvereket és hadi ellátmányt a kormánypárti milíciák megsegítésére (Gall, C. 2020). Azonban valószínűleg Erdoğan is felismerte, hogy ezen a ponton ez már nem elégséges, ha érdekében áll megvédeni az ENSZ által elismert kormányt. Annál

---

¹⁵ Itt is nyilván felmerül egy morális kérdés, azonban bizonyíthatóan nem sért szabályt a Kreml. Hozzá tartozik az igazsághoz az is, hogy az elmúlt tíz év értékes tapasztalatokkal gazdagította az orosz proxy stratégiákat (Krim, Szíria és most Líbia). Putyin jó érzékkel elmegy a határig, de a vonalat nem lépi át. Így játszanak szerepet orosz katonák állítólagosan az ő előzetes felhatalmazása és tudomása nélkül (csakúgy, mint anno a 'kis zöld emberek' az ukrán válságban) mintegy előre biztosítva a semlegességet arra az esetre, ha ezek a katonák atrocitásba is keverednek a törökökkel.

¹⁶ A Testvériség képviselői többek között megtalálhatóak a tripoli kormányban és számos, főképp Tripolitánia területén élő törzsekben.

¹⁷ A Szízi-kormány egy puccs során Murszit váltotta, aki egyébként demokratikusan megválasztva maga is tagja volt a Testvériségnek. A mai állás szerint a szervezetre, mint terrorista entitásra tekint Kairó, ez a hivatalos álláspont.

¹⁸ Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy Haftar nem rendelkezik teljes hatalommal az LNA felett. Vannak különböző törzsekhez tartozó milíciák, melyeknek az érdekei inkább a tobruki elképzelésekhez vannak közel. Ezzel együtt az ő céljaik regionálisak, a saját területükre vonatkozóak. Ennélfogva amíg például egy számukra fontosnak ítélt város felszabadításában (pl. Szirt) közreműködnek, nem magától értetődő, hogy a Tripolitól délre eső területeken ugyanúgy szerepet vállalnak. Ezzel is magyarázható az offenzíva csaknem egy éve tartó megtorpanása és a külföldi zsoldosok (szudáni, jordániai, orosz stb.) ottani bevetése, a haftari műveletek Achilles-sarkánál.

¹⁹ Számuk Líbiában hozzávetőlegesen ezer és kétezer fő közé tehető. Nem direkt útvonalon érkeztek az országba, hanem Szírián, Egyiptomon, Jordánián keresztül Bengáziba. Putyin elnök többször állította, hogy ez egy privát vállalkozás, s ha vannak is köztük orosz állampolgárok, azok nem a kormány kérésére cselekednek.

is inkább, mert időközben a tobruki kormány növelte védelmi kapacitását és készségét.

A török fél motivációit vizsgálva az ily mértékű elköteleződés mentén, az könnyűszerrel megállapítható, hogy nem ideológiai érdekekről van szó, s noha az elnök belpolitikai retorikájában szerepet kap az ottomán idők nosztalgikus felidézése (Anon. 2020) mind az időzítés, mind pedig a vállalt kockázat mértéke megcáfolja az esetleges történelmi kötődés ápolása végett megemelt szerepvállalás eshetőségét. Ami sokkal valószínűbb, hogy a török elnök közelmúltbeli akkurátus észak-szíriai helyzetfelismerése után újabb lehetőséget látott egy másik, régóta fennálló vita rendezésére. Tény, hogy Ciprus északi részén nagy erővel van jelen a török haditengerészet, azonban a Földközi-tengeren való nagyobb jelenlét tovább növelhetné a biztonságérzetet, a Líbiával való közös tengeri határ pedig az érdekszféra kiszélesítésének lehetőségét biztosítaná, mindezt legálisan, noha ezt a régió más szereplői vitatják. Nem mellékes az sem, hogy a térségben valószínűleg jelentős földgázlelőhelyek vannak, és a szerződés értelmében Törökország azokat már saját kizárólagos gazdasági övezete részének tekinti, melyet mi sem bizonyít jobban, mint a török elnök bejelentése arra vonatkozóan, hogy a szeizmikus kutatások hamarosan kezdetüket veszik (Anon. 2020). Ezen a ponton azonban nem lépett túl Erdoğan, nem tett utalásokat más regionális, a Földközi-tenger keleti felében gazdaságilag érdekelt államokkal szembeni követelésekre. Görögország és Ciprus görög felének érdekeit tekintve viszont nem volt gyakorlati jelentősége annak, hogy az EU – válaszul az eseményekre – szolidaritását fejezte ki a kialakult helyzet kapcsán. Azonban egy ilyen lépés nem csupán a dél-ciprusi és görög érdekek megsértését és ezen országok szembenállását generálja, de a térség többi államát is, akik biztonsági és gazdasági érdekeiket érzik veszélyeztetve, s így vagy úgy, de provokálja őket a Törökországgal szembeni relatív térvessztés. A legkézenfekvőbb ilyen állam Egyiptom, melynek ebben az esetben elemi érdeke szövetkezni a másik két féllel és együttesen fellépni. Hiba lenne ugyanis nem felismerni, hogy a közelmúlt eseményei Törökországot regionális szinten kiemelt fontosságúvá tették, valamint azt, hogy a most implementált stratégiában is rejlik potenciál.

Vitathatatlan, hogy a török fél jó érzékkel használta ki a Líbia megosztottságában, valamint a Tripoli nehéz helyzetében rejlő lehetőséget egy ilyen egyezmény létrejöttéhez. Erdoğan helyesen ismerte fel, hogy a jelenlegi líbiai szereplők közül, a tripoli kormány támogatása hozná a legnagyobb hasznot Törökország számára, hiszen a GNA mozgásteret lényegesen kisebb, és Ankara több regionális riválisa is az LNA mögé sorakozott fel. Az ő szerepvállalásuk nem csupán azért vitatott, mert egy, a nemzetközi közösség által hivatalosan elismert kormány ellen lépnek fel, de Haftar személye miatt is. A tábornok saját bevallása szerint rendet szeretne teremteni az országban, azonban sokan félnek attól, hogy ez az autokrácia visszaállításával járna. Külföldi támogatóinak indítékai is különböznek: míg az oroszok a szoros gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok kiépítését várják esetleges hatalomra jutásától, addig az egyiptomiak az évtizedekig elnyomott Kürenaika területén élő törzsek helyzetének javítását és általánosságban a határmenti stabilitás növekedését remélik, mely magában foglalná a Muszlim Testvériséggel szembeni erőteljesebb fellépést. Továbbmenve pedig az Emírségek támogatása annak tudható be, hogy a Tripoliban sokak által felkarolt politikai iszlám elleni harc védőbástyájaként tekintenek a tábornokra. Mindezzel szemben Törökország, a közelmúltban a GNA egyik legkiemelkedőbb támogatójává lépett elő, amikor a parlamenti többséget birtokló kormánypárt megszavazta a katonai csapatok Líbiába küldésének lehetőségét, heves ellenzéki tiltakozás mellett. A török katonai jelenlét bizonyíthatóan fokozódik, s jelenleg nehéz lenne megállapítani, hogy meddig növekszik a létszám, de ezt nyilvánvalóan az előtünk álló események is fogják befolyásolni.²⁰

Azonban érdemes megvizsgálni a török fél további esetleges motivációját a riválisokkal szembeni térnyerés különböző dimenzióin belül és kívül. Valószínűsíthető, hogy a jelentős támogatásnak „ára van”, aminek megfizetését Szarrádzs a közös siker bekövetkezéséhez kötötte. A legkézenfekvőbb egy, az oroszhoz hasonló gazdasági és kereskedelmi együttműködés, amely kölcsönösen fontos lenne mindkét fél számára. A líbiai oldal helyzete egyértelmű e tekintetben,

²⁰ A NATO egyik meghatározó tagjaként a török beavatkozás mértéke és mikéntje nem kevés feszültséghez vezetett a szervezeten belül is, mely kiváltképpen a francia és görög kontextusban csúcsosodott ki (Erlanger, S. 2020).

azonban a török fél elmúlt években tapasztalt gyenge gazdasági teljesítménye (Goodman, P. S. 2019), valamint az igencsak kedvezőtlenül alakuló munkanélküliségi trendek, kiváltképp a fiatal felnőttek körében (Anon. 2019), mind profitálhatna egy ilyen stratégiából, ami a gyors újjáépítésen, és gazdasági fellendülésen alapulna. Ebből a szempontból is kiemelt jelentősége lenne a Földközi-tenger keleti felében kiépített nagyobb befolyásnak és gazdasági jogoknak, melyek a kizárólagos gazdasági övezet megnövekedésének velejárói.²¹ Az ambíciók ily mértékben tapasztalt emelkedése egyértelműen magasabb kockázatvállalást indukált az ankarai döntéshozatalban, mely a sorozatos gyors és határozott lépésekben manifesztálódott. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy amennyiben egy Törökország számára kedvezőtlen fordulat során a GNA elbukik, akkor az egyébként más szereplők által hevesen vitatott tengeri határról szóló egyezmény még gyengébb lábakra kerül, ha nem tekintik majd semmisnek Líbiában, s azon kívül. Ez esetben a földközi-tengeri elképzelések az olasz, görög, egyiptomi érdekektől kerülhetnek függésbe, s ennek tükrében a mai percepciók alapján valószínűleg elbuknak. Ennek egyfajta előszele a kairói székhelyű Arab Liga közelmúltbéli ülésének elítélő nyilatkozata a Tripoli-Ankara paktumra reflektálva, mondván az a szélsőségek beáramlásához vezet. Továbbá, ha így alakul, a török fél kénytelen lesz diplomáciai veszteséget is elkönyvelni, hiszen a csapatok beküldése miatt erősödő, a szuverenitás megsértésére vonatkozó kritikák nem merülnek feledésbe. Mindezek tükrében megállapítható, hogy az alapvető török érdek a jelenlegi földközi-tengeri stratégiában az, hogy Tripoli ne bukjon el, hisz ez esetben Ankara egy fő szövetségest és erőfitogtatásának előőrsét egyszerre veszítené el, vélhetően némi presztízzsel együtt. Így azt is ki lehet jelteni, hogy a Líbiába küldött csapatok fő feladata a GNA megerősítése, együttal az LNA visszaszorítása, gyengítése.

Nem lehet elmenni a Líbia-Szíria párhuzam mellett sem, hiszen jelen állás szerint a két fő külső szereplő – Törökország és Oroszország – itt is saját hatalmának kiterjesztéséért, saját érdekeinek érvényesítéséért száll versenybe. Érdekesség az is, hogy az arab tavasz bukása után csaknem egy évtizeddel később vált ez a régió eme fokozódóan kielezett verseny színterévé. Mert noha az elmúlt öt évben már tapasztalható volt a növekvő külső szereplői jelenlét, kezdetben egy líbiai belharcként indult a polgárháború, amihez leginkább a Kaddáfi eltávolítását segítő kormányok tervezésének hiányosságai járultak hozzá. Figyelembe véve az elmúlt évek tendenciáit, Oroszország számára fontosabb lehet a gazdasági befolyás szerzése, mint egyéb politikai, hadi, vagy más irányú kooperáció erősítése. Ide tartozik az is, hogy mivel Tartúszban Oroszország jelentősen modernizálta és megnövelte a jelenlétét, másik földközi-tengeri kikötő megszerzése jelenleg nem tartozik hangsúlyosan a Putyin irányította stratégiához. Ezzel szemben az emelt török szerepvállalás érezhetően alappillére a jelenlegi török direktívának és bár jelen vannak gazdasági érdekek, azok sikeressége nem kötött egy kizárólagos líbiai befolyáshoz. Mindezt jelenleg valószínűsíthető, hogy a két fél érdeke Líbiában ezen a ponton nem ütközik kirívóan.

6. Békés rendezés helyett továbbra is harcok

Az év első felében történt béketárgyalási kísérletek Moszkvában és Berlinben végső soron sikertelen kezdeményezésekként maradnak emlékeztetésekként, azonban számos érdekességgel szolgáltak. A legfontosabb az, hogy az orosz-török béketervezetet Szarrádzs elfogadta. Bár ezt a dokumentumot nem hozták nyilvánosságra a felek, több forrás is arról számolt be, hogy Haftarnak vissza kellett volna vonulnia Tripolitól. A tábornok ezt hosszas gondolkodás után elutasította és sietve távozott az orosz fővárosból. Későbbi nyilatkozatában azt állította, hogy a tervezet az LNA követeléseinek jelentős részét figyelmen kívül hagyta (Anon. 2020). Valószínűsíthető, hogy Tripoli ostromának feladása nem párosult volna elfogadható kompromisszummal, és Haftar, valamint követői egyfajta vereségként élték volna meg. Moszkvába utazott azonban Angela Merkel is, hogy egy, az ottaninál lényegesen nagyobb szabású berlini konferenciára invitálja a feleket. A német kancellár

²¹ Líbia földrajzi helyzete ebben a tekintetben megkerülhetetlen, hisz csak rajta keresztül van Törökországnak lehetősége elzárni a keleti medencét.

kezdeményezése az ENSZ-szel való kooperációra épült, ahova minden érdekelt felet meghívtak²² és a harcok végleges beszüntetését, valamint a fegyverembargó valós implementálását célozták meg, sikertelenül. Ez egyébként az első európai kísérlet volt egy ilyen volumenű konferencia megszervezésére azok után, hogy Róma hívását Haftar visszautasította, nem kevés presztízs- és befolyásvesztést okozva ezzel a Conte vezette kormánynak. Figyelembe véve az eddigi német szerepvállalást, valószínűsíthető, hogy a kancellárt a biztonsági probléma megszüntetése vezérelte, nem kizárólag a migrációs hullám megállítása.

Ezek a meghíúsult kísérletek nyomatékosságnak néhány alapvető fontosságú tanulságot a líbiai rendezés témakörében. A diplomácia nem oldja meg a probléma gyökerét, mert az a törzsi társadalomban (Hüsken, T.–Klute, G. 2015) leledző ellentétekből ered (Lacher, W. 2011). Ezzel együtt az első lépés egy tényleges konfliktuskezelésben a külső felek egyezsége jutása, valamint a proxyk beszüntetése kell hogy legyen. Mert noha a szereplők által a médiában már-már 'kötelezően' nagyon sikeresnek értékelt, előrelépésekkel tarkított tárgyalások egy kétségtelenül régóta várt fejlemény volt, az egyezségek elegye nem más, mint egy becsületbeli megállapodás, amit vagy betartanak és követnek egységesen, vagy széthullik a kölcsönös áthágások és gyanúsítgatások közepette. Ez a regionális tapasztalatból fakadó szkepticizmus nem az erőfeszítéseket hivatott alábecsülni, csupán arra próbál rávilágítani, hogy még ha a felek egyezsége is jutnak egy kompromisszumot illetően, nem magától értetődő, hogy az általuk eddig támogatott csoportok azt elégségesnek találják. Ki tudná kordában tartani Haftar? Érdekében áll egyáltalán az LNA támogatóinak nyomást gyakorolni rá? Ezek olyan kérdések, amelyek már a baljós előszelű berlini konferenciát is beárnyékolják, és ezekben a témakörökben nem is történt előrelépés, amit a tábornok jelenlegi lépései is alátámasztanak. A kiújult harcok arra engednek következtetni, hogy az egyhetes tűzszünetet sorai rendezésére és az egyenlőtlennek értékelt kompromisszum megtagadására használó Haftar egy újabb szintre emelte offenzíváját. Ugyanis a törzsekkel való egyeztetés után leállította a délnyugati régióban található két legnagyobb olajmező felől a tengerparti Závijához vezető vezetéseket – az öt legfontosabb terminállal egyetemben –, ami komoly gazdasági nehézség elé állíthatja az egész országot (Slav, I. 2020). Ez az eddigi napi 1,3 millió hordós termelésről egy nagyjából félmillió szintre apadást, illetve napi 55 millió dolláros veszteséget jelent a Tripoliban székelő NOC-nek, de közvetve az egész ország megsínyli a negatív hatásokat, hiszen ez az egyetlen jelentős bevételi forrás (Costantini, I. 2016). Nyilvánvalóan ez is a török katonák bevonására adott retorzió, azonban számos nem kívánt mellékhatása lehet²³ egyébként valószínűtlen török újragondolás előtt.

7. Konklúzió

Összességében az európai felek közelmúltbeli erőfeszítései hűen tükrözik a felismerést, hogy a líbiai harcok jelenleg is tapasztalt további eszkalálódása rövidtávon egy még súlyosabb biztonsági problémát gerjeszthet egy stratégiailag kiemelt fontosságú területen. Az események alakulásában azonban szerepet játszik számos más nemzetközi aktor közvetlenül, vagy közvetetten hozzájárulva a folytatáshoz. A beszüntetés alappilléreként megnevezett fegyverembargó tiszteletben tartása

---

²² Kivéve a görögöket, akik ezt sérelmezték is, azonban egy hirtelen fordulattal Athénba invitálták Haftar, aki a Berlin felé vezető útján el is ment a görög fővárosba. Itt meg kell jegyezni, hogy a görög fél kihagyása valószínűleg a jelenlévők közti, amúgy is erőteljes ellentétek minimalizálása végett történt, hisz Micotákisz nyíltan hangoztatta, hogy EU-szinten minden béketervet meg fognak vétózni, hacsak nem törlik el Szarráds és Erdوغان egyezségét. Egyértelmű, hogy a GNA-Ankara paktum sérti a görög érdekeket, s a jövőben erősebb szerepvállalást idéz elő. A tényleges lépések egyelőre a diplomácia keretein belül jelentek meg csupán, így például kiutasították a GNA nagykövetét, és a görög külügyminiszter Bengáziban egyeztetett alig néhány héttel ezelőtt. Könnyen előfordulhat, hogy hamarosan létrejön egy, a másik fél szerződéséhez hasonló tengeri határokat érintő egyezség Athén és az LNA között is. Ez még járhat kellemetlen, a konfliktus további szélesítésével járó fordulatokkal az EU és a NATO számára is.

²³ A teljesség igénye nélkül ide tartozik az árfolyam összeomlása, a költségvetési deficit ugrásszerű növekedése, az energiaszektorban jelenlevő képzett külföldi munkavállalók távozása és a kitermelés visszaesése, melyet csak idővel lehet visszaállítani.

mindig a moralitásra támaszkodik, amely eddig is mindössze egy sokadik befolyásoló tényezőként volt csupán jelen. Kiemelendő, hogy hiába telepít az ENSZ vagy az EU megfigyelőcsoportokat a tűzszünet monitorozására, ha az de facto nem létezik. Hasonlóképp egy esetleges újraindítása a hadihajók partkörnyéki járőrözéseinek –megcélózva a fegyverszállítmányok felszámolását – csupán egy elavult gondolkodásmódot tükröz, ami azt feltételezi, hogy az ellátmány nem légi úton, vagy a szárazföldi szomszédos államokon keresztül, talán egy a tárgyalásokon részt vevő fél közreműködésével (Anon. 2019) érkezik célhoz. A harcok jelenlegi intenzitása tükrözi az eddigi béketárgyalások hatástalanságát és az erőegyensúly formálását előirányzó stratégiák külpolitikai befolyását. Némiképp ironikus, hogy az ENSZ BT által életre hívott GNA nem támaszkodhat létrehozó szervezetére, s a kézzel tapintható támogatást ily későn, ilyen különböző állami szereplők révén kapta meg. Az elmúlt hónapok tendenciái növekvő konvencionális támogatást hoztak a GNA számára, míg az LNA az eddigieknél is nagyobb proxy-támogatásban részesült. Éppenséggel a fokozódó török és algériai direkt jelenlét az, ami valószínűtlenné tesz egy nyíltan felvállalt egyiptomi, vagy akár orosz beavatkozást, s a harcok további hibrid jellegét fogja elősegíteni. Ebben a környezetben nem várható, hogy akár a GNA, akár az LNA önként ajánlana kompromisszumot a másiknak, hiszen mindkét fél joggal érezheti stabilnak a műveletei folytatásához szükséges támogatottságot.

Irodalomjegyzék

- ABBAS, M. (2011): *Reuters*. (Online) <https://www.reuters.com/article/us-libya-china/libyans-say-china-europe-sent-arms-to-gaddafi-idUSTRE7840A920110905> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- ANON. (2011): *NATO*. (Online) <https://www.nato.int/cps/en/natolive/71679.htm> (Letöltve: 2019. 11. 17.)
- ANON. (2015): *EUNAVFOR MED Operation Sophia*. (Online) <https://www.operationsophia.eu/about-us> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- ANON. (2015): *UNSCR*. (Online) <http://unscr.com/en/resolutions/2259> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- ANON. (2017): *Euractiv*. (Online) <https://www.euractiv.com/section/politics/news/italy-brokers-deal-with-libyan-tribes-to-curb-migrant-influx/> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- ANON. (2019): *Al Jazeera*. (Online) <https://www.aljazeera.com/news/2019/11/28/libya-turkey-sign-deals-on-security-and-maritime-jurisdictions/> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- ANON. (2019): *BBC*. (Online) <https://www.bbc.com/news/world-africa-48935242> (Letöltve: 2020. 03. 18.)
- ANON. (2019): *France Diplomacy*. (Online) <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/libya/news/2019/article/libya-joint-statement-by-france-italy-the-united-arab-emirates-the-united?xtor=RSS-1> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- ANON. (2019): *Reuters*. (Online) <https://www.reuters.com/article/us-turkey-economy-unemployment/turkish-unemployment-jumps-to-highest-in-nearly-a-decade-idUSKCN1RR0K0> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- ANON. (2019): *Warsaw Institute*. (Online) <https://warsawinstitute.org/civil-war-libya-russian-goals-policy/> (Letöltve: 2020. 04. 04.)
- ANON. (2020): *Energy World*. (Online) <https://energy.economictimes.indiatimes.com/news/oil-and-gas/turkey-to-soon-start-gas-exploration-in-eastern-mediterranean/73320614> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- ANON. (2020): *Reuters*. (Online) <https://de.reuters.com/article/us-libya-security-russia-haftar/libyas-haftar-leaves-moscow-without-signing-ceasefire-tass-idUSKBN1ZD0K0> (Letöltve: 2020. 03. 18.)
- ANON. (2020): *The Economist*. (Online) <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2020/01/11/turkey-is-set-to-send-troops-to-libya> (Letöltve: 2020. 03. 22.)

- ANON. (2020): *TRT World*. (Online) <https://www.trtworld.com/magazine/libyan-tribes-their-loyalties-and-egypt-s-bait-explained-38300> (Letöltve: 2020. 11. 23.)
- COSTANTINI, I. (2016): Conflict dynamics in post-2011 Libya: a political economy perspective. *Conflict, Security & Development* 16 (5), pp. 405–422.
- EL-GAMATY, G. (2018): *Middle East Eye*. (Online) <https://www.middleeasteye.net/opinion/libya-conflict-france-honest-broker> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- EL-GAMATY, G. (2019): *Middle East Eye*. (Online) <https://www.middleeasteye.net/opinion/battle-libyas-oil-wealth-set-intensify> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- ERLANGER, S. (2020): *The New York Times*. (Online) <https://www.nytimes.com/2020/08/03/world/europe/turkey-nato.html> (Letöltve: 2020. 11. 23.)
- FASANOTTI, F. S. (2016): *Brookings*. (Online) <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2016/09/01/russia-and-libya-a-brief-history-of-an-on-again-off-again-friendship/> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- FAUCON, B.–MALSIN, J. (2020): *The Wall Street Journal*. (Online) <https://www.wsj.com/articles/russian-oil-grab-in-libya-fuels-u-s-kremlin-tensions-in-mideast-11595772000> (Letöltve: 2020. 11. 23.)
- GALL, C. (2020): *The New York Times*. (Online) <https://www.nytimes.com/2020/01/02/world/europe/erdogan-turkey-libya.html> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- GOODMAN, P. S. (2019): *The New York Times*. (Online) <https://www.nytimes.com/2019/07/08/business/turkey-economy-crisis.html> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- GRAND, C. (2015): The French Experience: Sarkozy's War?. In: Grand, C. et al. eds. *Precision and Purpose: Airpower in the Libyan Civil War*. RAND Corporation, s. l., pp. 183–204.
- HÜSKEN, T. (2017): The practice and culture of smuggling in the borderland of Egypt and Libya. *International Affairs* 4 (1), pp. 897–915.
- HÜSKEN, T.–KLUTE, G. (2015): Political Orders in the Making: Emerging Forms of Political Organization from Libya to Northern Mali. *African Security* 8 (4), pp. 320–337.
- JOHN, R. B. S. (1982): The Soviet Penetration of Libya. *The World Today* 38 (4), pp. 131–138.
- KINGTON, T. (2019): *Defense News*. (Online) <https://www.defensenews.com/unmanned/2019/05/02/uae-allegedly-using-chinese-drones-for-deadly-airstrikes-in-libya/> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- KUPERMAN, A. (2019): Did the R2P Foster Violence in Libya? *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 13 (2), pp. 38–57.
- LACHER, W. (2011): Families, tribes and cities in the Libyan revolution. *Middle East Policy* 18 (4), pp. 140–154.
- LACHER, W. (2016): Libya's Local Elites and the Politics of Alliance. *Mediterranean Politics* 21 (1), pp. 64–85.
- LEFÈVRE, R. (2012): Current events in North Africa. *The Journal of North African Studies* 17 (5), pp. 923–927.
- MALSIN, J.–SAID, S. (2019): *The Wall Street Journal*. (Online) <https://www.wsj.com/articles/saudi-arabia-promised-support-to-libyan-warlord-in-push-to-seize-tripoli-11555077600> (Letöltve: 2020. 03. 18.)
- PUSZTAI, W. (2017): *The Haftar-Russia link and the Military Plan of the LNA*. (Online) <https://www.ispionline.it/it/publicazione/haftar-russia-link-and-military-plan-lna-16289> (Letöltve: 2020. 03. 18.)
- SERTIN, C. (2020): *Oil & Gas*. (Online) <https://www.oilandgasmiddleeast.com/drilling-production/35946-eni-and-libya-nocs-joint-venture-is-losing-94mn-per-day> (Letöltve: 2020. 03. 22.)

- Slav, I. (2020): *Oil Price*. (Online) <https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/800000-Bpd-Offline-After-Haftar-Affiliates-Halt-Exports.html> (Letöltve: 2020. 03. 18.)
- TAYLOR, P. (2019): *Politico*. (Online) <https://www.politico.eu/article/frances-double-game-in-libya-nato-un-khalifa-haftar/> (Letöltve: 2020. 03. 18.)
- TIERNEY, D. (2016): *The Atlantic*. (Online) <https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/08/-libya-isis-obama-doctrine-nato/495002/> (Letöltve: 2020. 03. 18.)
- WEHREY, F.–LACHER, W. (2014): *Carnegie Endowment for International Peace*. (Online) <https://carnegieendowment.org/2014/10/06/libya-s-legitimacy-crisis-pub-56868> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- WINTOUR, P. (2019): *The Guardian*. (Online) <https://www.theguardian.com/world/2019/apr/09/un-postpones-libya-national-conference-amid-fighting-tripoli> (Letöltve: 2020. 03. 22.)
- YAAKOUBI, A. E. (2019): *Reuters*. (Online) <https://www.reuters.com/article/us-libya-security-emirates/haftars-ally-uae-says-extremist-militias-control-libyan-capital-idUSKCN1S80AO> (Letöltve: 2020. 03. 22.)